

*Een Wandeltocht
door 75 Jaar
Zuivelgeschiedenis*

met

Ing. C. F. Roosenschoon

Uitgave ter gelegenheid
van het 75-jarig bestaan van de
Koninklijke Nederlandse Zuivelbond FNZ
oktober 1975

*** Toelichting Zuivelhistorienederland.nl**

In eerste instantie was mij de uitgave van dit boekje niet bekend!

De eerste versie van de 'heruitgave' over "De wandeltocht" bestond uit 34 van de 40, oorspronkelijke, artikelen uit Zuivelzicht. Deze tweede versie (17-07-2007) bestaat uit versie 1 aangevuld met de 6 ontbrekende hoofdstukken, de inleiding en het voorblad, deze zijn afkomstig uit het 'boekje'.

Heruitgave www.zuivelhistorienederland.nl

Versie 2011-06-24

*Een Wandeltocht
door 75 Jaar
Zuivelgeschiedenis*

met
Ing. C. F. Roosenschoon

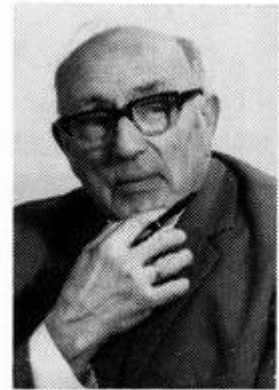
Veertig artikelen verschenen in het weekblad
„Zuivelzicht”, officieel orgaan van de
Koninklijke Nederlandse Zuivelbond FNZ
in 1975

Inhoud

		Blz. oud	Blz. Nw
▼	Inleiding	(3)	5
▼	1 Het Officieel Orgaan als ooggetuige van de zuivelgeschiedenis	(5)	7
▼	2 Technische en sociale problemen kondigen zich aan	(7)	10
▼	3 Over dadendrang en struikelblokken	(9)	12
▼	4 Even stilstaan bij de eerste mijlpaal	(12)	15
▼	5 Grote plannen - grote besluiten	(14)	17
▼	6 Frisse geest in de zandstreken	(16)	19
▼	7 Reuzen in de zuivelwereld	(18)	21
▼	8 Taai geduld nodig	(20)	24
▼	9 Belastingwillekeur in het Zuiden	(22)	27
▼	10 De zuivel onder oorlogsomstandigheden	(25)	30
▼	11 Een ondankbaar karwei	(27)	33
▼	12 De machine in de kaasbereiding	(31)	36
▼	13 De schroef wordt aangedraaid	(33)	39
▼	14 Een groot verkoopexperiment	(36)	42
▼	15 In de nagalm van de oorlog	(38)	45
▼	16 Het luctor et emergo van de NCZ	(40)	48
▼	17 De FNZ in het strijdperk	(43)	51
▼	18 Een derde van de weg is afgelegd	(45)	54
▼	19 De jaren tussen hoog en laag	(48)	57
▼	20 Remmen op een hellend vlak	(50)	60
▼	21 Leven op een vulkaan	(53)	63
▼	22 De duiten der gramschap	(55)	66
▼	23 Reef de zeilen	(58)	69
▼	24 Bij station Halfweg	(61)	72
▼	25 Wikken en schrikken	(63)	75
▼	26 De jaren der verschrikking	(65)	78
▼	27 Zwoegend naar het einde	(68)	81
▼	28 Jubeltonen en kopzorgen	(71)	84
▼	29 Televisie in het economische vlak	(73)	87
▼	30 Een nieuw tijdperk begint	(76)	91
▼	31 Tussen Benelux en EEG	(80)	95
▼	32 De slaper wordt waker	(82)	98
▼	33 Problemen van de PBO	(85)	101
▼	34 Bemand voor nieuwe taken	(88)	105
▼	35 In het voorportaal van de Euromarkt	(90)	108
▼	36 Het verstoorde droombeeld	(93)	111
▼	37 Op zoek naar houvast	(95)	114
▼	38 Naar een nieuwe realiteit	(98)	117
▼	39 De toekomst is al begonnen	(101)	120
▼	40 Verkenning en scholing	(104)	123

Inleiding

De redactie van „Zuivelzicht”, het officieel orgaan van de Koninklijke Nederlandse Zuivelbond FNZ, heeft de oudhoofdredacteur Ing. C. F. Roosenschoon bereid gevonden om met de lezers van het weekblad een wandeltocht te maken door 75 jaar geschiedenis van de FNZ en van de Nederlandse zuivelnijverheid.

Dit gebeurde ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de FNZ in de 67e jaargang van het weekblad. Veertig weken achtereen heeft de heer Roosenschoon zijn marathon gelopen van begin januari 1975 tot en met de jubileummaand oktober. Hij baseerde zijn wekelijkse bijdrage op enkele merkwaardigheden die hij in een of twee jaargangen van het blad tegenkwam.

Hij is bij het begin begonnen, zich nauwelijks bewust zijnde van het enorme karwei dat hem te wachten stond, om uit een jaargang van duizend of meer pagina's druk de meest essentiële dingen op te pikken. Met grote stappen heeft hij zijn wandeltocht volbracht, bij grote of merkwaardige gebeurtenissen even de pas inhoudende. Met niemand beter hadden we deze wandeltocht kunnen ondernemen, omdat hij zelf vanaf 1949 tot aan zijn pensionering in 1966 als hoofdredacteur van het weekblad zeer intensief een groot stuk van het verleden heeft meegeemaakt.

Wet onvermeld mag blijven dat vóór publikatie de heer Ing. J. A. Geluk de artikelen heeft doorgelezen en zonodig heeft bijgepunt, wat de weergave van de historie betreft. De heer Geluk schreef immers sinds 1916 zeer regelmatig in het „Officieel Orgaan” als secretaris van de FNZ. Hij was ongeveer 30 jaar verantwoordelijk redacteur en bleef tot zijn pensionering in 1954, dus 38 jaar zijn bijdragen leveren. De heer Geluk werd opgevolgd door Dr. E. van de Wiel, die 20 jaar later, in 1974, met pensioen ging. Hij bekeek die periode. Deze wandeltocht is niet bedoeld als een volledige geschiedschrijving, maar hoopt wel een indruk te geven van wat onder andere de Nederlandse melkveehouderij, de gehele melkverwerking en de zuivelhandel heeft beroerd in de afgelopen 75 jaar.

Het doet ons genoeg u deze artikelen in gebundelde vorm als aandenken te kunnen aanbieden. *

C. P. Dogterom

Oktober 1975

1906 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [01]

Het Officieel Orgaan als ooggetuige van de zuivelgeschiedenis.

Waarde lezer - In de serie artikelen, die hiermee wordt begonnen, zal de levensloop worden gevolgd van het weekblad, dat u zo trouw op de hoogte houdt van wat er in de zuivelcoöperatie en in de zuivelwereld in het algemeen voorvalt, ons Officieel Orgaan. Het verhaal begint bij de geboorte van het blad op 3 april 1906, toen het eerste nummer van de eerste jaargang verscheen. De FNZ was toen nog maar een kleuter van 5½ jaar oud, maar voelde zichzelf al een hele knaap. De zuivelcoöperatie vond immers haar begin 20 jaar eerder - u weet wel, met Warga in 1886-en inmiddels waren er verscheidene honderden zuivelcoöperaties tot stand gekomen. Er bestonden reeds 5 gewestelijke zuivelbonden, die in 1900 de FNZ als nationale federatie hebben opgericht.

Na 5 jaar kon de nieuwe organisatie haar vleugels breder uitslaan en trok zij een secretaris in volledige dienst aan in de persoon van de zuivelconsulent in Drenthe, Folkert E. Posthuma. Deze verhuisde in 1906 naar Den Haag en daarmee begint een periode van grote activiteit. Dat wil niet zeggen dat men tot die tijd getreuzeld had, want er was reeds veel gebeurd. Er waren „bulletins” uitgegeven over de werkzaamheden. Aanvankelijk ging dit vooral over de strijd tegen de toen talrijke boterknoeierijen.

In voorjaar 1901 werd getracht kandidaten voor de Tweede Kamer aangewezen te krijgen, van wie men wist dat zij die strijd wilden steunen. Tegelijk was een lijst opgesteld met een 500 adressen van betrouwbare handelaren in het buitenland, ten dienste van de fabrieken. Met succes was meegewerkt aan de invoering van het Rijksbotermerk in 1904. Een eigen periodiek bleek onmisbaar, maar men durfde het nog niet aan een zelfstandig weekblad uit te geven. Besloten werd toen tot samenwerking met Misset te Doetinchem, welke uitgevermaatschappij reeds een „Weekblad voor Veeteelt en Zuivelbereiding” uitgaf en daarin kreeg de FNZ nu een inlegblad onder eigen hoofd en eigen redactie. Overeengekomen werd dat de redacties van de beide bladen elkander niet zouden bestrijden en evenmin stukken zouden opnemen, die voor een van beide onaangenaam konden zijn. Verder verplichtte de uitgever zich geen advertenties op te nemen tegen de zin van een der redacties.

Ondanks deze garanties voldeed de samenwerking niet. Zij duurde slechts twaalf maanden. Op 1 april 1907 verscheen het Officieel Orgaan als eigen weekblad van de FNZ, terwijl de druk aanvankelijk werd opgedragen aan de Coöperatieve Drukkerij „Eigen Hulp” te Den Haag. Drie jaar later werd het blad toevertrouwd aan „De Eendracht” te Schiedam en is daar sindsdien gebleven. De redactie werd gevormd door een merkwaardig gezelschap, nl. V. R. IJ. Croesen, zuivelconsulent in Overijssel, „P. te 's-Gr.en C. Vrij te Den Haag. Men zal echter tevergeefs zoeken naar laatstgenoemde in de Haagse bevolkingsregisters, want C. Vrij was de schuilnaam van V. R. IJ. Croesen en verder wist iedereen dat met P. de secretaris Posthuma werd aangeduid.

Het blad bracht een wekelijkse kroniek van alle gebeurlijkheden op zuivelterrein, zodat we het OO mogen beschouwen als een ooggetuige, die de gehele zuivelgeschiedenis van Nederland scherp heeft waargenomen. Sinds 1916 mogen we inderdaad gewagen van een ooggetuige, want van dat jaar af voerde J. A. Geluk de redactie van het blad en deed dat gedurende ongeveer 30 jaar. Wij verheugen ons er over, dat hij zich bereid heeft verklaard zijn waakzaam oog over deze artikelenserie te laten gaan.

I

<p>Hoofdvertegenwoordiger der bekende Halvor Breda A.-G. Feuer Wasser reinigung, Apparate- und Dampfkesselbau Charlottenburg BERLIN</p>	<p>Technisch Bureau „GELRIA” ARNHEM. Roermondsplein 15.</p>	<p>Hoofdvertegenwoordiger der bekende Ges. für Wärme- und Kälteschutz, LEUBEN bij DRESDEN</p>
<p>AFVALWATER- WATER-REINIGING</p> <p>Filters voor alle doeleinden. ONTZUREN. HARDEN. IJZEREN.</p>	<p>Alleenverkoopers van EPICASSIT D. R. P. om te VERTINNEN LOODEN GALVANISEEREN. Gen. Agenten voor HERZOG (Dresden) Windmotoren</p> <p>Advies Gratis Plannen</p>	<p>ISOLATIE TEGEN WARMTE-VERLIEZEN</p> <p>Ook geluid- dempende en vochtwerende Bekleding. Bedrijfsvaardige opleve- ring door onze monteurs. Verkoop van Materialen</p>

AMSTERDAM. Filiaal ROTTERDAM
Opgericht Ao. 1879. Opgericht Ao. 1903.

ERKELENS COOKE & MARCUS
Expeditieus,
Amsterdam O.Z. Voorburgwal 247
Rotterdam, Toerijstuin 14.

Corn. van Leyden & Zn.
MEPPEL.
Machinale Houtbewerking
voor vaten en kisten voor boter
en kaasverpakking enz
Handel in HOEPELS.

H. Halberisma B. & Grouw (Fr)
MACHINALE — SPECIALITEIT —
— BEWERKING VAN KUIP EN KISTEN — IN REUKELGOOSHOUT
HOEPELHANDEL

INRICHTING VOOR DECORATIE VAN KISTEN EN VATEN.

Het buitengewone succes der
Westfalia-Centrifuges

berust mede op de volgende feiten:

- WESTFALIA** bracht het eerst den lossen trommel sluiting.
- WESTFALIA** heeft het eerst den melktoevoer door de gaten in de schotels ingevoerd.
- WESTFALIA** leverde het eerst de losse trommelspellen.
- WESTFALIA** maakte het eerst statief in ronden vorm.
- WESTFALIA** heeft het eerst de snaarschijfvestiging door een klemshroef geleverd.
- WESTFALIA** was nummer één met het voerende voetlager.
- WESTFALIA** paste het eerst de ringsmering toe.
- WESTFALIA** maakte het eerst snaaroplegging zonder losnemen van eenig deel mogelijk.

In vakkringen geeft dit aan de WESTFALIA het moroete **overwicht**, dat door hoogst elegante uitvoering, schitterende ontrooming en groote duurzaamheid der constructie wordt bevestigd!

BEINS ZOUT.

Dit geraffineerde ZOUT is chemisch zuiver en volkomen droog: 't lost gemakkelijk op en is nooit oorzaak van bitteren smaak in de boter, noch van schimmel in de kaas of van andere kaasgebreken.

Zwolle. **U. MESDAG.**

Abonneert u op dit Blad.

H. PYTTERSEN

Empire House
Tooley Street London S. E.
Telegram-adres: PYTTERCO. LONDON.

Belast zich gaarne met den verkoop van Hollandsche Boter, Kaas en Eieren.

A. KUPERUS Importeur Oliën en Vetten **Sneek.**
levert het beste, in prijs de goedkoopste.

ALFA-LAVAL SEPARATORS

van 3000, 2000 en 1000 Liter per uur
met wormwiel-, snaar- en turbinebeweging

munten uit door hunne **grote capaciteit, scherpe ontrooming, geringe trekkracht, practischen bouw en zuinig olieverbruk.**

Als beste bewijs hiervoor kan gelden, dat van het model 1910 voor stoomkracht

in bijna 3 jaar tijds **215 stuks** in Nederland geplaatst werden.

Vraagt de nieuwe prijscurant No. 194 bij de

Alleenvertegenwoordigers voor Nederland:
BOEKE & HUIDEKOPER
Groningen - Haarlem - Kampen

Zoals gezegd, waren de eerste jaren van de FNZ in het bijzonder gewijd aan de bestrijding van de boterknoeierij, waartegen dank zij het Rijksbotermerk beter kon worden opgetreden. In 1904 was de nieuwe Boterwet ingevoerd, waarvan in 1908 de mazen nauwer werden aangehouden. De controle bleef echter een zaak van vrijwilligheid. De fabrieken, die zich onder rijkstoezicht stelden, kregen het recht het merk te voeren en droegen daarvoor de verantwoordelijkheid. Het dringende advies van de FNZ was destijds dan ook: fabrieken, sluit u aan bij de botercontrole.

In Friesland en Zuid-Nederland bestonden reeds eigen verkooporganisaties der fabrieken en na enkele jaren nam de FNZ het initiatief tot het openen van een eigen botermijn in Arnhem. In feite was dat de voortzetting van een begin van centrale verkoop van de Gelders-Overijsselse Zuivelbond, die te Zutphen gevestigd was. De botermijn van de FNZ verkocht haar eerste boter op 6 april 1906, hetgeen dus vrijwel samenviel met het verschijnen van het Officieel Organ. Hoe het deze „Afdeling Rechtstreekse Verkoop” van de FNZ verder is vergaan, komt later wel aan de orde.

De knoeiers waren wel brutaal. Een van de mooiste voorbeelden is, dat een kantoorman van een handelsfirma in de buurt van Den Bosch in Duitsland boter van twijfelachtige kwaliteit aanbood als zijnde het produkt van de „Coöperatieve Stoomroom-boterfabriek Sint Oedenrode en Omstreken”, welke fabriek doodeenvoudig niet bestond. Je moet maar durven!

Wie is gebaat bij zuivelcoöperatie?

In diezelfde eerste jaargang stelde de Friese zuivelvoorman K. J. Terpstra de vraag aan de orde of de zuivelcoöperatie eigenlijk de bestaanszekerheid van de boer wel vergrootte. Een merkwaardige vraag, maar onder de toen heersende omstandigheden goed te verklaren. Hij redeneerde, dat door de coöperatieve melkverwerking de boer meer inkomsten kreeg, maar dat dit onvermijdelijk moest leiden tot stijgende pachten. „Op die manier komt het voordeel van de zuivelcoöperatie in de zak van de landheer (voor zover het pachtboeren betreft) in plaats van in die van de boer”. Dit besef was mede aanleiding een betere pachtwetgeving te bepleiten, die echter 30 jaar nodig had om werkelijkheid te worden. Overigens mag worden opgemerkt dat lang niet alle verdiensten werden opgeslokt door het stijgen van de pachten en dat de zuivelcoöperatie wel degelijk het bestaansniveau van de boeren krachtig hielp verbeteren.

Onafhankelijkheid voorop

Uit dat eerste jaar valt nog veel meer te vermelden, zoals technische verbeteringen, belangstelling voor sociale vraagstukken, instelling van een Centrale Commissie voor de aankoop van hulpstoffen enz., enz., doch die moeten wij voor een volgend artikel aanhouden. Laten wij onze eerste schreden op de lange wandeltocht besluiten met te vermelden, dat de FNZ in 1906 met ruime meerderheid een voorstel verwierp om een regeringssubsidie van f 3.000 aan te vragen, ter bekostiging van een eigen boterinspecteur. „Geen subsidie”, zei de meerderheid, „de FNZ moet onafhankelijk en zelfstandig blijven”. Het is dit gezonde standpunt dat de Nederlandse agrarische coöperatie zo sterk heeft gemaakt.

1907 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [02]

Technische en sociale problemen kondigen zich aan

In het Officieel Orgaan van 2 januari 1907 gaf C. Vrij (Croesen) een overzicht van het aantal zuivelcoöperaties dat eind 1906 in Nederland bestond. Het bleken er 810 te zijn, waarvan 285 stoomzuivelfabrieken, 434 handkrachtbedrijven, 89 kaasfabrieken op coöperatieve grondslag (dat slaat hoofdzakelijk op Noord-Holland) en twee coöperatieve melkinrichtingen. Van deze 810 waren er 443 aangesloten bij de leden (d.i. bonden) van de FNZ, dat wil dus zeggen 55 %.

Het was duidelijk dat er heel wat te doen viel, zowel wat de ledenwerving betrof, als ten aanzien van de ontwikkeling van de bedrijven. Onvermijdelijk bestond er een zekere spanning tussen de stoomzuivelfabrieken en de zoveel kleinere handkrachtbedrijfjes, waarvan velen niet meer dan enkele honderdduizenden liters melk per jaar verwerkten. De techniek drong onstuitbaar op, in een tempo dat de handkrachtbedrijfjes onmogelijk konden bijhouden. De advertentiekolommen van het Officieel Orgaan getuigen ervan. Wij komen de namen reeds tegen van de machinefabrieken J. en H. W. van der Ploeg, Jaffa (Louis Smulders), Grasso en van handelsfirma's als Boeke en Huidekoper. Die laatste was heel belangrijk voor de zuivelindustrie, want deze firma importeerde de Alfa Laval melkcentrifuge, die stormenderhand de fabrieksboterbereiding veroverde.

Geen goede boter zonder goede melk Voortdurend spande de redactie zich in om de fabrieken er van te overtuigen, dat zij de uiterste zorg aan hun installaties en aan de kwaliteit van hun producten moesten besteden. Het was vooral Vrij, die zich met deze voorlichting belastte, terwijl P(osthuma) zich in het bijzonder bezighield met de strijd tegen de knoeierijen. Daar kwam begin 1907 een nieuwe medewerker bij, zich aankondigende als B, die het blad begon te voorzien van rechtstreeks op de praktijk gerichte technische artikelen.

B was Dr. A. G. Breen, aanvankelijk directeur van het Botercontrolestation te Deventer, die Croesen opvolgde als zuivelconsulent in Overijssel. Van zijn hand verscheen een onafgebroken stroom artikelen die veelal betrekking hadden op Denemarken. De Deense zuiveltechnologie kon toen in vele opzichten Nederland ten voorbeeld worden gesteld.

De gedachte moest ingang vinden, dat ook de best toegeruste fabriek uit slechte melk geen goede boter kon maken. Hetgeen er schortte bij onze zuivelfabrieken in organisatorisch en technisch opzicht was een onderwerp, waarin Vrij zich veelvuldig verdiepte. Hij beklemtoonde de noodzaak dat de coöperatie zich niet alleen materieel, maar ook moreel sterk moest maken. Terecht hechtte hij grote waarde aan het opvoedend effect van een gemeenschappelijke aanpak van zaken. Onze boeren leerden inzien dat zij hun individualisme beter konden laten varen, teneinde grote dingen gezamenlijk te bereiken. Maar ook dat zij hun zorg voor de kwaliteit van de melk niet mochten laten verslappen.

Kenmerkend voor Vrij is dat hij een pleidooi hield voor het laten meedelen van het personeel in de resultaten van het bedrijf. Hij wilde in een coöperatie niet spreken van „verdelen van de winst”, maar van het laten meedelen in wat hij noemde „de zuivere opbrengst”. Het personeel, zei hij, draagt er het zijne toe bij dat de fabriek goede uitkomsten behaalt - laat dat dan ook in de beloning tot uitdrukking komen. Deze gedachte van een procentueel aandeel in de bedrijfsresultaten voor het personeel werd niet verder uitgewerkt, maar een ander vraagstuk diende zich onmiddellijk aan en trok veel meer belangstelling, nl. de morele plicht van de verenigingen om een pensioenregeling voor hun personeel te treffen. Nijpend was dat vraagstuk nog niet, want de jonge fabrieken hadden uiteraard geen of nauwelijks ouderen op hun loonlijst, maar voor de toekomst kon er niet aan worden ontkomen. De FNZ nam het thema over en be-

middelde bij het afsluiten van pensioenverzekeringen bij een reeds bestaande verzekeringsmaatschappij. Overigens waren die pensioenen geenszins indrukwekkend - zij zouden variëren van omstreeks f 260 tot f 320 per jaar! Bedenk echter dat de lonen ook niet hoog waren - zo'n 11 tot 12 gulden per week - en dat het salaris van een directeur of beheerder uiteenliep van f 800 tot f 1.200 (enkele uitschieters daargelaten).

Geen fiducie in condens

In Friesland waren enkele (particuliere) fabrieken begonnen met de bereiding van gecondenseerde melk, waarover de meningen sterk verdeeld waren. Op 20 december 1906 hield K. J. Terpstra een inleiding voor de Friese Zuivelbond over het voor en tegen van de condensbereiding en zijn conclusie luidde dat „de productie van gecondenseerde melk niet in het belang van de Friese boer moet worden geacht, tenzij bewezen wordt dat het geen nadeel zou opleveren voor de veehouderij” (door het wegvallen van ondermelk en karnemelk bij de opfok van kalveren). Anderen tilden niet zo zwaar aan dit argument, overwegende dat nooit alle melk in de condensfabrieken zou verdwijnen. Slechts weinige jaren later zou Friesland zijn bezwaren tegen deze nieuwe tak van melkverwerking laten varen.

Op de melkontvangst van de vroegere zuivelfabrieken.

Tuberculose onderschat

Merkwaardig is dat men wel huiverig was voor de condensbereiding, maar dat men het grote gevaar van de rundertuberculose te licht opnam. Ook al weer in de Friese Bond had B. H. van der Goot het tuberculosevraagstuk behandeld en betoogd dat gezocht moest worden naar de technische mogelijkheid om grote hoeveelheden ondermelk te steriliseren, teneinde besmetting van het jongvee te voorkomen. Pasteurs van voldoende capaciteit hadden de fabrieken kennelijk nog niet, want in het debat werd slechts gesproken over steriliseren en eventueel koken van de melk. Verschillende sprekers merkten op dat zij noch in de noodzaak, noch in de mogelijkheid van zo'n maatregel geloofden. Naar hun mening diende eerst te worden uitgemaakt of tuberculose erfelijk, dan wel besmettelijk moest heten. De erfelijkheid, zeiden zij, staat vast, de besmettelijkheid niet ... Hoezeer zijn de inzichten kort daarna gewijzigd. De techniek van de bestrijding zou echter tientallen jaren nodig hebben om tot het gewenste resultaat te leiden.

De kaaskwestie komt op

Tegen die tijd (omstreeks 1907) was de boteroorlog in Zuid-Oost-Nederland ten voordele van de coöperatieve zuivelbereiding beslecht, maar dat betekende niet dat er geen knoeiers meer waren. P stelde nog steeds de overtreders aan de kaak en publiceerde naam en toenaam van de vervalsers, die met de justitie in aanraking kwamen. Zowel grote exporteurs als kleine „potjesboeren” (deze laatsten waren zuivelhandelaartjes die potjes „boter” aan huis bezorgden) werden regelmatig op de hak genomen. De potjesboeren mengden er nogal eens margarine door en er waren exporteurs, die een misleidend imitatiemerk op hun verpakkingen aanbrachten, vergezeld van mooie papieren. „Apekool”, zei P, „alleen het Rijksmark heeft waarde”. En dan begint de grote discussie over het vochtgehalte en het vetgehalte van de kaas, die de gemoederen gedurende vele jaren in beroering zou houden. Dat was de „kaaskwestie”, waarop wij in het volgend artikel dieper ingaan.

1910 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [03]

Over dadendrang en struikelblokken

Met al het enthousiasme van een jonge industrie tastte de zuivelcoöperatie haar arbeidsterrein af - een veld van ruime perspectieven, maar ook voorzien van niet-vermoede voetangels en klemmen. Een der eerste angels, waarin werd getrapt, was het vetgehalte van de kaas. Van oudsher waren Zuid- en Noord-Holland de bakermat van resp. Goudse en Edammerkaas. Men maakte deze uit volle en licht-afgeroomde melk. In Friesland verwerkte men de melk tot boter en magere kanter- of nagelkaas. Toen dit fabrieksmatig ging geschieden, werd van de ondermelk ook kaas in Gouds en Edammermodel gemaakt. Door het lage vetgehalte werd deze kaas een gevoelige concurrent voor de kaas uit de vanouds bestaande kaasgebieden Zuid- en Noord-Holland en feitelijk was het een vervalsing van de hier gemaakte kaassoorten uit volle of weinig afgeroomde melk (40+).

In de beide Hollanden ontstond hiertegen ernstig bezwaar en aangedrongen werd op voorschriften om daaraan paal en perk te stellen. Het debat hierover, dat zich heeft uitgestrekt tot 1912, wordt de „kaaskwestie” genoemd. Tenslotte was men het er wel over eens dat er een classificatie van kaas naar vetgehalte diende te komen, waarbij een indeling werd gemaakt die uiteenliep van magere kaas (nagelkaas en komijnekaas) tot „volvet” met tussengehalten van resp. 20, 30 en 40+. Vooral tussen 1906 en 1910 namen de gedachten daaromtrent geleidelijk vastere vorm aan, maar alles liep vast op het ontbreken van een goed kaasmerk. In Noord-Holland werkte men in die tijd al met een „prikmerk” en in Zuid-Holland met een indrukstempel, maar geen van beide was afdoende en beschadigde de korst. Het heeft tot 1918 geduurd eer het uit caseïne vervaardigde kaasmerk werd ontwikkeld en sindsdien raakte de kaaskwestie uit de wereld. Toch heeft het nog tot na 1945 geduurd eer een vaste indeling van de Nederlandse kaassoorten naar vetgehalte, type en vorm werd ingevoerd.

Boter met een briefje

Terwijl de strijd over de „waterbouwkundige kunstwerken” (zoals vetarme kazen met abnormaal hoog vochtgehalte werden genoemd) nog in volle gang was, vroeg ook de boter extra aandacht. Sinds 1904 garandeerde het Rijksbotermerk wel de echtheid en de zuiverheid van het produkt, maar niet de kwaliteit. Ook aan zuivere boter kunnen vele gebreken kleven, zoals de keurmeesters maar al te goed weten. In de FNZ kwam toen de gedachte op aan het instellen van een bijzondere controle op de kwaliteit. Een fabriek die aan bepaalde hoge eisen voldeed, zou een „kwaliteitsattest” kunnen krijgen. Een studiegroep hiervoor werd in 1908 ingesteld en in 1910 kwam de regeling tot stand waarbij zich spoedig 69 fabrieken aansloten. Toch is dit systeem van „boter met een briefje” (wat wel iets anders is dan het befaamde boterbriefje) geen blijvend succes beschoren geweest. De ontworpen controle was te veeleisend en een fabriek die na enige maanden het recht om het attest te gebruiken, verloor, ondervond daarvan te grote nadelen in de te maken prijs. Ook in dit opzicht heeft het tientallen jaren geduurd, namelijk tot 1938, voordat de juiste oplossing was gevonden, t.w. de instelling van het „Zuivel-Kwaliteits Controle-Bureau”.

Posthuma stapt op

Intussen had Posthuma het secretariaat van de FNZ neergelegd om met ingang van 1 mei 1909 directeur te worden van het nieuwe instituut voor ongevallenverzekering in de agrarische sector, de Land- en Tuinbouw Onderlinge (Centraal Beheer). Posthuma was altijd zeer geïnteresseerd geweest in het onderlinge verzekeringswezen en bevorderde dit zoveel mogelijk in de FNZ. Sinds 1903 waren tot stand gekomen de Onderlinge Omslag Risicoverzeke-

ring, de verzekering Ongevallen buiten Beroep, bemiddeling bij pensioenverzekeringen en van een brand- en inbraakverzekering. Deze laatste in 1908.

Een initiatief van betekenis, dat Posthuma reeds nam in zijn Drentse tijd, was het kweken van reincultuur voor de roomzuring, waarvoor hij het uitgangsmateriaal in Frankrijk haalde. Deze activiteit verhuisde met hem naar Den Haag en heeft veel fabrieken aan goed zuursel geholpen. Zijn opvolger, O. Reitsma, voorheen secretaris van de Friese Zuivelbond, verplaatste deze activiteit naar Arnhem, toen daar de botermijn en de centrale aankoop van de grond kwamen.

Meer scholing

Het was duidelijk dat er nog heel wat ontbrak aan de kennis van zowel directeuren als personeel. Het OO deed zijn best in die behoefte zoveel mogelijk te voorzien door de publikatie van series artikelen over de inrichting van fabrieken, over de boekhouding, over de structuur van coöperatieve verenigingen, over boterbereidingskwesities, kortom een complete zuivelcursus in afleveringen. In enkele gewesten werden ook cursussen in boekhouden en Duits voor zuiveldirecteuren gegeven.

Ook de vakkennis binnen de fabriek moest worden vergroot en aangemoedigd en zo valt in 1906 reeds het besluit diploma's beschikbaar te stellen als sluitstuk der cursussen, die door de bonden werden georganiseerd. De eerste diploma-uitreiking vond plaats in 1908. Hieruit volgde de behoefte aan leerboeken, die in later jaren de FNZ tot een belangrijke uitgever van zuivelstudieboeken heeft gemaakt.

De bonte wereld

Het was een bruisende en bonte wereld, deze agrarische-coöperatieve sector van het Nederlandse volksleven in het eerste decennium van de 20e eeuw. De ene nieuwe gedachte na de andere kwam naar voren: vindingen op het gebied van melkpoeder, gecondenseerde melk, caseïne - de eerste berichten over „kefir” (een gegiste melksoort) en yoghurt kwamen aarzelend naar voren. De verschijning van de eerste vliegtuigen en van zeppelins versterkten ook de leiders van de jonge zuivelindustrie in het besef dat zij in een geweldig dynamische tijd leefden.

Een bijzonder intensief contact werd onderhouden met de landbouwvoormannen. Er was vrijwel geen Landhuishoudkundig Congres of er kwam wel een zuivelvraagstuk aan de orde - actuele vraagstukken, zoals de boter- en kaascontrole, de behoefte aan wetenschappelijk onderzoek en de belangenbehartiging bij de overheid kwamen regelmatig in breed verband in discussie. In 1908 werd het Genootschap ter Bevordering van de Melkkunde opgericht.

Meer machines, meer licht

Dat het hard ging met de mechanisatie van de melkverwerking spreekt o.a. uit een advertentie van Boeke en Huidekoper in het OO van 19 april 1909, waarin cijfers worden gegeven van het aantal Alfa Laval-centrifuges sinds de verschijning van dit apparaat in 1879. Tussen dat jaar en 1885 werden er (in het gehele internationale afzetgebied van de fabriek) ruim 4.000 verkocht, tussen 1901 en 1906 bijna 300.000! In 1908 was het aantal reeds gestegen tot meer dan 800.000.

Natuurlijk waren daar enorme aantallen kleine centrifuges bij voor ontroming op de boerderij, maar het tekent wel de grote vlucht, die de mechanische melkverwerking nam.

Spoedig deed de elektrische verlichting haar intrede. De machinefabriek „Friesland” begon er in 1910 mee te adverteren, maar de grotere (stoom)fabrieken wekten toen reeds haar eigen

elektriciteit op en sommige fungeerden zelfs ook als elektrische centrale voor het dorp. Hoe de verlichting tot die tijd was geregeld, vonden we nergens beschreven, maar er zullen wel veel petroleum- en acetyleenlampen zijn gebruikt.

Gewaarschuwd werd tegen de uit Amerika afkomstige gasolinelampen, d.w.z. benzinebranders, die onvoldoende beveiligd waren. Het OO waarschuwde: „De brandverzekering betaalt niet uit, als met zo'n lamp een ongeluk gebeurt”. Gasoline droeg toen al de naam van „vloeibaar gas”, een term die in de huidige tijd een ietwat andere betekenis heeft gekregen.

En dan de koeling! Een onderwerp van toenemende betekenis. Er is aanvankelijk nog natuurijis per schip uit de Oostzeestaten ingevoerd, later kwamen eigen ijsfabrieken in Nederland tot stand (denk maar aan de betekenis van de ij in de naam Lijempf). Maar nu begint men te praten over „kunstmatige koude” en dat werd een nieuwe pijl op de boog van een naar kwaliteit strevende industrie.

Ook toen het milieu

Tenslotte een aardige noot: in 1908 werd opgericht de Nederlandse Vereniging tot Bestrijding van Water-, Lucht- en Bodemverontreiniging. Ook in dit opzicht is er kennelijk heden ten dage niets nieuws onder de zon.

1910 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [04]

Even stilstaan bij de eerste mijlpaal

Op 16 augustus 1910 vierde de FNZ zijn eerste jubileum, het 10-jarig bestaan. Inderdaad wel een moment om de stand van zaken op te nemen. Na de stichting van de federatie in 1900 bleken er in 1901 407 fabrieken via hun bonden te zijn aangesloten. In 1906 werd het maximum bereikt met 445, om gevolgd te worden door een lichte daling: 430 in 1908. En dan ineens maar 380 fabrieken in 1909. Dit laatste cijfer is echter verwarrend, want de daling werd nu veroorzaakt door een scheuring in de Drentse Bond en de ontbinding van de Noord-Brabantse Zuivelbond, waardoor een aantal fabrieken tijdelijk buiten het kader van de organisatie bleef. Later kwamen zij, anders gegroepeerd, terug, doch de geschiedenis zou zich enkele tientallen jaren later herhalen.

De weg van de zuivelbonden is niet altijd over rozen gegaan, mede door de tegenstelling tussen handkrachtbedrijfjes enerzijds en de stoomzuivelfabrieken anderzijds. De hoeveelheid melk door de aangesloten fabrieken verwerkt, steeg in die tien jaar van 366 tot 729 miljoen kg, waarbij ook dit laatste cijfer laag is door het uittreden van de bovenbedoelde fabrieken. In de feestvergadering te Maastricht, waar dit jubileum werd gevierd, haalde de secretaris een paar momenten op uit de prille begintijd. Zie maar: „Het is gebeurd dat een karn lustig liep, maar de boter niet te voorschijn kwam. Een betoverde karn? Neen, men wist wel beter, maar het zag er toch geheimzinnig uit, want toen de directeur - op zijn fiets gesprongen om van den iets meer ervaren buurman advies te halen - terug kwam en de karn, die zolang had stilgestaan, weer aanzette, zie, toen lukte het: terwijl de directeur zich warm hard gewerkt, was de karn koud geworden...”.

Die kinderziekten waren in 1910 wel voorbij en men leefde in de overtuiging een tijdperk van toenemende grote bloei te zijn binnengetreten. Toen brak spoedig de Eerste Wereldoorlog uit.

Warga viert feest

Inderdaad had de zuivelcoöperatie al een hele geschiedenis achter de rug, want in 1911 kon de oudste Friese zuivelcoöperatie, te Warga, haar zilveren jubileum vieren. De feestleus was „Van Warga begon de Victorie” en de ontwikkeling van de fabriek mocht als graadmeter gelden voor de ontplooiing van de gehele coöperatieve zuivelindustrie. In 1887/88 begonnen met 2.684.000 kg melk, die 3,77 cent per kg opbracht, was de verwerking in 1910/11 gestegen tot 4.900.000 kg melk met een opbrengst van 5,04 cent. Vooral in de laatste jaren was de boterprijs krachtig opgelopen en had een stand bereikt van omstreeks f 1,30 per kg.

Meer werk aan de winkel

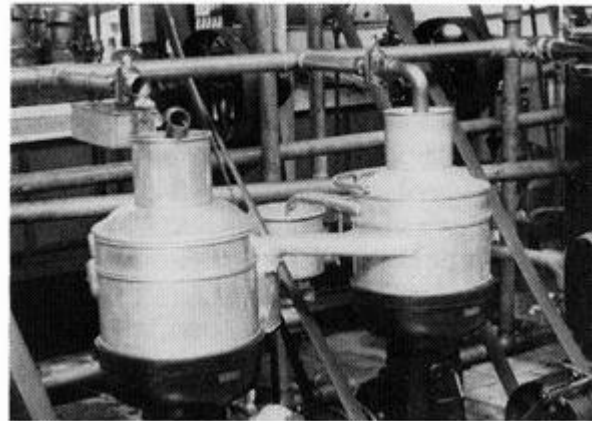
De diensten van de FNZ breidden zich regelmatig uit. In 1908 was de Centrale Commissie voor Aankoop (van hulpstoffen) uitgegroeid tot een tak van dienst van de FNZ onder de naam „Centrale Aankoop”. Deze leverde veel steenkool en vooral toen men uit de Nederlandse mijnen ging betrekken, werd het vanwege de verscheidenheid in kwaliteit van grote betekenis hoe met die brandstof moest worden gestookt. Van een machinistenscholing was nog geen sprake. Daarin werd nu verandering gebracht door de aanstelling van een „meesterstoker” in de persoon van de heer H. Duif, later gepromoveerd tot leraarmachinist. Hij begon zijn werkzaamheden in 1911 en heeft de fabrieken veel kosten bespaard. Ja, ook in die tijd speelde de energievoorziening een grote rol; het was wel zaak om zuinig om te gaan met de krachtbron.

Wat er aan kolen te besparen viel, had B(reen) uiteengezet aan de hand van een uit het Deens vertaald artikel over de stookkosten. Men had daar al een „consulent voor stookcontrôle” en deze had bij 22 fabrieken de wijze van stoken zo kunnen verbeteren, dat de stookkosten ge-

middeld waren gedaald met bijna 40 %. Dit kwam uit op een bedrag van 30 cent per 1.000 kg verwerkte melk. De aanstelling van een meester-stoker met een salaris van een paar tientjes per week zou dan ook stellig zichzelf betalen. De kosten van een bezoek van Meester Duif werden gesteld op f 25,- per dag, inclusief reiskosten. De fabrieken bleken zijn werk hogelijk te waarderen. Een jaar later volgde een tweede belangrijk besluit, namelijk de instelling van een technisch bureau, waarvoor een werktuigkundig ingenieur zou worden aangesteld.

Gecondenseerde melk weer in de belangstelling

Terwijl de fabrieken in de zandstreken konden volstaan met boterbereiding, aangezien de ondermelk en karnemelk op de boerderijen rendabel werd gemaakt als varkensvoer, en in Noord-Holland de gehele aanvoer werd verwerkt tot kaas, waarmee een beperkte boterproductie gepaard ging, werd in Friesland het probleem van de nevenprodukten vooral in de zomermaanden steeds groter. Men maakte magere kaas en begon met de bereiding van Cheshire- en Cheddarkaas, maar de particuliere industrie kon betere prijzen maken met de gecondenseerde melk en zo gingen dus de gedachten weer terug naar de stichting van een condensfabriek. Een commissie werd belast met het uitbrengen van een advies. Deze keer luidde dat advies positief, zodat datzelfde jaar (1911) met de voorbereidingen kon worden begonnen.

Een centrifuge van vroeger

Inmiddels had ook de techniek van de melkpoederbereiding zich verder ontwikkeld. Naast de reeds bestaande walsendrogers wordt nu ook voor het eerst melding gemaakt van het verstuivingsstelsel, dat een zoveel beter produkt oplevert. Dat neemt niet weg dat de walsendrogers zich lang hebben kunnen handhaven en dat de verstuivingsmethode pas overwegende toepassing kreeg toen door samenwerking massale verwerking van melk mogelijk werd. Het is lang niet altijd de techniek die beslist over het al of niet invoeren van technische verbeteringen - ook de organisatiestructuur van een bedrijfstak speelt daarbij een grote rol.

Mond- en klauwzeer

In het droge jaar 1911 sloeg het mond- en klauwzeer weer eens toe. Een ziekte waarvan men de verwekker nog niet kende en waartegen men in feite machteloos stond, totdat na de Tweede Wereldoorlog de afdoende entingsmethode werd ontwikkeld. Toch werden ook in 1911 al enige resultaten bereikt met seruminspuitingen, maar de methode bleek te onzeker. Aan de fabrieksverwerking van melk kleefde het grote nadeel, dat geïnfecteerde ondermelk en wei naar de boerderijen terugging en daar de besmetting verbreidde. Ook stond men voor de onmogelijkheid de boerderijen voldoende te isoleren. De plaag moest dus maar uitwoeden, want in Nederland was men niet bereid of in staat het Engelse systeem van radicale uitroeiing door afslachting van gehele veestapels toe te passen. Een strijd van meer dan 40 jaar lag nog voor de boeg.

Een nieuwe drukker

Een vermeldenswaardig feit is, dat op 1 april 1910 van drukker werd veranderd. Het Officieel Orgaan verscheen voortaan bij „De Eendracht” te Schiedam en zo is dat tot op de huidige dag gebleven. Beide partijen zijn er wel bij gevaren!

1910 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [05]

Grote plannen - grote besluiten

Aan grote plannen geen gebrek, zo omstreeks 1910. Lang niet alle plannen werden werkelijkheid en lang niet alle initiatieven leidden tot blijvende resultaten. Een van de veelbelovende plannen was het instellen van een serie landbouwtentoonstellingen, min of meer naar het voorbeeld van de Duitse DLG, die destijds al een traditie was en nu nog altijd even krachtig in het Duitse agrarische leven geworteld is. In 1909 zou Nederland op deze weg volgen door de oprichting van een „Koninklijke Nederlandsche Landbouw Vereeniging”, onder voorzitterschap van de echtgenoot van Koningin Wilhelmina, Prins Hendrik, die Hertog van Mecklenburg was en dus de DLG goed kende. De band met de FNZ bestond hierin, dat V. R. IJ. Croesen (C. Vrij) secretaris van deze nieuwe organisatie was en Croesen was, zoals men weet, vaste medewerker van het OO.

Het eerste grote plan van deze vereniging zou zijn in 1913, het eeuwfeest van de herwonnen onafhankelijkheid na Napoleon, in Den Haag een grote landbouwtentoonstelling te organiseren. Uiteraard zou de FNZ voor een belangrijke inzending zorgen. Die tentoonstelling is er inderdaad gekomen, maar de vereniging heeft niet lang bestaan. Zij paste eigenlijk niet in de structuur van de Nederlandse landbouworganisatie, gebaseerd op provinciale maatschappijen van landbouw met als gemeenschappelijk trefpunt het (Koninklijk) Nederlandsch Landbouw Comité. Toch heeft die nieuwe vereniging in de korte jaren van haar bestaan goed werk verricht en andere activiteiten gestimuleerd.

Meer cijfers nodig

Zo was het bijv. reeds gebleken dat er veel meer cijfergegevens over de landbouw nodig waren. In 1903 was de ontoereikendheid van de Nederlandse landbouw statistisch erkend en toen werd besloten in 1910 een eerste Nederlandse veetelling te houden. Van toen af dateert de zeer grondige en betrouwbare Nederlandse landbouwstatistiek.

De FNZ volgde op dat pad door in 1910 te beginnen met een bedrijfsstatistiek en kort daarna met een zuivelstatistiek met het doel nauwkeurig te weten hoeveel melk de fabrieken ontvingen en wat zij daarvan maakten. Dit was het begin van de Afdeling Statistiek van het secretariaat. Het succes van de meester-stoker leidde tot een ander besluit, nl. de instelling van een diploma machinist. Tot die tijd werden diploma's uitgereikt voor assistentdirecteur van een coöperatieve zuivelfabriek, botermaker, kaasmaker, centrifugist, melkcontroleur en „hoofdwerkman”. In latere jaren zal men tevergeefs naar deze functie zoeken, want die is verdwenen tegelijk met de handkrachtbedrijven. De hoofdwerkman was nl. het „manusje-van-alles” in deze kleine bedrijfjes, die van het hele bedrijfsproces min of meer op de hoogte moest zijn.

Een volgende stap was het besluit tot instelling van een technisch bureau, terwijl sollicitanten werden opgeroepen voor de functie van werktuigkundig-ingenieur, die toegevoegd zou worden aan de Centrale Aankoop. Het Technisch Bureau werd opgericht in 1912 en de ingenieur zou op 1 januari 1913 in dienst treden. Later werd dit de zelfstandige afdeling Technisch Bureau.

Kaaskwestie naar een oplossing

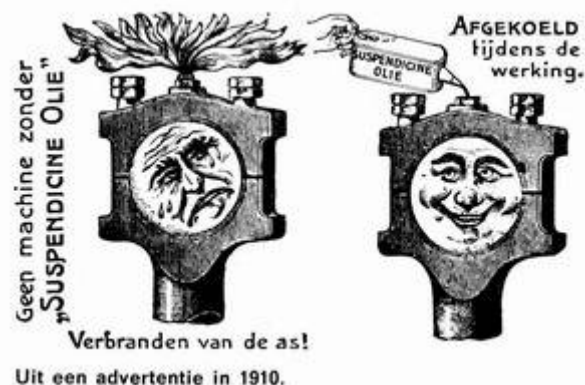
In dat jaar kwam ook het rapport uit van de Rijkscommissie, die een reglement moest ontwerpen voor de kaascontrole. De gedachten hadden zich langzamerhand geconcretiseerd en men was er nu wel algemeen van overtuigd dat er een scherpe indeling van verschillende kaassoorten moest komen. Maar intussen was in Friesland reeds een eigen, onderlinge regeling in wer-

king getreden met betrekking tot de Cheddar en Cheshire kaas. Het ligt voor de hand dat deze kaassoorten alleen voor de Engelse markt werden gemaakt en daar had men zich reeds gevoelig in de vingers gesneden door kazen te verkopen met een te laag vet- en te hoog vochtgehalte. Hier was echter een vrijwillige regeling mogelijk, omdat deze kaassoorten alleen werden gemaakt door een aantal Friese fabrieken en nu ontwierp de Friese Bond een controlesysteem, waarbij slechts Cheddar en Cheshire werden toegelaten als zij hetzij volvet waren (full cream), hetzij een vetgehalte in de melk hadden van 1,5 % (na toevoeging van zuursel 1,75 %) halfvet (half maat). De aanduiding moest duidelijk op de kaas en op de verpakking staan en bovendien moest een stempel „Dutch Produce” op de kaas worden aangebracht. Spoedig stelden zich 46 coöperatieve fabrieken onder de controle van de bond en daarna was het uit met de verwerpelijke onderlinge concurrentie, wat betreft de samenstelling van de kaas.

Boterachterstand ingehaald

Een bijzonder belangrijk feit, ook alweer uit het jaar 1912, is dat toen voor het eerst de notering voor Nederlandse boter te Londen even hoog was als die voor Deense boter. De daling was fataal geweest in de jaren van crisis en kwaliteitsverwaarlozing, maar de nieuwe eeuw bracht een forse groei en krachtig herstel. En nu, in 1912, was die schande uitgewist en was de Nederlandse boter duidelijk weer erkend van gelijk kwaliteitsniveau te zijn als de Deense. Het was de zuivelindustrie en met name de coöperatieve zuivelindustrie die dit mooie resultaat had weten te bereiken.

Zonder twijfel is de regeringsaandacht voor het zuivelwezen daarbij ook een grote steun geweest. In 1889 had de Friesche Maatschappij van Landbouw voor het eerst een zuivelconsulent aangesteld en binnen enkele jaren volgden ook de andere provincies. De consulenten waren dus ambtenaren van de landbouwmaatschappijen, doch de regering gaf een subsidie om die aanstellingen mogelijk te maken. Hun positie was lange tijd zwak, o.a. door het ontbreken van een pensioenregeling, die echter in 1906, ook alweer door een verhoogde subsidie, tot stand kon komen. Niettemin bleef het een halfslachtige toestand en daarin kwam pas verbetering toen in 1912 het besluit viel dat de zuivelconsulenten rijksambtenaar zouden worden. Ook daarmee werd bij wijze van spreken een sector van de pioniersperiode afgesloten.

1912 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [06]

Frisse geest in de zandstreken

„Er waait een frisse wind in de zandstreken”, zei S. Dijkstra in een lezing, die hij voor de jaarvergadering van de oudleerlingenvereniging van Bolsward hield in 1912. Juist voor deze delen van het land, die vroeger op zuivelgebied weinig presteerden - enkele gunstige uitzonderingen daargelaten - was de zuivelcoöperatie van onberekenbaar nut gebleken. Vroeger was de veehouderij weinig meer dan een nevenbedrijf naast een vrij armelijke akkerbouw, maar na het eerste decennium van de 20e eeuw was dat al heel anders: de akkerbouw diende nu de veehouderij door de levering van voederprodukten. In het algemeen was men op het zand begonnen met handkrachtbedrijfjes, ook al omdat de melkdichtheid gering was. De meerderheid van de zandboeren bezat niet meer dan een of hoogstens enkele koeien, zodat honderden leden nodig waren om een plaatselijk zuivelfabriekje van voldoende melk te voorzien. Die melk was dikwijls van slechte kwaliteit en de kennis van de zuivelbereiding onder de boerenbevolking uitermate gering.

Opvallend is het, zei Dijkstra, dat we nu juist in streken die vroeger de grootste achterstand hadden, thans de meest moderne boterfabrieken vinden. Dat is toe te schrijven aan het feit dat deze streken geen zuiveltraditie kenden. Als eenmaal het besluit was gevallen om een fabriek te stichten, dan was men ook bereid op de kennis van de directeur te vertrouwen, want „directeur zal 't wel weten'. Intussen deden de zuivelconsulenten samen met de fabrieken en de landbouworganisaties hun best om de boeren en vooral de boerenmeisjes beter te leren melken en de melk beter te verzorgen. „Maar”, zo besloot de inleider, „ik geloof niet dat de zandstreken ooit tot kaasbereiding zullen overgaan”. Daarvoor is er te weinig melk en de behoefte van de bedrijven zelf aan ondermelk en karnemelk is te groot om veel melk in kaasbakken te laten stromen. Hoogstens, zei hij, is er misschien op den duur iets te zien in het condenseren van ondermelk.

Friesland krijgt zijn condensfabriek

Op het ogenblik, nu de zandstreken meer dan de helft van de Nederlandse melkproductie leveren, kan men zich die oude toestanden nauwelijks meer indenken. Kunstmest, veevoeder, veeverbetering en een snel toegenomen ontwikkelingspeil hebben de zandstreken tot de evenknie gemaakt van de gebieden met zwaarder en vruchtbaarder bodem.

Doch het overschot aan ondermelk bracht wel in Friesland het besluit om een condensfabriek te stichten, waarover de beslissing viel in 1912. Toen de vereniging tot stand kwam, zag men reeds verder vooruit en zo werd het niet een fabriek voor condensatie van ondermelk, maar een Vereniging tot Bereiding van Melkprodukten. Dat deze visie op de toekomst juist was, is vooral in de laatste kwarteeuw duidelijk gebleken. Vermeld mag worden dat de FNZ krachtig heeft bijgedragen tot dit belangrijke Friese initiatief.

Maar ook een zuivelbank ...

Eveneens heeft de FNZ een werkzaam aandeel gehad in de totstandkoming van de Coöperatieve Zuivelbank, waartoe overleg werd gepleegd tussen de Centrale Raiffeisenbank te Utrecht, de Friese Zuivelbond en de FNZ. Het is thans nog niet het ogenblik om uit te wijden over de stimulerende invloed die de Zuivelbank op de zuivelindustrie in het noorden van het land is gaan uitoefenen, maar de start mag wel worden onderstreept.

Lonneker, een andere „kerncentrale” Als onderdeel van de Algemene Vergadering van de FNZ van 16 juli 1912, waaraan reeds 350 afgevaardigden deelnamen, vond een ontvangst van

de congressisten plaats te Lonneker bij Enschede, een naam met een bijzondere klank in de Nederlandse agrarische geschiedenis. Daar was in 1892 een eenvoudige aankoopvereniging gesticht, die vier jaar later besloot tot het stichten van een zuivelfabriek. De naam van de moedervereniging was inmiddels geworden „Coöperatieve Landbouwersbank en Handelsvereniging” en deze heeft een zeer grote invloed gehad niet alleen op Twente maar op geheel Nederland.

In feite is Cebeco de directe nakomeling van Lonneker-Enschede. De invloed van twee Twentse industriëlen, B. W. ter Kuile en H. J. E. van Heek, beiden bezitters van grote landerijen, en de invloed van de rijksveearts D. L. Bakker, de latere hoogleraar, was hier onmiskenbaar. Uit de aankoopvereniging ontwikkelde zich de bank; er kwam een zuivelfabriek en een verkoopafdeling voor eieren en zeer merkwaardig, de vereniging stichtte een „Fonds ter bevordering van de welvaart der leden”. Dit fonds schafte zich een grote landbouwbibliotheek aan als studiemateriaal voor de leden, het subsidieerde landbouwwintercursussen en de fokvereniging. Bovendien schafte het machines aan, die voor een lage prijs aan de leden werden verhuurd, zoals bijzondere eggen en ploegen, kunstmeststrooiers en zaai- en schoffelmachines.

De zuivelfabriek, die in haar eerste jaar ruim 3 miljoen liter melk verwerkte, ontving in 1911 al 10.600.000 liter, een voor die tijd grote fabriek dus. De uitbetaalde melkprijs steeg in die jaren van f 4,70 tot f 6,32 per honderd liter. In het stedelijk gebied van Enschede werd veel melk in consumptie gebracht. Geen wonder dat de bezoekers onder de indruk kwamen van deze uitzonderlijke coöperatie.

Elektro-motor tegenover stoommachine

Een nieuwe factor werd voelbaar in de zuiveltechniek. De leraar-machinist Duif besprak in het OO van 16 september 1912 de vraag of de elektro-motor - de nieuwe drijfkracht van de industrie - de stoommachine zou kunnen verdringen. Bij iedere berekening moet men, schreef Duif, nagaan welk afzetgebied een plaatselijke of regionale centrale kan vinden. Als daarin de zuivelindustrie de voornaamste industriële afnemer is, zal de prijs van de stroom te hoog worden, want dan zal de centrale de dagstroom duur maken om de nachstroom goedkoop aan de bevolking te kunnen leveren. Het moet niet zo worden, dat de zuivelfabriek de gemeentelijke voorziening gaat subsidiëren. Overigens zal een stoommachine toch altijd nodig blijven, omdat een zuivelfabriek nu eenmaal veel stoom nodig heeft. Ook hier bewees Duif dat hij een even nuchtere als juiste kijk op de toekomst had. Verbrandingsmotoren waren toen nog van zeer geringe betekenis voor de zuivelindustrie.

Een nieuw lid

Tenslotte uit deze jaren nog een prettig bericht: de fabrieken in West- en Midden-Brabant hadden zich inmiddels opnieuw gegroepeerd in de Brabantse Zuivelbond, die in april 1912 het lidmaatschap van de FNZ aanvraagde en met algemene instemming het lidmaatschap verkreeg.

1913 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [07]

Een wandeltocht van bijna 75 jaar (7)

Reuzen in de zuivelwereld

Reuzen in de zuivelwereld

Denke men zich een bekwaam oud-leerling der Rijkszuivelschool - iemand die praktisch en theoretisch volkomen op de hoogte is van zijn vak - iemand die aan zijn kennis der moderne talen een ruime dosis algemene ontwikkeling paart - ik aarzel niet hem in onze zuivelwereld een reus te noemen”.

Zo sprak *R. M. Veeman* in de vergadering van de oud-leerlingen van de Rijkslandbouwwinterschool te Leeuwarden in 1912. Hij werd daarvoor op zijn vingers getikt door een der oud-leerlingen, die er een onderschatting in zag van het onderwijsprogramma van Bolsward zoals dat destijds was, n.l. met handelscorrespondentie en moderne talen als vakken die men naar keuze al of niet kon volgen. *Veeman* vond dat onvoldoende, dit moeten verplichte vakken worden, zei hij. In feite betekende dit dat hij een vooropleiding als de HBS of gelijkwaardige school noodzakelijk achtte, want zei hij: de directeur van een moderne zuivelfabriek moet zowel een goede algemene ontwikkeling hebben als een gefundeerde zuivelkennis.

Het was inderdaad zo, dat de aan directeurs te stellen eisen snel hoger moesten worden, gezien de groei van de fabrieken, de grote veranderingen van de bereidingstechniek en de kennis die de directeur van de markten moest hebben. Zo is de zuiveldirecteur in het dorpsleven een vooraanstaand man geworden. Hij bundelde als het ware de moderne ontwikkeling die het melkproducerende platteland hard nodig had aan de kennis die hij bij het onderwijs meekreeg.

Een pasteur genaamd „Greate Pier”

Een illustratie van de technische ontwikkeling op een landbouwtentoonstelling te Zutphen in datzelfde jaar stelde de machinefabriek Grasso een pasteur ten toon met een capaciteit van 16.000 liter per uur. Het commentaar van het OO op deze machine luidde, dat een dergelijk apparaat wel een reus mocht worden genoemd en daarom bewonderend werd betiteld als „Greate Pier”, de legendarische volksheld van Friesland.

De steeds aanwassende melkstroom dwong tot een voortdurende vergroting van de capaciteit van de apparatuur en de machinefabrikanten streden om het hardst om in die behoefte te voorzien.

Het eerste kaasmerk verschijnt

De kaasmerkkwestie naderde nu het moment waarop de beslissingen moesten vallen. De Friese Zuivelbond, de FNZ en de Vereniging van Zuivelfabrikanten richtten in januari 1913 het Kaascontrolestation Friesland op en merkwaardig genoeg leverde dit besluit een motief voor Noord-Holland om niet tot de FNZ toe te treden. De Noord-Hollanders vreesden dat er kaas onder de controle zou worden genomen en dus gesanctioneerd, waarvan het vetgehalte belangrijk beneden dat van het Hollandse produkt zou blijven.

In Noord-Holland, met zijn vele „dag-fabrieken”, die in feite samenkerijen waren van een klein aantal boeren, vreesde men dat hun produkt, de Edammer kaas met tenminste 40 % vet en soms zelfs 45 % vet in de drogestof, uit de markt geconcurrereerd zou worden als Friesland

magere Edammers en magere Goudse kaas bij de controle zou toelaten. De woordvoerder van de Noord-Hollandse Zuivelbond, *Dr. L. T. C. Schey*, zuivelconsulent voor die provincie, schreef dat deze bond niet tot de FNZ kon toetreden als gevreesd moest worden dat er intern een fundamenteel meningsverschil zou opkomen tussen resp. Friesland en Noord-Holland over de classificatie van de kaas.

Bijzonder verontrust was hij door een actie die in Friesland werd gevoerd om ook kaas met 36 % vet in de drogestof als volwaardige kaas toe te laten. Dat plan werd overigens verworpen, maar het Kaascontrolestation Friesland schrapte wel de bepaling uit zijn statuten dat kaas met minder dan 20 % vet slechts zou zijn toegelaten indien er komijn of kruidnagel aan was toegevoegd.

Bij de melkontvangst waren vele „sterke” handen nodig in het verleden.

Intussen vorderde men ten departement wel met de voorbereiding van het merken van de kaas en zo verscheen in juli 1913 het besluit van de Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel om een rijksmerk voor volvette kaas in te stellen. Dit moest kaas zijn met tenminste 45 % vet in de drogestof en het merk bestond uit het sindsdien ingeburgerde caseïneplaatje met het rijkswapen aangevuld met een code-aanduiding in cijfers en letters. Dit merk was uitgevonden door de directeur van het Rijkszuivelstation te Leiden, Dr. H. van Sillevoldt, voortwerkende op het reeds eerder in Friesland ontworpen merk door de heer Gramser. Technisch was het nog niet helemaal rond, want pas vijf jaar later zouden alle kinderziekten zijn overwonnen en zou de classificatie van de kaas haar beslag krijgen.

Nieuwe mannen traden aan

Met ingang van 1 januari van dat jaar begon de werktuigkundig ingenieur P. Schoor zijn werkzaamheden voor de FNZ. Hij was afkomstig van de Staatsmijnen en namens deze onderneming gedetacheerd bij Stork-Hengelo. Hij ging echter reeds binnen het jaar weg en werd opgevolgd door de heer F. de Boer, werktuigkundig ingenieur te Leeuwarden. Deze begon zijn werkzaamheden op 1 januari 1914.

In de jaarvergadering van de FNZ van december 1912, waarin tot aanstelling van de heer Schoor werd besloten, werd ook de mededeling gedaan dat bij het secretariaat was benoemd J. A. Geluk, in het bijzonder ten behoeve van het opbouwen van de statistiek, waartoe enkele maanden eerder was besloten. De heer Geluk, zo staat er in de toelichting, heeft zijn opleiding gehad in Bolsward en zal ook „enig werk voor het OO verrichten”. Dat was een begin van een arbeid die - zij het met enige onderbreking - tot 1954 zou duren. Na enkele maanden verscheen zijn eerste ondertekende artikel, waarin hij de betekenis van de bedrijfsstatistiek schetste. Vooral legde hij de nadruk op de behoefte aan gegevens voor bedrijfsvergelijking.

Het eerste leerboek

Er bestonden destijds wel leerboeken over de zuivelbereiding, met name het boek geschreven door H. B. Hylkema, waarvan in 1913 de derde druk verscheen. Maar dit was een algemeen leerboek en nu verscheen als uitgave van de FNZ een gespecialiseerd boek voor de zuivelindustrie, n.l. „Boterbereiding in de Fabriek”, geschreven door B. van der Burg, zuivelconsulent voor Gelderland en S. Hepkema, leraar-technicus van de Friese Zuivelbond, een boek waarvan vele herdrukken zijn verschenen en dat door vele andere is gevolgd.

1913 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [08]

Taai geduld nodig

Wij kunnen de rundertuberculose wel baas worden, zei Dr. H. Remmelts, inspecteur van de Veeartsenijkundige Dienst, toen hij in Friesland een lezing hield over de inmiddels onderkende gevaren van de tbc-verspreiding. Om dat te bereiken moeten we zorgen voor tbc-vrije opfok van het jongvee en daarvoor is afdoende pasteurisatie van de ondermelk nodig en een scheiding tussen dit jongvee en de oudere dieren. Verder moet er worden getuberculiseerd en de reageerders moeten worden „verwijderd”. Hij noemde niet het woord „afslachting”. Dat durfde men blijkbaar als een al te radicale maatregel niet aan en onder „verwijdering” is toen later mede verstaan de verkoop van reageerders uit Friesland naar de consumptiemelkgebieden. Dat is tientallen jaren een gevaarlijke situatie geweest.

Maar vooral, zei Dr. Remmelts, zal er een taai geduld voor nodig zijn, want deze sanering van de veestapel is geen gering karwei. Dat er een geduld voor nodig was van bijna veertig jaar zal hij wel niet hebben vermoed, maar in elk geval was nu de richting duidelijk aangegeven en horen we niet meer de vraag opperen of runder-tbc erfelijk dan wel besmettelijk is. De noodzaak om ondermelk te pasteuriseren, werd er nu in elk geval ingehamerd en dat was wel de eerst noodzakelijke maatregel.

Een bloeiende botermijn

Het waren niet alleen de kolenmijnen die in het begin van deze eeuw de aandacht op Limburg vestigden, ook de botermijn van de Zuid-Nederlandse Zuivelbond droeg daaraan een flinke steen bij. Nadat de bond in 1893 was opgericht, was twee jaar later de botermijn te Maastricht gesticht die heel wat moeite had om er in te komen. De handel liet verstek gaan en toen op 12 mei 1895 voor de 18e keer werd geveild, bleef van de aanvoer van 2.000 kg zelfs 600 kg onverkocht. Maar zij gaven het niet op, de Limburgse coöperatoren en van jaar tot jaar ging het beter. In 1912 werd een omzet bereikt van meer dan 4 miljoen kg.

En nu betrok de mijn een nieuw gebouw. Maastricht kreeg n.l. een nieuw station en daarvoor moest de oude mijn worden gesloopt. De Spoorwegen waren bereid in het stationscomplex een bedrijfsruimte voor de mijn in te bouwen, die aan alle eisen van de tijd voldeed.

Deze ontwikkeling illustreert de grote invloed die de zuivelcoöperatie op de ontwikkeling van het agrarische leven in Zuid-Oost-Nederland heeft gehad. Dankzij de fabrieken: betere boter en ... goede ondermelk terug naar de boerderij. Zo werd het bijproduct weer grondstof: ondermelk en rogge vormden nu de grondslag voor een groeiende varkenshouderij.

De zuivelfabriek Juliana”

Tegelijk vroeg een andere „zuivelfabriek” de aandacht, n.l. de modelfabriek, die was ingericht op het terrein van de nationale jubileumlandbouwtentoonstelling te Scheveningen, die tussen 29 augustus en 15 september 1913 vele duizenden bezoekers trok. Een groep leveranciers van zuivelmachines en apparaten had gezamenlijk gezorgd voor een volledige fabriek, die een afspiegeling gaf van de stand van de techniek op dat moment. Deze inzending kreeg de naam van „Zuivelfabriek Juliana” en de invloed daarvan moet men vergelijken met die van een hedendaagse zuivelmachine-beurs. Daar kon men zien wat er zoal aan nieuws en beters te krijgen was. Daar zullen heel wat bestuurders en directeuren plannen hebben gemaakt voor de naaste toekomst, in zalige onwetendheid van de wereldoorlog die binnen een jaar zou uitbreken.

F. H. PIJTERSEN

SNEEK

levert bij voortdoring de
allernieuwste en best-
afgewerkte

Zuivelwerktuigen.

Tel. nrs.: SNEEK 95. - TILBURG 305. - ZUTFEN 150.

Onpartijdig.

Bij aan- en verkoop van Zuivel, Mar-
garine- en Plantenbotermachines verstrekt
J. G. KLOKGIETERS,
Vleutenschweg 231 bis A, UTRECHT.
voorheen Ingenieur-Constructeur bij de
firma GRASSO, Ahlborn en Bergedorfer
Eisenwerk, volledige inlichtingen.

Parqui, Hagen & Co.

ROTTERDAM.

Alle artikelen op het gebied van
CAOUTCHOUC en ASBEST voor
ZUIVELFABRIEKEN, als Stoom-
slangen, waterslangen, brandslan-
gen, platen, kleppen, ringen, asbest-
en gummiverpakkingen.

KAASVORMEN.

Naaml. Venn. v.h. HERO B. DE GROOT,
BODEGRAVEN.
Zuivelwerktuigen.

P. H. HOOS & ZOON,

ROTTERDAM.

Telegram-Adres „COALIMPORT”. — Postbus No. 142. — Telefoonnummer 1179.

Leveren steeds **DE Stoomkolen,**

Speciaal geschikt voor Stoomzuivelfabrieken.

Geregelde wekelijksche aanvoer op HARLINGEN, AMSTERDAM,
ROTTERDAM. Prijsopgave wordt op aanvraag gaarne verstrekt.

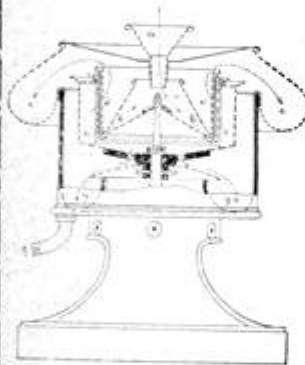
Het IJZER in Uw bronwater is dikwijls de oorzaak van
het krijgen van een onvoldoend cijfer bij de

BOTERKEURINGEN

Vraagt daarom offerte onzer ontijzeringsinrichtingen waarvan
skitsen ter inzage.

VERSCHILLENDE SYSTEMEN PIJPWELLEN.

N.V. Diepboor-M^u „VULKAAN”,
v.h. J. DE BOER & Co. LEEUWARDEN.

Nieuwe modellen

HEINE Melkreinigers

tot 750, 1000, 2000, 4000, 6000, 9000 liter per uur
395, 470, 595, 785, 995, 1175 gulden bruto.

Franco station Nederland, verpakking inbegrepen. — De eerstgenoemde
machine wordt ook voor handkracht geleverd

Tallooze Nederlandsche en Buitenlandsche referenties.

Hoofdvertegenwoordigers:

N.V. MACHINEHANDEL
v.h. **C. VAN KLEEF & Co.**
AMSTERDAM

Tel. int. 4400. - Warmoesstraat 34 - Telegr.-adres: HEIKLEEF-A'dam

Best Echt Perkamenspapier
De verpakkingen ook met bedrukt
wordt biljck aangeboden door
SCHLEIPEN & EICHHORN G.m.b.H.
Perkamenspapierfabriek
EMMERIK

PAUL DRÖSELER

Berlin S.O. 33, Treptower Chaussee 4

Telegram-adres: SAHNENBUTTER-BERLIN.

Agentuur en Commissiehandel in
BOTER en VETWAREN.

Belast zich met de vertegenwoordiging
van dinke firma's op dat gebied.

BUTYROMETERS

Garantie-kwaliteit!!

levert tegen uiterst voordeelige prij-
zen, in rond of plat, met of zonder
mat ruitje, ook genummerd

Amsterdamsche Caoutchouc-Compagnie

G. SIEGHEIM & Co.

AMSTERDAM
12 KONINGSPLEIN

Als nieuw bevelen wij aan: **HENNEPSNAREN**, onrekbaar;
3 stuks op een latje. Verder uit massief leer „NEVERISSE”.

Intc. Telefoon
545.

Denk ook s.v.p. aan ons
„DURIT”
merk SCHILDPAD.

Telegramadres:
SIEGHEIM.

Magnesia Afnembare Buisbekleding

Afdoende Isolatie. Onbrandbaar.
Goedkoop en duurzaam. Steeds afneembaar.
Het beste voor oververhitten Stoom.
Gemakkelijk en vlug aan te brengen.
Een sieraad voor de Machinekamer.

Prijscourant en Monster op aanvraag.

LOUIS REIJNERS.

AMSTERDAM.

Filialen: BRUSSEL en RIJSSEL.

Een advertentiepagina uit een nummer van het
Officieel Orgaan in 1913.

In dezelfde sfeer van gespannen aandacht voor de toekomst vergaderde ook de organisator van deze tentoonstelling, de Koninklijke Nederlandsche Landbouw-Vereeniging, die zich voorstelde voortaan elk jaar zo iets te organiseren. Elk jaar zou dat in een andere provincie gebeuren en zouden die tentoonstellingen een provinciaal karakter dragen, om dan in het 12e jaar te worden besloten met een nationale manifestatie. Ook dit plan was gedoemd te blijven sluimeren in een lade, die spoedig moest worden gesloten.

Een wondermiddel gekraakt

Dat er nog wel wat viel te doen op het terrein van de bedrijfsvoorlichting blijkt uit een felle polemiek tussen de aanbieders van een wonderpoeder, genaamd „Vulcaan” (dat bij het stoken van steenkool een betere verbranding zou waarborgen en een kolenbesparing zou opleveren van 20 %), en de Meester-stoker Duif. Deze, een zeer strijdvaardig man, rafelde de aanbevelingscirculaire uiteen, werd toen weer aangevallen door de verkopers van dat poeder, maar sloeg deze laatsten keurig knock out met een rapport van de „Vereeniging tot Bevordering van Rookvrij Stoken” (dat bestond toen ook al!), waarin Vulcaanpoeder als volstrekt waardeeloos werd bestempeld. De heren bestonden het te beweren, dat met hun poeder zelfs de onbrandbare delen van de steenkolen zouden verbranden!

Goede naam en faam gehandhaafd

Goede naam en faam zijn altijd en overal van grote waarde en dit gold op zuivelgebied wel in het bijzonder bij de boter. Zo hadden en hebben de botercontrolestations de bepaling dat alleen boterproducenten die te goeder naam en faam bekend staan bij zo'n station aangesloten kunnen zijn. Dat verdroot sommigen op grond van het feit dat zo nu en dan een aangeslotene buiten zijn schuld of door een kleine overtreding werd geschrapt en daardoor veel sterker in zijn goede naam werd aangetast dan eigenlijk billijk was. Er kwam dus een streven op om die bepaling te laten vallen, maar daartegen heeft de FNZ zich met hand en tand verzet en in een motie zijn standpunt neergelegd. Dat geschiedde toen Kamerleden in het Voorlopig Verslag bij de Begroting van Landbouw opheffing van die bepaling hadden bepleit. Daartegen richtte zich de motie en de minister bleek de mening van de FNZ te delen. Later zou een uitwijkmogelijkheid worden gevonden door de stichting van het Rijksbotercontrolestation te Leiden.

Middel tegen zure melk

Tot besluit een klein mopje: in een Engels blad adverteerde iemand dat hij tegen betaling van 2½ sh een middel kon aanbieden tegen het verzuren van melk. Wie geld stuurde, kreeg als antwoord een strookje papier met de goede raad: Drink de melk als ze nog vers is!

1913 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [09]

Belastingwillekeur in het zuiden

De vraag „Wat is winst in een coöperatieve zuivelfabriek” werd aan het eind van 1913 in het zuid-oosten van het land plotseling actueel ten gevolge van een wonderlijke willekeur van verschillende belastinginspecties. Men kende destijds de Bedrijfsbelasting (min of meer te vergelijken met de tegenwoordige vennootschapsbelasting) en deze werd geheven op bedrijfs-winsten.

Omstreeks 1910 had de Raad van Beroep te Den Bosch beslist dat coöperatieve zuivelfabrieken geen winst maken, naar aanleiding van een protest tegen de aanslag die was opgelegd aan de zuivelfabriek te Valkenswaard. Plotseling echter veranderde de Raad van Beroep zijn standpunt en decreeteerde dat alles wat de melk meer opbracht dan f 5,55 per 100 liter beschouwd moest worden als winst. Dat bedrag zou n.l. gelijk staan met de opbrengst die de melk verkreeg bij verkoop af of verwerking aan de boerderij.

Alle voordeel van de coöperatieve verwerking zou aldus belastingplichtig worden! In de praktijk was het nog veel zonderlinger, want de aanslagen, die per fabriek werden berekend, liepen sterk uiteen. In het district Weert werd bij een fabriek van nog geen 1½ miljoen kg melk aangenomen dat zij een winst maakte van 71 cent per 100 kg, terwijl op een naburig bedrijf met een twee keer zo grote ontvangst een winst werd becijferd van slechts 20 cent per 100 kg. Soortgelijke willekeurige aanslagen deden zich ook in de andere zandprovincies voor en de Minister van Financiën erkende dat hier iets fout was.

Hij zei in een Memorie van Toelichting dat „de verenigingen belastingplichtig zijn over het bedrag dat zij aan hun leden méér betalen dan hetgeen de leden bij verkoop aan andere afnemers zouden hebben ontvangen”. Maar - zo vervolgt de minister - dan blijft de vraag over „welke prijs door die andere afnemers zou zijn betaald”. Het was een onoplosbare belastingrebus, die alleen door een herziening van de wet uit de wereld geholpen kon worden.

Mechanische kaasbereiding kondigt zich aan

De techniek ging intussen onverstoord verder. Men moest erkennen dat de bereiding van kaas volgens de gebruikelijke methode, waarbij alle bewerkingen als handarbeid werden verricht, veel te zwaar was voor het personeel en bovendien geen gelijkmatig produkt opleverde. Bij de verwerking van steeds groter wordende hoeveelheden melk werd dit een onhoudbare toestand. In Engeland was men reeds begonnen met een machinale (doch vrij primitieve) wrongelbewerking, terwijl in Denemarken en Duitsland de eerste aarzelende schreden op dit pad waren gezet. De zuivelfabrikant Helder te Dokkum was met een eigen apparatuur aan een eenvoudige mechanisatie begonnen en een en ander was mede aanleiding om bij de landbouwtentoonstelling te Scheveningen de inzending te vragen van „Toestellen voor het bewerken van de gestremde melk in balkvormige kaasbakken”. De discussie liep er n.l. over of het beter was ronde, dan wel langwerpige vierkante bakken te gebruiken. Het onderwerp werd op 20 augustus 1913 besproken in de Friese Zuivelbond door N. R. Kuperus, die aan het eind van zijn lezing kon mededelen dat de Bond, de Zuivelexportvereniging (Frico) en de FNZ tot daden besloten hadden.

De Bond stelde zijn leden voor een blanco krediet beschikbaar te stellen voor proeven met machinale kaasbereiding. Niet alle nieuwe machines of machinale methoden hadden succes. Zo wordt in het eind van het jaar melding gemaakt van een „Biorisator”, die in Scheveningen ook was geëxposeerd. Dit apparaat kan worden beschouwd als de voorloper van het Stassano-apparaat voor het kiemvrij maken van melk, terwijl dit probleem op zichzelf pas werd opge-

lost door de platenpasteurs, in het bijzonder voor de ultra korte pasteurisatie bij hoge temperatuur. Deze biorisator bestond uit een verstuiver, die de melk blies in een tank waarbinnen een temperatuur heerste van ongeveer 75° C. De melkdruppeltjes zakten naar de bodem, werden afgevoerd en de melk buiten het toestel tot 10° C gekoeld. Hoe knap ook, het apparaat bleek in de praktijk onvoldoende bedrijfszeker te zijn.

Laten wij ook vermelden dat het Rijkszuivelproefstation te Hoorn in februari 1914 begon met demonstraties met een melkmachine, een nieuwtje voor Nederland. Tientallen jaren heeft het geduurd eer dit apparaat zo ver was verbeterd dat het 't handmelken verdrong.

Geen gas naast zuivel

Wat wij op het ogenblik een milieukwestie zouden noemen, speelde zich af in de gemeente Putten (Gld.), die een gasfabriek had willen stichten vlak naast een bestaande zuivelfabriek. Deze fabriek protesteerde op grond van de Hinderwet en de gemeente moest bakzeil halen (6 september 1913). In de motivering van het KB wordt overwogen dat - de hoge eisen in aanmerking nemend, die in de laatste jaren aan de kwaliteit van de boter worden gesteld en de zorg, die aan de bereiding wordt besteed - een gasfabriek inderdaad ernstige hinder zou veroorzaken door de ontwijkende gassen, roet en stof. De gemeente moest maar ergens anders bouwen - ze had plaats genoeg!

De kaashandel is niet van vandaag of gisteren . . .

De gemeente moest maar ergens anders bouwen - ze had plaats genoeg!

Noord-Hollandse Bond lid van de FNZ

Nog geen jaar nadat de Noord-Hollandse Zuivelbond verklaard had niet tot de FNZ te kunnen toetreden, omdat zij een belangenconflict vreesde met de Friezen bij de classificatie van de kaas, ging deze bond overstag. Blijkbaar waren de Noord-Hollanders gerustgesteld en zag men er toch wel het nut van in samen te werken in de FNZ om de merkenkwestie tot een goed einde te brengen. Het merk voor de volvette kaas was er nu en de andere zouden volgen. De Noord-Hollandse 40+-kaas zou worden veilig gesteld.

Andere taken voor Van der Burg en Hepkema

De schrijvers van het eerste leerboek „Boterbereiding in de Fabriek” hadden wel succes. Reeds het jaar na de verschijning moest er een herdruk komen. Intussen kregen zij beiden een andere functie. B. van der Burg, zuivelconsulent in Gelderland, werd benoemd tot leraar in melk- en zuivelkunde aan de Hogere Landbouwschool te Wageningen, een functie die hij op 28 september 1914 aanvaardde met een openbare les over de zuivelbereiding in ons land. S. Hepkema was intussen belast met de uitvoering van het besluit om een coöperatieve condensfabriek in Friesland te stichten en ook hij begon daarmee zijn grote loopbaan. Ieder op hun terrein hebben zij de zuivelindustrie zeer grote diensten bewezen.

De Wereldoorlog breekt uit

Geheel onverwacht brak in West-Europa in de zomer van 1914 een oorlog uit, die zich tot een wereldconflict uitbreidde. De wereldhandel stokte, het geldverkeer was ontredderd, de mobilisatie vorderde alle dienstplichtige mannen op tussen 20 en 36 jaar, paarden werden gevorderd, kortom, het mierennest was grondig verstoord. Toen na een paar weken bleek dat Nederland neutraal kon blijven, herstelde de maatschappelijke structuur zich grotendeels, al ging het met horten en stoten. Een nieuw - maar geen gelukkig - tijdperk in de wereldgeschiedenis was aanbroke

1913 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [10]

De zuivel onder oorlogsomstandigheden

Ter inleiding enkele cijfers over de Nederlandse landbouwproductie tegen het begin van de Eerste Wereldoorlog. De landbouwstatistiek van 1913 becijfert voor dat jaar een totale waarde van f 673 miljoen, waarvan aan veeteeltprodukten f 385 miljoen, akkerbouw f 217 miljoen, tuinbouw f 65 miljoen en bosbouw f 6,5 miljoen. In de veeteeltsector overheersten de rundveeprodukten met een totaal van f 277 miljoen (melk f 176 miljoen, vlees f 86 miljoen en vee-uitvoer f 15 miljoen). Varkens leverden een waarde van f 60 miljoen, pluimvee (eieren) f 35 miljoen en schapen f 12,4 miljoen. De kosten van het aangekochte veevoeder werden becijferd op f 100 miljoen en van kunstmest op f 18 miljoen. De netto-waarde van de produktie volgde daaruit met een bedrag van f 555 miljoen.

De melkproductie steeg met grote regelmaat, waardoor de aanvoer bij de fabrieken, die via de bonden bij de FNZ waren aangesloten, in de loop van 1914 opliep tot 1.250 miljoen kg. Opvallend is de scherpe splitsing tussen Friesland en Noord-Holland enerzijds en de zuidelijke en oostelijke provincies anderzijds, wat de bestemming van de melk betrof. In beide eerstgenoemde provincies werd bijna uitsluitend kaas en boter gemaakt, terwijl de overige bondsgelieden nagenoeg uitsluitend boter leverden. (Zuid-Holland en Utrecht - uitgezonderd het gebied rondom Gorinchem - leverden nog geen leden voor de FNZ op.)

Een streep er door

De oorlog zou dit strakke patroon spoedig verstoren. Dadelijk na het uitbarsten van het conflict had het parlement een serie noodwetten aangenomen, waarbij de regering de bevoegdheid kreeg zondig in het economisch leven in te grijpen. Ten behoeve van de voedselvoorziening was er een commissie ingesteld betreffende de „Voeding van mens en dier”. Deze commissie adviseerde de regering bij het voorbereiden van maatregelen. De eerste maatregel was het instellen van een maximumprijs voor boter, die op 15 augustus 1914 werd bepaald op f 1,50 per kg ¹).

Spoedig werd ook voor de kaas tot bepaling van maximumprijzen overgegaan, terwijl de uitvoer aan een vergunningstelsel (consenten) werd gebonden. Van de boter mocht 70 % van de produktie worden uitgevoerd, zodat men consenten kreeg tot die hoeveelheid. De onderlinge handel in consenten was toegestaan.

Voor de uitvoering werden Rijks Centrale Bureaus voor boter, resp. kaas en later varkensvlees gesticht, waarbij de rijkszuivelconsulent voor Overijssel, Dr. A. G. Breen, directeur werd van het Boterbureau en de secretaris van de FNZ, O. Reitsma †, directeur van het Varkensbureau. Hij bleef beide functies naast elkander uitoefenen.

Posthuma minister

In oktober 1914 vond een kabinetswijziging plaats waarbij de directeur van de Landbouw Onderlinge en oud-secretaris van de FNZ, F.E. Posthuma, benoemd werd tot Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel. De agrarische wereld begroette hem met vertrouwen, want stellig kende de nieuwe minister de landbouwproblemen tot in de puntjes. Maar hij en alle anderen moesten op het gebied van de voedselvoorziening improviseren, waarbij men telkens op tegenstrijdigheden stootte. De handelswaarde van de uitvoerconsenten varieerde ten gevolge van grote schommelingen in de koersnoteringen van de valuta, terwijl in het buitenland soms onder invloed van een bezuinigingsgolf de vraag daalde, om vervolgens plotseling te stijgen

¹) Later verlaagd tot f 1,45.

als de hamsterwoede begon. Het bleek veel moeilijker dan men gedacht had om de binnenlandse markt te blijven voorzien, omdat er zo'n groot verschil was tussen de prijs in het binnenland, die aan een maximum was gebonden, en de vrije prijs bij uitvoer.

Een eerste energie-crisis

Al heel gauw ging het fout met de steenkoolvoorziening, waarvoor we destijds afhankelijk waren van invoer uit Engeland en Duitsland. Met recht kan men spreken van de eerste energie-crisis, waardoor ons land werd getroffen. Zoals wij er nu beter door rollen dankzij het aardgas, werden we toen uit de ergste nood geholpen door de Staatsmijnen, die langzamerhand aanzienlijke hoeveelheden kolen gingen leveren. Zonder die mijnen had het er voor de energievoorziening van ons land slecht uitgezien.

In 1915 steeg in een half jaar de prijs op de Berlijnse botermarkt met 50 % . . .

Niet alleen steenkolen gingen mankeren, maar ook perkamentpapier en hout voor de verpakking van de boter, verntinde melkbussen en - een der nijpendste kwesties - stremsel, of kalvermagen voor de bereiding van dat stremsel. Er is heel wat improvisatie nodig geweest om de bedrijven draaiende te houden en tenslotte moest aan vele zuivelfabrieken met turf worden gestookt.

Een vrijwillige staatslening

Intussen had het Rijk dringend geld nodig en werd een vrijwillige lening uitgeschreven van f 275 miljoen. De FNZ wekte de aangesloten fabrieken op in te schrijven voor f 1,- per 1.000 kg per jaar ontvangen melk, dus f 1.000 voor elk miljoen kg melkaanvoer. Dat moest een bedrag opleveren van ruim f 10 miljoen, maar het is bij f 7 miljoen gebleven.

Opvallend is dat de zuidelijke provincies Brabant en Limburg, die veel directer bij de oorlogshandelingen waren betrokken dan de rest van het land, veel royaler inschreven dan het noorden en het westen. Dat geld was o.a. nodig om de snel in omvang toenemende staatsbemoedingen te betalen.

Voor de regeling van de uitvoer werd eerst de Nederlandsche Overzee Trust (NOT) gesticht, die het gehele economische verkeer met het buitenland moest coördineren. Binnen het jaar bleek dat de rijksbureaus hun taak niet aankonden, terwijl bovendien de consumptiemelkvoorziening dreigde spaak te lopen. Nu moet men wel bedenken dat aanvankelijk algemeen werd aangenomen dat een oorlog op deze schaal niet langer dan enkele maanden zou kunnen duren. Maar toen de Duitse legers zowel in Frankrijk als in Rusland vastliepen, moest men

zich gaan instellen op een conflict van lange duur. Ingekneld tussen Duitsland aan de ene kant en Engeland aan de andere kant bleef er niet veel bewegingsvrijheid voor Nederland over.

Het vettekort begint

In de zomer van 1915 werd in Duitsland een snel toenemend vettekort merkbaar, waardoor de prijzen van boter en andere vetten in ijlt tempo omhoog gingen. In het verloop van een half jaar was er een stijging op de Berlijnse botermarkt van 50 % en daarna stelde ook de Duitse regering maximumprijzen in. Zij had al kort na het uitbreken van het conflict de invoerrechten op levensmiddelen afgeschaft, maar aan de andere kant had Nederland een heffing op de uitvoer gelegd van 8 % van de waarde. Dit geschiedde hoofdzakelijk om de spanning tussen binnenlandse prijzen en uitvoerprijzen te temperen, maar ook om de kosten van de crisismaatregelen ten dele te dekken.

Aanvankelijk liep de melkproductie nog omhoog, maar door het toenemend tekort aan veevoeder tekende zich in het tweede oorlogsjaar de schaarste al af, die tenslotte zeer nijpend zou worden. In Duitsland verminderde de varkensstapel op onrustbarende wijze, mede ten gevolge van de vordering van varkens door de regering.

Dit dreef de boeren er toe hun varkensstapel snel af te slachten, het vlees en het spek in te zouten of te verkopen, een verschijnsel dat men de „Schweinemord” is gaan noemen en dat mede een der oorzaken wordt genoemd van de ineensstorting van de Duitse weerstand in 1917/18.

Andere gevaren

Het waren niet alleen oorlogsproblemen die het leven moeilijk maakten, ook de dreiging van mond- en klauwzeer bleef hangen. 1911 was in dit opzicht een rampjaar geweest met een aantal van ruim 70.000 besmette veebeslagen en hoewel de ziekte was uitgedoofd, vreesde men toch voortdurend nieuwe uitbarstingen. Bijna steeds kwam de besmetting uit Duitsland. Met afslachting en isolatie van bedrijven werd de ziekte zo goed mogelijk onderdrukt, maar erkend moest worden dat het melktransport en de teruglevering van ondermelk en wei de uitwerking van die maatregelen uiterst dubieus maakte. Datzelfde gold trouwens voor de bestrijding van de tbc. Pasteurisatie zou de gevaren verminderen, maar dat kostte kolen en ... die kolen waren toch al zo schaars!

1914 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [11]

Een ondankbaar karwei

Het was geen sinecure om in oorlogstijd de voedselvoorziening van Nederland zo goed mogelijk op peil te houden. Ons land was neutraal en het lag tussen de Engelse vloot in het westen en het Duitse militaire apparaat in het oosten, zodat „goede” betrekkingen moesten worden onderhouden met beide groepen oorlogvoerenden om aan de hongersnood te ontkomen. Export van landbouwproducten was een van de weinige troeven die uitgespeeld konden worden om enerzijds broodgraan, anderzijds steenkolen en andere hulpstoffen te verkrijgen. Toch moest er voldoende overblijven om ook in de binnenlandse behoefte te kunnen voorzien.

Voor de regeling van de uitvoer waren aanvankelijk de reeds genoemde rijksbureaus voor de voornaamste produkten opgericht, die echter niet voldeden. In 1915 werden ze opgeheven en vervangen door verenigingen uit het bedrijfsleven, zodat we kregen een Botervereniging, een Kaasvereniging, een Melkproduktenvereniging, een Aardappelvereniging, een Peulvruchtenvereniging enz. Deze werkten onder toezicht van de regering en hadden o.m. het beheer van de uitvoerconsenten. Zij dienden de regering van advies en waren overigens uitvoerders van wat de overheid bepaalde. De secretaris van de FNZ, Reitsma, was van het begin af bij deze maatregelen betrokken en mede daarom werd te zijner assistentie eind 1914 een extra kracht aangesteld, een landbouwkundige van Wageningen (toen nog geen hogeschool), nl. Alph. Roebroek.

In april 1916 werd deze zelfs tweede secretaris, maar op 1 november van datzelfde jaar ging hij al weg om een functie te aanvaarden bij de Fabrik van Melkprodukten „Het Anker” te Roosendaal, die toen een niet onbelangrijke producent van gecondenseerde melk was. Inmiddels was Geluk na een tweejarig verblijf in Friesland naar **Assen** verhuisd, waar hij op 1 augustus 1915 als technicus was benoemd in dienst van de zuivelbonden in **Drenthe** en Groningen. Ook dat heeft niet lang geduurd, want in augustus 1916 kwam hij weer in functie bij de FNZ. Reitsma was toen namelijk benoemd tot lid van de Commissie van Bijstand inzake de uitvoering van de Distributiewet, die omstreeks dat tijdstip in werking trad. Dit had gevolgen voor het gehele secretariaat. Reitsma bleef wel penningmeester, maar de ondervoorzitter, J. J. C. Ament, werd belast met de algemene leiding van het secretariaat, doch die kon slechts zo nu en dan op het kancoor van de FNZ aanwezig zijn. Daarom werd Geluk belast met de dagelijkse leiding, ook wat het OO betrof.

Dalende produktie, stijgende kosten

Al is de Eerste Wereldoorlog voor de Nederlandse landbouw als geheel genomen financieel stellig geen ramp geworden, de bedrijfsmoeilijkheden werden hand over hand groter. In het begin bleef de produktie nog goed op peil, maar toen de oorlog langer duurde en kunstmest en krachtvoeder schaarser werden, gingen de opbrengsten sterk achteruit bij stijgende bedrijfsuitgaven.

In twee jaar tijd liepen de productiekosten van melk in de zandstreken - Jan Truyen had daarvan een berekening gemaakt - op van bijna 6 cent tot ruim 11 cent per kg. Weliswaar bracht de export van boter en kaas veel geld op, maar de binnenlandse prijzen werden zo laag mogelijk gehouden en voor de uitvoerconsenten moest een heffing worden betaald. De stadsbevolking, die het steeds moeilijker kreeg, begreep niet dat de rantsoenen steeds kleiner werden, terwijl de prijzen hard stegen. De gebrekkige werking van het distributiesysteem ging samen met het ontstaan van een uitgebreide zwarte markt en alle narigheid daarvan werd verweten

aan de man die de verantwoordelijkheid droeg voor de voedselvoorziening, minister Posthuma.

Stellig zijn er veel fouten gemaakt, maar er moest veel geïmproviseerd worden en men stond ook voor een vrijwel onuitvoerbaar taak. Had Nederland echter niet zo'n productieve landbouw gehad, dan zou het een regelrechte hongersnood zijn geworden. Intussen mag hierbij wel even op het feit worden gewezen, dat juist toen kunstmest en krachtvoeder onmisbaar bleken om in tijden van nood de nodige onafhankelijkheid te kunnen bewaren.

Een tweede ramp: watersnood!

Begin 1916 kwam een natuurramp die toch al zo moeilijke situatie verergeren. Bij een zware storm braken de Zuiderzeedijken door, waardoor een groot deel van de lage polders van Noord-Holland werd overstroomd. Veel vee ging verloren en hoeveel schade zo'n overstroming aan het land toebreacht, kan men zich wel voorstellen als we ons de ramp van februari 1953 herinneren. De Zuiderzee was nog een open binnenzee en dus zout. Deze overstroming heeft er ook toe geleid dat het plan tot afsluiting van de Zuiderzee eindelijk een meerderheid vond en wij menen te mogen zeggen, dat het een zeer gelukkig besluit is geweest.

Door die overstroming, maar vooral ook door het gebrek aan krachtvoer, werd de melkproductie in het westen van het land te klein om de grote steden van voldoende melk te kunnen voorzien. Daarom werd bepaald dat voor dit doel in de eerste plaats voldoende hoeveelheden melk beschikbaar moesten worden gesteld. De burgemeesters werden belast met het toezicht hierop. Zo kwam er een afbakening tussen gemeenten met een tekort en met een overschot aan consumptiemelk, een begrip dat in de Tweede Wereldoorlog niet minder moeilijkheden gaf. Eind 1916 was de aanvoer van aanvullingsmelk langzamerhand redelijk geregeld, toen een dagelijkse „melktrein” begon te lopen, die 50.000 liter melk van Friesland naar Amsterdam bracht.

Pasteuriseren of niet?

Het is een groot geluk geweest dat het mond- en klauwzeer in de eerste oorlogsjaren weinig voorkwam. Wel kwamen er hier en daar gevallen voor, maar er brak geen epidemie uit. Niettemin moest men beducht zijn voor zo'n calamiteit en bijgevolg werd in april 1916 bepaald dat voortaan alle wei, ondermelk en karnemelk gepasteuriseerd aan de boeren moest worden teruggeleverd. Dit besluit bleef aanvankelijk een dode letter, want men zag er noch de mogelijkheid, noch de noodzaak van in. Wel werd op een aantal kaasfabrieken de wei „opgestoomd” door er afgewerkte stoom in te blazen, maar een afdoende bestrijding van het besmettingsgevaar werd daarmee stellig niet verkregen. Trouwens deze maatregel, ook de pasteurisatie, zou niet bij machte zijn geweest mond- en klauwzeer onder de duim te houden, want het virus verspreidt zich daartoe op té veel uiteenlopende wijzen.

Een heel andere zaak was echter dat pasteuriseren wel degelijk groot nut zou hebben bij de bestrijding van de runder-tbc. En dat was wel een blijvend acuut vraagstuk. Vandaar dat fabrieken, die hun verantwoordelijkheid kenden, hun retourproducten gingen pasteuriseren, waarbij er ook nog een theorie was - die lang opgeld heeft gedaan - dat tbc in dik-zure ondermelk geen gevaar zou betekenen.

„Gestreckte Butter”

In Duitsland, waar de broodkaarten al in 1915 waren ingevoerd en de vetdistributie in 1916 begon, ging men naar middelen grijpen om het brood dunner te smeren. Een van die middelen was de productie van „gestreckte Butter”, wat niet anders was dan boter waarin veel water was gekneed. Op die manier kon het vetgehalte van de boter worden verlaagd tot 50 %. Maar

het is uiteraard zelfbedrog om te menen dat men daarmee de rantsoenen zou kunnen verbeteren. Er werd toen alleen water verkocht, zoals men op het ogenblik in de halvarine water en lucht verkoopt. Maar de honger blééf, uiteraard!

1914 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [12]

De machine in de kaasbereiding

De oorlogsmaatregelen zouden ons haast doen vergeten, dat ook in die jaren van 1914 tot 1918 andere onderwerpen de aandacht trokken. Sommige, zoals het in bedrijf komen van de Coöperatieve Condensfabriek „Friesland”, werden door de oorlog vertraagd, andere, bijv. de mechanisatie van de kaasbereiding, erdoor versneld.

Men herinnert zich wellicht dat in 1913 de FNZ, de Friese Zuivelbond en de Frico een commissie hadden ingesteld die moest nagaan wat er aan uitvoerbare ideeën leefde over de mogelijkheid om de kaasbereiding te mechaniseren. In het voorjaar van 1916 verscheen het rapport van deze commissie, waarin zij drie systemen besprak, namelijk het apparaat van R. van der Goot te Sloten (met een langwerpige kaasbak); en de systemen N. R. Kuperus S. Mansholt - deze laatste was lid van de commissie (beide met ronde kaasbakken)

Het systeem van Van der Goot bleek praktische waarde te hebben en werd het uitgangspunt van alle verdere mechanisatie in de Nederlandse kaasfabrieken. De omstandigheid dat zoveel personeelsleden in die jaren onder de wapenen waren geroepen, heeft stellig de belangstelling voor deze eerste arbeidsbesparende machine versterkt.

Handkracht verliest snel terrein

In de zandstreken voltrok zich inmiddels een grote verandering door de snelle daling van het aantal handkrachtbedrijfjes. Dit was al begonnen omstreeks 1910 en het zette zich nu in versneld tempo voort. Men kan deze structurele verandering zien als de eerste concentratiegolf in de Nederlandse zuivelindustrie. De zandstreken groeiden namelijk snel uit hun berusting in eenvoud en armoede, toen de zuivelindustrie gestalte ging geven aan de gedachte dat met minder kosten een beter produkt kon worden gemaakt.

De grote voorvechter uit het zuiden, Jan Truyen, publiceerde in 1916 een vergelijking van de bedrijfsresultaten van resp. handkracht- en stoombedrijven, die een voordelig verschil ten gunste van „de stoom” aantoonde van 20 tot 40 cent per 100 liter melk. Dit rapport samen met de pasteurisatie van de ondermelk (die kort tevoren door de regering was voorgeschreven, maar waartoe de handkrachtbedrijven wegens de te primitieve inrichting niet konden overgaan) hielp het concentratieverschijnsel te versnellen.

Hoe hard het ging, blijkt uit de volgende cijfers, verstrekt bij het 25-jarig bestaan van de ZNZ in 1918:

	Handkracht zuivelfabriek	Stoom-kracht zuivelfabriek
1900	127	1
1909	170	45
1917	44	95

De Rechtstreekse Verkoop in discussie

Kort na het uitbreken van de oorlog had de Botermijn van de FNZ te Arnhem het veilen van de boter geschorst en ontwikkelde zich daarna meer en meer in de richting van een boterverkoopvereniging, analoog aan de bestaande verenigingen van dien aard in Friesland en Zuid-Nederland. Het arbeidsgebied van de mijn lag hoofdzakelijk in Gelderland en Overijssel,

Drenthe, Groningen en West-Noord-Brabant. Toch heeft dit Arnhemse verkooppunt nooit de betekenis gekregen die de noordelijke en zuidelijke exportverenigingen bezaten.

Het was Reitsma, die met een voorstel kwam de „Rechtstreekse Verkoop” van de FNZ - zoals die toen heette - om te bouwen tot een zelfstandige boterverkoopvereniging. Oprichters zouden zijn de FNZ, de GOCZ, de Drentse en de Groninger Bond. Dit plan bleek op grote bezwaren te stuiten, enerzijds afkomstig van de Friese Bond (inclusief de Friese Coöp. Zuivel-Export Vereniging) en de ZNZ, anderzijds van een groep zuiveldirecteuren in de Gelderse Achterhoek. Men vreesde een te grote betrokkenheid van de FNZ bij de afzet van de produkten, voor welke taak de opposanten de nationale federatie van zuivelbonden, die de FNZ toch was, niet de juiste organisatie vonden. Dit grote plan is dan ook niet doorgegaan, waarop wij in volgende afleveringen terug zullen komen. Intussen had de Brabantse Zuivelbond in 1915 een eigen boterexportvereniging gesticht.

Een andere concentratie

Dat de concentratiegedachte niet alleen leefde bij de coöperatieve zuivelindustrie, blijkt uit een gebeurtenis van 1915, namelijk het samengaan van de sinds 1909 bestaande Koninklijke Nederlandsche Landbouwvereniging en het veel oudere Nederlandsche Landbouw Comité. Beide organisaties behartigden algemene landbouwbelangen, waarbij de Nederlandsche Vereniging, zoals we al gezien hebben, vooral het organiseren van landbouwtentoonstellingen op het oog had. Tijdens de oorlog kon geen van de twee organisaties haar taak goed verrichten en men besloot toen samen te gaan.

Ik citeer uit een publikatie van september 1915:

„Deze tijd van crisis, die voor elke organisatie die wat betekent op haar terrein, gelegenheid tot een krachtproef biedt, heeft tot nog toe noch de Koninklijke Nederlandsche Landbouwvereniging, noch het Nederlandsche Landbouw Comité leiding zien geven aan de moeilijke vraagstukken van den dag”. Bundeling van activiteiten was nodig en daartoe werd nu een gemeenschappelijke secretaris aangesteld. Het gehele dagelijkse werk werd nu aan dit secretariaat opgedragen, waardoor een gelijkgerichte doelstelling kon worden bereikt.

Hieruit is tenslotte het Koninklijk Nederlands Landbouw Comité voortgekomen, terwijl de oorspronkelijke Landbouwvereniging in de vergetelheid is geraakt. Tientallen jaren later zou nog eens worden geprobeerd reizende tentoonstellingen te organiseren en de huidige Agrarische Jaarbeurs is daar de laatste nakomeling van, die echter in het geheel geen familietrekken meer vertoont.

Tweede leerboek verschenen

De technische bemoeiingen van de FNZ ontwikkelden zich voorspoedig. Leraarmachinist Duif ontwikkelde een grote activiteit en het is merkwaardig dat deze man een onafgebroken serie artikelen en rapporten - maar ook polemieken met tegenstanders - in het OO publiceerde. Hij werd dan ook een zeer bekend man, die op de technische ontwikkeling van de krachtwerktuigen der fabrieken grote invloed heeft uitgeoefend. Van zijn hand verscheen in 1915 de tweede boekuitgave van de FNZ, nl. het Leerboek voor de Machinist.

Nadat de nieuwe werktuigkundig ingenieur F. de Boer in dienst was getreden, begon ook deze te publiceren. Zijn werk omvatte de gehele werktuigkundige, technische structuur van de zuivelindustrie en er werd een zo veelvuldig beroep op zijn diensten gedaan, dat hij reeds na een jaar een tweede man naast zich nodig had, spoedig aangevuld met enkele tekenaars en kantoorkrachten. Het Technisch Bureau overvleugelde daarmee het werk van de leraar-machinist, wat de taak van deze laatste overigens niet minder belangrijk maakte.

Vliegende keurmeester

Tot besluit van dit traject van onze wandeltocht een kleine anekdote. Een hoofdconducteur van de spoorwegen te Zwolle meldt blijkens het OO van 15 september 1914 dat hij een makke ekster heeft, die feilloos margarine van boter weet te onderscheiden. Als zijn eigenaar een stukje margarine en een stukje boter naast elkander neerlegt, laat de vogel de margarine on-aangeroerd, maar pikt gretig de natuurboter weg. Het bericht besluit: „Wellicht kan de ekster, evenals de politiehond, nog een verdienstelijk ambtenaar worden!”

1917 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [13]

De schroef wordt aangedraaid

Het jaar 1917 is zowel voor Nederland als voor de zuivelindustrie erg belangrijk geweest. Aan de ene kant werd de toestand steeds moeilijker door de snelle daling van de bevoorrading van overzee en aan de andere kant begonnen zich ontwikkelingen af te tekenen, die zelfs nu nog nawerken.

Toen Amerika in de oorlog kwam, werd de positie van ons land snel slechter, doordat de Amerikanen alle scheepsruimte opvorderden voor hun eigen militaire transporten, zodat ons land bijv. praktisch geen Amerikaanse steenkool meer kreeg. Er is toen gewoekerd met velerlei brandstoffen; de FNZ kocht bijv. 5.000 ton turf en later werd de Limburgse steenkool aangevuld met Limburgse bruinkool. Voor de machinisten en de directeurs was het om grijze haren van te krijgen, aangezien de melk nu eenmaal dagelijks verwerkt moest worden.

Wel kromp de veestapel hand over hand in, terwijl ook de melkproductie per dier daalde, zodat de melkstroom sterk afnam. Tot aan het begin van 1917 was er eigenlijk geen grote vermindering van de produktie waarneembaar, maar in de tweede helft van 1917 werd het ernst.

De zwarte markt ontstaat

De distributie van levensmiddelen had nog niet veel om het lijf. Het belangrijkste waren eigenlijk de broodkaarten, maar men wist dat vlees en vetten binnen afzienbare tijd ook op de bon zouden komen. Het gevolg was, dat wie nog wat geld te besteden had, zoveel mogelijk ging hamsteren (dit woord werd in die tijd uitgevonden). Wel stelde de regering een karnverbod in, maar zij kon de naleving daarvan niet voldoende controleren en er bleef veel melk op de boerderij, terwijl boter, en meer en meer ook kaas, in de zwarte handel kwamen.

Er kwam toen ook een officieel melkrantsoen van 0,2 liter „per inwoner boven twee jaar”. Dit betekende dat er per gemeente een corresponderende hoeveelheid melk beschikbaar moest zijn. Daarvan moest voor kinderen en zieken een hoger rantsoen worden toegestaan, waardoor er voor de volwassenen al spoedig niet meer dan hooguit 0,1 liter overbleef. Natuurlijk ging men toen ook steeds meer melk bij de boer halen.

Paarden die de haver verdienen ...

Hoe zonderling de regelingen soms uitpakten, blijkt uit de geschiedenis van de paarden van melkrijders, die geen aanspraak konden maken op een haverrantsoen. Er was namelijk een haverdistributie ingesteld voor de „industrieparken”. Men bedenke dat het transport toen nog hoofdzakelijk met paarden geschiedde. Voor „boerenpaarden” was dat niet nodig, want die kregen hun voer van eigen grond. De trekkrachten van de melkrijders werden als boerenpaarden ingedeeld en hadden bijgevolg geen recht op een haverrantsoen, ook niet als het dieren betrof van melkrijders die zelf geen boerderijtje hadden!

Gebrekkige regelingen

Het gehele overheidsingrijpen had het karakter van improvisatie en haastwerk, omdat men voor het eerst voor deze problemen kwam te staan. Hierdoor tuimelde men van de ene verrassing in de andere: Er werd bijv. export van een bepaald percentage der kaasproductie toegestaan. Als nu de export haperde, bijv. door geschillen over de betaling tussen Nederland en Duitsland, dan bleef die kaas in de pakhuizen, ook wanneer er op datzelfde moment te weinig kaas bleek te zijn voor het binnenland. Dat dit tot geweldige kritiek aanleiding gaf, spreekt vanzelf.

De NUM moest verbetering brengen

De Rijks Centrale Bureaus werden, zoals we reeds vertelden, opgevolgd door „verenigingen” voor de voornaamste produkten, terwijl de export geconcentreerd werd in een nieuw instituut, het Landbouw Export Bureau (LEB). De bedoeling daarvan was met onze export sterker te staan tegenover de Duitse Invoercentrale (ZEG).

Maar het LEB heeft nauwelijks gewerkt, want toen werd de Nederlandsche Uitvoer Maatschappij (NUM) opgericht, die alle export indirect in regeringshanden bracht. De NUM was de tegenspeelster van de NOT (Nederlandsche Overzee Trust Maatschappij),

die al in het begin van de oorlog was opgericht om de invoer te regelen. Die NUM is een heel onplezierige instelling geworden. Van de opbrengsten der uitgevoerde produkten ontvingen de eigenaren 80 % in geld en de overige 20 % in de vorm van aandelen in de NUM.

Wie toch liever geld had, moest maar proberen ze weer te verkopen. De regering stelde het voor alsof deze NUM-aandelen even solide waren als staatsobligaties, maar al spoedig was het aanbod ervan zó groot, dat de koers sterk daalde en men dus een onverwacht en onverdiend verlies op zijn export leed. De regering weigerde om de aandelen à pari over te nemen, met als gevolg dat het bedrijfsleven zich bekocht voelde. Maar er zat nog een addertje onder het gras. Bij de oude regeling vloeiden de opbrengsten van binnenlandse verkoop en export in één pot en het gemiddelde daarvan leverde (ten naaste bij) de prijs van het produkt op. Op die manier dienden de exportwinsten tot het laag houden van de binnenlandse prijzen. De NUM redeneerde echter anders. Zij (d.w.z. de regering) hield de exportwinsten in eigen kas en stond geen geld af om de binnenlandse prijzen te subsidiëren. Van dat moment af stegen de prijzen, die de Nederlandse verbruiker had te betalen voor o.a. boter en kaas, plotseling met sprongen. De boterprijs bijv. liep in de zomer van 1917 van f 2,60 op tot f 3,50 per kg.

Wei-pasteurisatie afgekraakt

Het regeringsbesluit van 16 december 1915, waarbij de verplichting werd ingesteld ondermelk en wei, die naar de boerderij teruggingen, te pasteuriseren, was, wat de wei betreft, een dode letter gebleven. Het voorschrift was ingevoerd onder invloed van de grote mond- en klauwzeerverliezen van enkele jaren geleden. Het is een geweldige meevaller geweest dat deze ziekte in alle vier oorlogsjaren vrijwel sluimerend is gebleven, zodat het gevaar van het voeren van wei in dit opzicht niet meer actueel was. Bleef over het gevaar van verspreiding van de TBC-besmetting. Van deskundige zijde o.a. door J. Mesdag, zuivelconsulent in Friesland, werd bestreden dat wei de TBC-besmetting in de hand werkte.

De paarden van de melkrijders konden geen aanspraak maken op een haverrantsoen . . .

Ook de FNZ drong er op aan, dat het verbod zou worden ingetrokken en tenslotte is het inderdaad „geschorst”, d.w.z. dat de regering zich maar neerlegde bij de werkelijke situatie. Vermeldenswaard is stellig dat in 1917 de CZ te Wirdum als eerste coöperatie begon met de TB-C-bestrijding. Dit hield in, dat de dieren die kennelijk aan uiertuberculose leden, werden opgeruimd. De diagnose van de ziekte in algemene zin was toen nog heel moeilijk en men moest een proef nemen met cavia's om te kunnen ontdekken of het vee al dan niet aan TBC leed.

Coöperatief Verzekerings Fonds gesticht We mogen stellig niet verzuimen te vermelden dat in het begin van 1917 een aantal Friese fabrieken besloot tot oprichting van het Coöperatief Verzekerings Fonds.

1917 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [14]

Een groot verkoopexperiment

De moeilijkheden van de NUM hebben er stellig toe bijgedragen dat de boterverkoop zich ook ging bundelen in die gebieden waar geen gewestelijke verkoopverenigingen, of soortgelijke afdelingen van de zuivelbonden, bestonden. Nadat Reitsma's plan van een door de FNZ geleide centralisatie van de boterverkoop was verworpen, stichtte eerst de Brabantse Zuivelbond een eigen verkoopvereniging, terwijl eind 1917 soortgelijke verenigingen ontstonden in Groningen, **Drenthe** en Gelderland/Overijssel.

Veel van de boter uit deze gebieden werd verkocht via de Rechtstreekse Verkoop van de FNZ, die in 1917 nog een omzet had van ruim 9 miljoen kilogram. Toen deze RV werd opgeheven, geschiedde dit om plaats te maken voor een „Nederlandsche Coöperatieve Zuivel Verkoop Centrale”, die wij verder als NCZ zullen aanduiden. Directeur daarvan werd Pieter Lettinga, die ook aan het hoofd van de RV had gestaan, terwijl het kantoor werd verplaatst van Arnhem naar Amsterdam.

Het kenmerkende - en op den duur fatale - van deze eerste NCZ was, dat niet de fabrieken er lid van waren, maar de gewestelijke verkoopverenigingen. Deze namen de verplichting op zich alle boter door de NCZ te doen verkopen, zodat deze verenigingen in feite geen handelsondernemingen waren, maar administratief tussen de fabrieken en de verkoopcentrale instonden. Mede op dit struikelblok liep de NCZ na enkele jaren vast. De start was overigens veelbelovend geweest: 152 fabrieken zouden voor een jaaraanvoer zorgen van rond 15 miljoen kg boter.

Volledigheidshalve valt te vermelden dat te gelijkertijd de grotere zuivelcoöperaties in Noord-Holland een eigen exportvereniging stichtten, die zich niet bij de NCZ aansloot. Dat is ook wel te begrijpen, want de NCZ deed uitsluitend in boter en de „Noord-Holland” nagenoeg uitsluitend in kaas.

Nieuwe secretaris

Voor ingewijden was het intussen wel duidelijk geworden dat een terugkeer van Reitsma als secretaris van de FNZ niet was te verwachten. Hij richtte nu zijn niet geringe dadendrang op de regeringsbureaus, waarbij hij was betrokken. Deze dubbelslachtige positie kon niet blijven bestaan, zodat na veel overleg werd besloten dat Reitsma af zou treden als secretaris (hij bleef aanvankelijk nog wel penningmeester), maar dat hij in het bestuur zou worden benoemd met een bijzondere opdracht.

Voor deze constructie moesten de statuten worden gewijzigd, hetgeen inhield dat naast de afdelingen Technisch Bureau en Centrale Aankoop ook het secretariaat als een afdeling werd aangemerkt. Reitsma, die de titel kreeg van „gedelegeerd bestuurslid”, kreeg o.a. de taak toezicht op de afdelingen, en dus ook op het secretariaat te houden.

Inmiddels was per advertentie een oproeping gedaan voor een secretaris, waarop zich niet minder dan 447 kandidaten aanmeldden. Geluk was daar niet bij, want hij meende aan een der gestelde eisen niet te kunnen voldoen. Na herhaalde schifting kon het bestuur echter niet tot een keuze komen en stelde voor J. A. Geluk met ingang van 14 februari 1918 voor een jaar tot secretaris te benoemen. Aan het eind van dat jaar volgde zijn definitieve aanstelling, terwijl hij in 1919 ook penningmeester werd. Intussen had Reitsma bedankt als gedelegeerd bestuurslid.

Aldus kwam een eind aan de gewrongen toestand, die vooral was ontstaan doordat de FNZ zich niet kon verenigen met het zuivelbeleid van de regering, waarbij de productenverenigingen waren opgeheven en vervangen door een (regerings) Zuivelkantoor, waarvan Reitsma directeur werd. In de verantwoordelijke redactie van het Officieel Orgaan was reeds een wijziging gekomen na de voorlopige benoeming van Geluk. Aanvankelijk werd de ondervoorzitter als zodanig genoemd, nu kwam de secretaris daar weer voor in de plaats.

Verward overheidsbeleid

Het waren wilde jaren, die na de oorlog volgden. Zij vielen samen met een wijziging in de bezetting van het Ministerie van Landbouw, Nijverheid en Handel. Na de verkiezingen van 1918 (voor het eerst op grond van de evenredige vertegenwoordiging) was het Kabinet op 8 september afgetreden. Opvolger van Posthuma werd nu H. A. van IJsselsteijn, die geen kennis van agrarische zaken bezat en die bovendien met voorliefde alles anders deed dan zijn voorganger.

De kamer van de directeur van de CZ „Raalte” omstreeks 1920. Let onder meer op de gaslampen en de schrijfmachine.

Dat nam niet weg dat zijn departement krampachtig alle macht in handen hield, die neergelegd was in de crisisregelingen uit de oorlogstijd, ook toen de marktverhoudingen zich wijzigden en de regelingen eerder een belemmering dan een bevordering van een goede gang van zaken veroorzaakten. Een van de grote struikelblokken was, evenals in de laatste oorlogsjaren, de voorziening van de grote steden met consumptiemelk, waarbij de moeilijkheid was dat de zgn. aanvullingsmelk van een geheel andere tak van de melkveehouderij moest komen, namelijk van de boter- en kaasbedrijven.

Het heeft tot 1920 en 1921 geduurd eer de exportbeperkingen voor deze produkten werden ingetrokken om voldoende consumptiemelk beschikbaar te krijgen, hetgeen het zuivelbedrijf miljoenen heeft gekost.

Hoog van de toren geblazen

De periode waarin Reitsma gedelegeerd bestuurslid was, heeft een merkwaardig effect op het Technisch Bureau gehad. Sinds 1913 stond aan het hoofd daarvan Ir. F. de Boer, die niet bereid was zich onder het toezicht van het gedelegeerd bestuurslid te schikken. Hij wenste niet, zo schreef hij letterlijk, de ondergeschikte te worden van één persoon. Het gehele bestuur er-

kende hij als zijn meerdere, maar niet een bestuurslid. Verder verlangde hij dat hij en zijn medewerkers vrijelijk zouden kunnen beschikken over plaatsruimte in het OO en tenslotte stond hij op het standpunt, dat het Technisch Bureau niet slechts zou optreden als adviseur bij de aanschaf van zuivelwerktuigen, maar dat het ook de opdrachten voor de levering daarvan zou dienen te geven. Het bestuur wenste hieraan niet toe te geven en op 1 april 1919 nam Ir. De Boer zijn ontslag. Daarna heeft hij in Gorredijk een eigen onderneming opgericht. Na enkele maanden werd hij opgevolgd door Ir. H. de Kruijff Jr.

Wageningen werd hogeschool

Een van de laatste bestuursdaden van Posthuma als minister was de verheffing van de Rijks Hogere Landbouwschool te Wageningen tot Landbouwhogeschool. Dit geschiedde op 9 maart 1918, waarbij de leraren de titel van professor kregen en de afgestudeerden die van ingenieur. Sindsdien heeft Wageningen zich ontplooid tot een zeer belangrijk centrum van landbouwwetenschap. Niet lang daarna zou Wageningen zijn erkentelijkheid jegens Posthuma uiten door hem het doctoraat honoris causa te verlenen.

Intussen was de oud-minister teruggekeerd naar zijn oorspronkelijke functie van president-directeur van de Onderlinge Verzekeringen, gebundeld in Centraal Beheer.

Intussen was de positie van Nederland uiterst benard. Het eind van de oorlog werd gemarkeerd door hongeropstootjes en de dreiging van een aanhoudend voedseltekort. De nawerking van die uitputtende jaren is in feite nog kwaadaardiger geweest dan de oorlogsperiode zelf, want het economisch leven was a.h.w. uitgehold. Het ging er nu om de zaak weer behoorlijk op de been te krijgen.

1918 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [15)

In de nagalm van de oorlog

Toen de oorlog op 11 november 1918 eindigde, verkeerde West-Europa in een toestand van verarming, verbittering, onmacht, woede en honger. De revoluties, die andere landen teisterden, gingen ons land weliswaar bijna ongemerkt voorbij, maar de omstandigheden waren hier, zoals gezegd, allesbehalve rooskleurig. Het regeringsingrijpen in de produktie had op vele punten gefaald, doordat het vaak te laat en op te kleine schaal geschiedde. Het verplicht scheuren van grasland, waarvan de bedoeling was de oppervlakte akkerbouw met 58.000 ha te vergroten, kreeg pas op 15 oktober 1918 rechtskracht; en drie weken later was de oorlog afgelopen ... !

In werkelijkheid zijn nog geen 30.000 ha gescheurd en de maatregel heeft niets bijgedragen tot verlichting van de voedselzorgen. Uiterlijk toonde de FNZ nauwelijks enige emotie bij het oorlogseinde. In het OO van 13 november 1918 werd er met geen woord over gerept en in het nummer dat een week later verscheen, stond slechts op pagina 4, zonder enig verder commentaar, een kort uittreksel van de regeringsproclamatie bij de wapenstilstand. Ik citeer het volgende:

„De militaire voorraden worden ter beschikking van de burgers gesteld. Hierdoor zullen tal van licht-looze gezinnen in het bezit van petroleum worden gesteld. Vijfhonderdduizend paar militaire schoenen komen ter beschikking. Goedkoope onder- en bovenkleeren worden dezer dagen op groote schaal verstrekt. Het broodrantsoen is sedert eenige dagen van 200 tot 280 gram verhoogd. Kwaliteit en voedingswaarde zullen verbeteren. Veelen koloniale waren worden uit Indië spoedig verwacht. In ruime mate zal afslachting van paarden en schapen ten behoeve van de vleeschvoorziening plaats hebben. De handelsvloot is op het punt van uit te varen”.

Verder wordt nog vermeld dat de geallieerden de aanvoer hebben beloofd van enkele honderdduizenden tonnen broodgraan en rijst, 300.000 ton voedermaïs, 80.000 ton oliën en vetten en grondstoffen voor kunstmest.

Het melkrantsoen bleef die winter nog 0,2 liter per persoon per dag; kaas hoofdzakelijk in de vorm van 20+. Toch was het blijkbaar wel mogelijk aan Engeland in maart 1919 4.000 ton belegen volvette kaas te verkopen, hoewel tegelijkertijd het kaasrantsoen voor de Nederlandse bevolking werd verlaagd van 250 tot 150 gram per twee weken. Het verweer van de regering was dat zij in ruil voor die kaas 2.120 ton gezouten spek terug zou krijgen. Merkwaardig is dat een jaar daarvoor de toenmalige Minister van Landbouw nog de verzekering had gegeven dat er geen noodzaak was tot vetdistributie over te gaan. Geen wonder dat zulke tegenstrijdigheden de openbare mening hevig prikkelden.

Er zat waarschijnlijk wel een luchtje aan die kaasexport, want de uitvoervergunning werd gegeven aan één maatschappij, die nauw gelieerd was met een Britse onderneming. Voor de FNZ was dit aanleiding om het vertrouwen op te zeggen in, en het aftreden te verlangen van, de directeur van de NUM.

De Spaanse griep

Terwijl een buitenlandse vijand niet meer te duchten was, kreeg het land nu te maken met een ongrijpbare, binnenlandse vijand: een epidemie van influenza of, zoals men toen zei, „Spaanse griep”. Deze ziekte heeft de gehele wereld geteisterd en schijnt in West-Europa evenveel mensenlevens te hebben gekost als de oorlog. De ondervoede bevolking was er verschrikkelijk vatbaar voor en de nawerking was dikwijls fataal.

Een der gevolgen was dat de zuivelfabrieken, evenals de Limburgse mijnen, kampten met een groot tekort aan personeel, hetgeen de produktie, zoals te begrijpen is, sterk remde. Amerikaanse kolenimporten waren toen dubbel welkom. Het mag wel aan de vergetelheid worden ontrukkt, dat een aantal zuivelfabrieken gedurende de oorlog tot aanschaffing van eigen generatoren was overgegaan en dat gehele gemeenten in de sombere periode van 1917 tot 1919 hebben kunnen profiteren van deze installaties voor de openbare verlichting.

Naar de acht-urendag

De sociale spanningen ontlaadden zich vrijwel dadelijk na de mobilisatie in de drang naar betere arbeidsvoorwaarden. Eén daarvan, de acht-urendag, een lang gekoesterde wens van de arbeidersbevolking, kon nu als eis worden gesteld en gezegd mag worden dat de FNZ daarvoor begrip had. In verscheidene artikelen in het OO werd aangetoond dat een kortere arbeidsdag, mits de tijd over het jaar werd gespreid, geenszins onmogelijk was.

Daarmee was een nieuw tijdperk ingeluid in de positie van de werknemers en ook dit illustreert het feit dat de Wereldoorlog 1914-'18 het

breukvlak vormt tussen twee tijdperken. De invloed van de tijd blijkt ook uit het feit, dat de Zuid-Nederlandse Zuivelbond ter gelegenheid van zijn 25-jarig bestaan in september 1918 een algemene pensioenregeling voor het personeel van de aangesloten zuivelfabrieken invoerde. Daarmee nam Zuid-Nederland de leiding bij de oude-dags-voorzieningen in de coöperatieve zuivelwereld.

Coöp. Stoomzuivelfabriek „Zevenbergschenhoek” in het begin van deze eeuw (1905).

Jan Truijen erelid

Bij dat zelfde jubileum huldigde de FNZ de oprichter van de Zuid-Nederlandse Zuivelbond, Jan Truijen, door hem voor te dragen tot het erelidmaatschap. De benoeming vond plaats op 19 december 1918 door de Algemene Vergadering van de FNZ., waarbij tevens de oorkonde werd uitgereikt. Het erelid overleed in november van het volgend jaar.

Duurte, het onderwerp van de dag

Vooraf in die woelige jaren van gedeeltelijk herstel van de handel en van de halfslachtige maatregelen van de regering stegen de prijzen veel sneller dan de inkomsten. Oorzaken: tekort aan produktie, uitblijven van nieuwe aanvoer, vasthouden van voorraden in afwachting van verdere prijsstijgingen en de algemene overtuiging dat „die lage prijzen van voor de oorlog nooit zouden terugkeren”. Het woord inflatie kende men nog niet. Men gaf er zich geen rekenschap van dat de snelle uitbreiding van de geldcirculatie geen dekking vond in een stijgende produktie, maar evenmin dat er plotseling een einde zou kunnen komen aan de duurte.

In vele opzichten een soortgelijke situatie als waarin wij ons op het ogenblik bevinden. Eerst liepen de prijzen onstuitbaar op en dan plotseling, eind 1921, volgt er een omslag. Het aanbod is kennelijk over de gehele linie zoveel ruimer geworden, dat er vastgehouden voorraden op de markt beginnen te komen en het gevolg is een snelle prijsdaling in vrijwel alle sectoren van de markt. Dat was de eerste na-oorlogse, economische crisis.

Die omslag heeft grote verwarring gebracht en geweldige financiële verliezen. Een van de uitvloeisels daarvan heeft ertoe bijgedragen dat de NCZ uiteenviel en dat een geheel nieuwe groepering in de zuivelverkoop ontstond. Daarover de volgende keer.

1919 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [16]

Het luctor et emergo van de NCZ

Een verkoopvereniging moet over opslag en koelruimte kunnen beschikken. Zeker was dit het geval in de jaren na de eerste wereldoorlog, toen de conjunctuurgolven hoog opsloegen. De NCZ 1 ging daarom in 1919 over tot de bouw van een koelhuis te Zutphen en schafte een aantal koelwagens aan voor een doelmatige opslag en verzending van haar boter. Op deze wijze meende men tevens de sterke prijsschommelingen van die tijd beter te kunnen opvangen. Maar het pakte anders uit. De reeds genoemde wrijving met haar grootste lid, de CZGO (Coöperatieve Zuivelverkoopvereniging Gelderland-Overijssel), was mede oorzaak van al spoedig optredende moeilijkheden.

Toen eind 1920 de prijsomslag intrad, verliep het afbraakproces veel sneller dan iemand had voorzien. Tussen 1919 en medio 1922 daalde de gemiddelde boterprijs van f 4,05 tot f 2,14 à f 2,41 per kg. De boter bracht bijgevolg veel minder op dan was aangenomen; over 1921/'22 zelfs 4 cent per kg minder dan de reeds aan de fabrieken uitbetaalde voorschotprijs. Dat betekende dat deze gezamenlijk f 293.000,- moesten terugbetalen. De statuten, opgesteld onder oorlogsomstandigheden, hadden het lidmaatschap voor drie jaar onopzegbaar gemaakt, maar juist ultimo 1921 liep die termijn af en nu trad de ontbinding in.

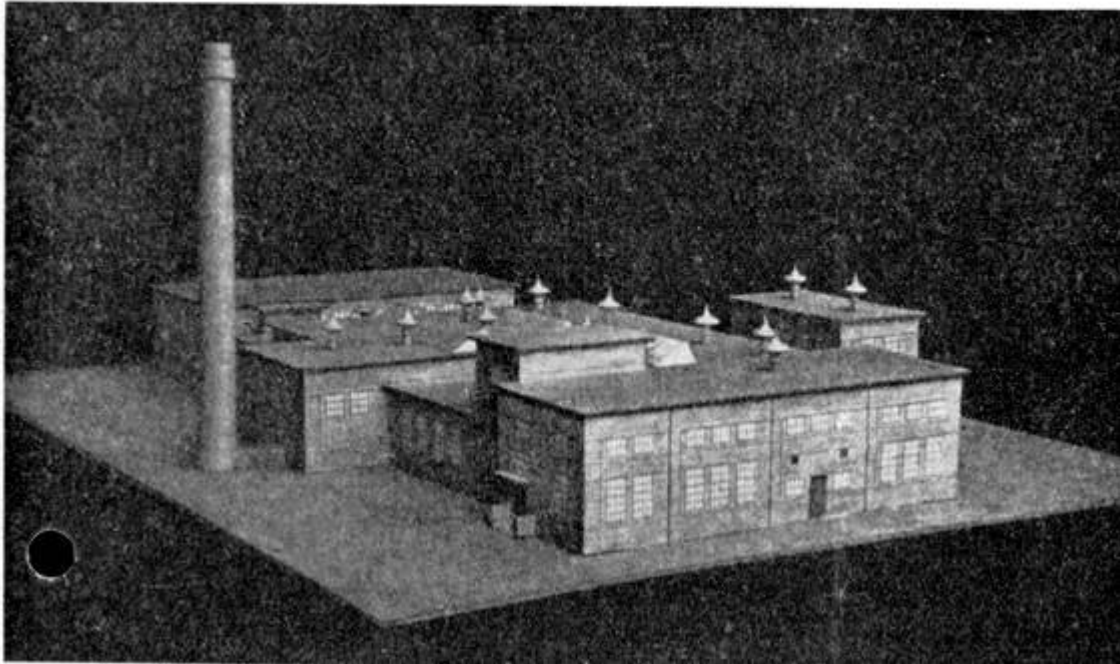
Voor verscheidene directeuren leek de vrije, eigen handel aantrekkelijker en zij maakten dus zo min mogelijk gebruik van de verkoopvereniging. Het nieuwe koelhuis bleef grotendeels leeg, terwijl de waarde van onroerend goed sterk daalde. Toen per 31 december 1921 40 fabrieken het lidmaatschap van de CZGO opzegden, terwijl de ZEV „Brabant” zich uit de centrale terugtrok werd liquidatie onvermijdelijk. Bij de ontbinding op 30 juni 1922 moest op de ledenaandelen 25 % worden afgeschreven, wat een bedrag van f 412.000, vergde. Daar kwam nog dat verlies van f 293.000,- bij, dus samen ruim 7 ton. Het koelhuis moest worden verkocht en na een mislukte veiling werd het door de FNZ onderhands gekocht voor f 85.000, en ingebracht in een NV, het nu nog bestaande koelhuis „De Landbouw” te Zutphen.

Het verlies werd via de gewestelijke verkoopverenigingen omgeslagen over de aangesloten fabrieken en naar rato van hun aanvoer in de laatste twee boekjaren. Dat heeft deze fabrieken een strop opgeleverd van f 1,583 per f 100, verkocht produkt. Nu moet men bedenken dat het een dolle tijd was. Mede ten gevolge van de regeringspolitiek bleef de boter veel te goedkoop. Het OO signaleert bijv. in 1920 dat in Den Haag een kilo reuzel f 3,- kostte, een kilo rundvet f 2,80 en een kilo boter f 2,60.

Arm, maar gezond na deze sanering, moest opnieuw worden begonnen. Een deel der uitgetreden Gelders-Overijsselse fabrieken opereerde verder in een gewestelijke verkoopvereniging, de Gelders-Overijsselse Coöperatieve Zuivelverkoopvereniging (GOCZ), waarnaast zich in hetzelfde gebied een andere groep organiseerde als „Eerste Coöperatieve Boterverkoop-Vereniging” (ECB), die weer met een botermijn begon. Beide werden gevestigd te Zutphen.

Een deel der vroegere deelgenoten van de NCZ in Groningen, **Drenthe**, Gelderland en Overijssel - hier en daar elders - sloot zich nu aaneen tot de Nationale Coöperatieve Zuivelverkoopcentrale (NCZ II), met P. Lettinga als directeur. Deze begon bescheiden met 3½ miljoen kg boter, maar groeide in een halve eeuw uit tot de grootste zuivelverkoopvereniging van Nederland.

Maquette van een nieuwe zuivelfabriek in 1922. De fabriek kreeg een strakke en praktische opzet.

De NCZ koos in oktober 1921 O. Reitsma als voorzitter en deze behield die functie ook in de nieuwe vereniging. Twee jaar later moest hij echter aftreden, toen er moeilijkheden ontstonden in verband met de aankoop van melkbussen, die nog uit het laatste oorlogsjaar dateerden en waarbij Reitsma betrokken was. Dit betekende tevens het einde van zijn loopbaar in de zuivel.

Posthuma voorzitter

Baron K. J. A. G. Collet d'Escury, die 20 jaar het voorzitterschap had bekleed, stelde zich eind 1920 niet langer beschikbaar en zijn taak werd overgenomen door Dr. F. E. Posthuma. De nieuwe voorzitter had er wel even moeite mee duidelijk te maken dat hij nu, als woordvoerder van een belangenbehartigende organisatie, soms stelling moest nemen tegen regeringsstandpunten die hij indertijd zelf als minister had geformuleerd. Hij kon er daarbij - terecht - op wijzen dat wat in oorlogstijd onvermijdelijk was, daarna overbodig of zelfs schadelijk kon worden. Bovendien worden regeringsmaatregelen niet altijd gewaardeerd door belangengemeenschappen.

Posthuma voorzitter, Geluk secretaris; wij vinden die ondertekening in de nu komende jaren bijna van week tot week terug in de vele strijdvaardige verklaringen, brieven en protesten, die van de FNZ uitgingen. Nooit trad de FNZ zo fel en onvervaard in het krijt voor de levensbelangen van de zuivelcoöperatie als in de jaren tussen de beide wereldoorlogen.

Veranderingen in de zuivelbonden

Maar het liep niet altijd even glad in sommige zuivelbonden, hoofdzakelijk doordat zij in bepaalde streken van het land een heterogeen gezelschap vormden. Zo bijv. in Noord-Holland, waar naast een groot aantal kleine „dagkaasfabrieken” met meestal niet meer dan enkele tientallen leden, een veel kleiner aantal grotere „zoet (boter- en kaas-) fabrieken” was ontstaan.

Deze laatste waren zuivere coöperaties terwijl vele van de eerstgenoemde groep de NV-vorm of die van een maatschap hadden, waarvan de aandelen doorgaans in handen van de leveranciers waren.

De dagkaasfabrieken maakten Edammers uit de melk-van-de-dag, d.w.z. dat zij 's morgens de verse ochtendmelk ontvingen, samen met lichtafgeroomde avondmelk. De room werd op de boerderijen tot boter verwerkt. De zoetfabrieken daarentegen ontvingen uitsluitend volle melk in verse (zoete) toestand en verwerkten die overeenkomstig hun eigen bedrijfsschema. Tussen beide groepen ontstonden spanningen, die niet geheel volgens de genoemde bedrijfsrichtingen liepen, maar die toch tussen „grote” en „kleine” fabrieken gingen, met het gevolg dat eind 1920 een aantal (kleine) dag-fabrieken uittrad en een eigen zuivelbond vormde. Deze is echter nooit tot bloei gekomen.

De trouwe leden veranderden de naam van hun bond. Deze heette oorspronkelijk Bond van Zuivelfabrieken in Noord-Holland, maar dat werd nu Bond van op Coöperatieve Grondslag werkende Zuivelfabrieken (in Noord-Holland).

In Zuid-Holland gebeurde weer iets anders. In het rivierengebied, dat de grens tussen Zuid-Holland en Noord-Brabant vormt, werkten vijf zuivelcoöperaties met kaas als hoofdproduct, die zich hadden aangesloten bij de Brabantse Zuivelbond. Maar deze fabrieken, gelegen in een overwegend protestants gebied en met bedrijven die vrij sterk afweken van de Brabantse boterfabrieken, voelden zich toch niet thuis in het „Brabantia Nostra” van de zuivel.

In 1921 vormden zij hun eigen kleine Zuid-Hollandsche Zuivelbond, waarvan de leden echter hun boter bleven verkopen via de ZEV „Brabant”. (Later is daar „De Producent” te Gouda bijgekomen, maar dat is een verhaal op zichzelf.)

Zo was omstreeks 1921 de structuur van de FNZ enerzijds en van de zuivelverkoopverenigingen anderzijds in de vorm gekomen, die tot diep in de jaren '60 zou blijven bestaan.

Nieuw type zuivelfabriek

In de jaren '20 begon de moderne vorm van zuivelfabrieken op te komen, die niet langer aan een verbouwde boerderij deed denken, maar een strakke en praktische opzet met platte daken kreeg. Het eerste ontwerp werd uitgewerkt door de Zuivelbond in Friesland, waarbij het Technisch Bureau van de FNZ veel medewerking gaf. De hierbij afgebeelde maquette spreekt voor zichzelf. - niet afgebeeld

1922 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [17]

De FNZ in het strijdperk

Voorzover ik weet, is Den Haag de enige Nederlandse stad die zich nog in het bezit mag verheugen van een Tournooiveld. Rondom die historische plek - zo dicht bij het Binnenhof - worden nog onafgebroken steekspelen gevoerd en uitgevochten. Als regeringscentrum is Den Haag nu eenmaal ook de zetel van veel economische en maatschappelijke groeperingen met een overeenkomstig aantal wrijvingsvlakken.

Op dat openbare tournooiveld traden vooral in het begin van de jaren '20 de particuliere en de coöperatieve zuivelindustrie met elkander in het krijt en zij deden dat met evenveel strijdlust als verve. Sinds vóór de oorlog bestonden er in het particuliere „kamp” naast elkander de Vereeniging van Zuivelfabrikanten en de Nederlandsche Melkhygiënische Vereeniging - deze laatste later omgedoopt in Nederlandsche Melkindustriele Vereniging. Laatstgenoemde behartigde vooral de belangen van de melkinrichtingen in de grote steden.

Sinds lang trokken de beide verenigingen één lijn. In 1921 smolten zij samen tot de Vereniging voor Zuivelhandel en Melkhygiëne (VVZM), die als orgaan het Algemeen Zuivelblad ging uitgeven. Wat Geluk was bij de FNZ, werd G. H. Blink bij de VVZM - beiden even militant als scherpzinnig. Zij belichaamden als het ware resp. de coöperatieve en de particuliere zuivelindustrie en gaven elkander geen krimp. Zo is dat gebleven tot de jaren '50, wat niet wegneemt dat zij bij gelegenheid ook samen optrokken als de Nederlandse zuivelbelangen in het algemeen werden bedreigd. De FNZ placht zo'n gelijkgestemdheid echter niet altijd af te wachten maar beet, waar nodig, van zich af.

De margarine in het boterkleed

Het was bijvoorbeeld nodig stelling te nemen tegen het opdringen van de margarine-industrie, die zich een plaats op de botermarkt probeerde te verschaffen onder een boterkeurige dekmantel. Er bestonden destijds geen wettelijke voorschriften tot beteugeling van oneerlijke concurrentie, zodat het de margarine-industrie vrij stond zich onbeschroomd te bedienen van zuivelbeelden en termen tot aanprijzing van haar produkt: een boer naast een karnton, een melkmeisje naast koeien, dat waren heel gewone afbeeldingen op margarineverpakking en in margarinereclame.

Maar tot een uitbarsting kwam het op een geheel andere wijze. Op een gegeven dag in 1924 bleek de PTT brieven en andere poststukken af te stempelen met een datumstempel, waaraan de reclametekst was gekoppeld „Koop heden Blue Band, versch gekarnd”. Moet u zich voorstellen dat zo'n stempel ook kwam te staan op brieven van boterverkoopverenigingen, van botercontrolestations en van modelstallen, die boter verkochten.

„Oud-Bussum”, destijds een zeer bekende modelstal in het Gooi, bond de kat onmiddellijk de bel aan en spande een kort geding aan, terwijl de FNZ er de regering over aansprak. Het was natuurlijk ontoelaatbaar dat ongewenste reclame werd gestempeld op poststukken, die nu eenmaal privé eigendom zijn van de afzenders. De betreffende margarinefabrikant heeft de einduitspraak maar niet eens afgewacht en het stempel laten vervallen. Het meest verbluffende van de zaak was dat bij de behandeling bleek dat het initiatief niet was uitgegaan van die fabrikant, maar ... van de reclame-afdeling van de posterijen!

De FNZ was inmiddels in de aanval gekomen. In tien grote steden werden op opvallende plaatsen lichtbakken geplaatst met reclame voor boter. In zuivelwinkels en trams kwamen voorlichtingskaartjes en transparanten, kortom, de FNZ was met een collectieve propaganda

voor boter begonnen en daarmee de voorloper van het Nederlands Zuivelbureau. Als Nederland een margarine-etend land is geworden, heeft dat niet aan de FNZ gelegen.

Amsterdam werd in veel sterkere mate dan Den Haag of Rotterdam door zelfventende boeren uit de omgeving van melk voorzien . . .

Melkvoorziening van de grote steden

De moeilijkheden met de voorziening van Amsterdam met consumptiemelk tijdens de oorlogsjaren hadden een lange nasleep. De stad werd - in veel sterkere mate dan Den Haag of Rotterdam - van melk voorzien door zelfventende boeren uit de omgeving, of door slijters, die hun melk van deze boeren of melkgrossiers kochten. In het algemeen was de consumptiemelk die zo naar de stad kwam, niet best. Veelal vuile stallen, erbarmelijke hygiënische omstandigheden en een melkveestapel, die niet onder controle stond en ten dele bestond uit vee dat door andere provincies was uitgestoten onder verdenking van op TBC te reageren. Vandaar dat de melkinrichtingen in de grote steden hun bestaansrecht trachtten te ontlenen aan de zorg die zij besteedden aan de hygiënische behandeling van de melk.

Zij bedienden echter slechts een beperkt deel van de consumptiemelkmarkt. In 1920 kwamen B en W van Amsterdam met het plan een gemeentelijk melkmonopolie te stichten en dit heeft de gemoederen een jaar of vijf beziggehouden. Er werd zelfs een regeringscommissie ingesteld om over de melkvoorziening van de grote steden in het algemeen te rapporteren. De FNZ probeerde van zijn kant, tevergeefs, een overeenkomst te bewerkstelligen tussen de gemeente Amsterdam en de Bond van Melkveehouders in Noord-Holland om onder patronage van de gemeente tot een georganiseerde en gecontroleerde melkvoorziening te komen.

In die jaren is er heel wat inkt gevloeid en er zijn alleen twee melkcontrolestations (een van de boeren en een van de melkhandel) uit te voorschijn gekomen, hetgeen trouwens al een hele verbetering was. Tenslotte verwierp de Amsterdamse gemeenteraad in februari 1925 met 23 tegen 22 stemmen het plan voor een gemeentelijk melkmonopolie. Voor een afdoende oplossing van het vraagstuk was het toen nog twintig jaar te vroeg, zowel technisch als, laten wij zeggen, wat het „rijpen van de tijd” betreft. Het was overigens niet het eerste en stellig niet het laatste probleem, waarmee de Amsterdamse Raad geen raad wist.

Over muilplaag en veepest

Veepest, wat een antiek woord! En toch dook het in 1920 weer op toen die gevaarlijke ziekte werd geconstateerd in zeven van de negen Belgische provincies. Deze ziekte (rundertyfus) was sinds 1871 in Nederland niet meer voorgekomen en ook in 1920 zijn wij er vrij van gebleven. De uitbarsting viel nagenoeg samen met een nieuwe mond-en-klauwzeer-epidemie, welke kwaal na een rustperiode in de oorlogstijd eerst in 1919 en toen in 1920 tienduizenden veebeslagen trof.

In België, waar mond- en klauwzeer de naam draagt van „muilplaag”, waren de verliezen uiterst zwaar. Een afdoende bestrijdingsmiddel was er niet, maar met scherpe isolatie kon het kwaad worden ingedamd en daarna verdween de virulentie van het virus weer. Intussen was de verwekker van de ziekte ontdekt. De Duitse veeartsenijkundigen Frosch en Dahmen hadden in 1924 de verwekker niet alleen weten te kweken, maar ook microscopisch zichtbaar te maken. Onmiskenbaar een virus. Zij verhaalden de beschrijving van hun proeven op 16 juni 1924 te Utrecht voor de Microbiologische Vereeniging.

De onschuldige was nu wel bekend, maar hij bleef ongrijpbaar! Ook bij de overwinning op deze ziekte hadden we nog een kwart eeuw voor de boeg! Het heeft overigens in die jaren niet ontbroken aan allerlei wondermiddelen tegen de ziekte, maar geen enkel hielp. Mond- en klauwzeer was een plaag en blééf een plaag.

1925 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [18]

Een derde van de weg is afgelegd

Alle verslagen en rapporten over zuivelzaken, die in de eerste helft van 1925 uitkwamen, getuigen van een tevreden stemming. Het jaar 1924 was goed geweest en met name de zuiveluitvoer naar Duitsland nam boven verwachting toe. In eigen land kon het definitieve einde van de NUM worden verwacht (inderdaad gebeurde dit eindelijk, bijna zeven jaar na het einde van de oorlog). De algemene economische positie van West-Europa was echter niet zo geruststellend, want hier en daar raakten de financiën danig in de war, al was dan na de totale ineenstorting van de Duitse mark een zeker kunstmatig herstel bereikt. Het was wel een kwetsbare toestand, maar voor onze zuiveluitvoer zag het er toch niet onbevredigend uit.

Weliswaar werd er getobd met de bestrijding van de twee grote plagen van die tijd, mond- en klauwzeer en rundertuberculose, doch de melkproductie had er niet zwaar van te lijden gehad. Toen op 20 oktober in de grote zaal van het Scheveningse Kurhaus het vijftienvijftigjarig bestaan van de FNZ werd gevierd, geschiedde dit dan ook in een sfeer van voldoening over het bereikte en van optimistische verwachtingen voor de toekomst.

Het podium was o.a. versierd met twee landkaarten, waarop de stand van de zuivelcoöperatie van resp. 1901 en 1924 was aangegeven: in eerstgenoemd jaar waren er bij de FNZ 407 fabrieken aangesloten met een melkaanvoer van 366 miljoen kg en in 1924 435 fabrieken met een aanvoer van 1.631 miljoen kg. Nagenoeg dus een verviervoudiging van de aanvoer, waaruit niet alleen de groei van de coöperatie bleek, maar ook het stijgende productievermogen van de veestapel.

Het werd een groot feest met talrijke deelnemers, vele bloemstukken en een lawine van gelukwensen. Er werd bij die gelegenheid een gedenkboek aangeboden en de secretaris werd benoemd tot ridder in de orde van Oranje Nassau. Toch waren er wel een paar wolkjes aan de lucht. Het zat bijvoorbeeld de landbouw en dus ook de zuivelcoöperatie erg hoog dat in 1922 de ministeries opnieuw waren gegroepeerd, waarbij de vertrouwde coördinatie van Landbouw, Nijverheid en Handel in één departement uit elkaar was gerukt. Landbouw werd uit dit ministerie weggehaald en gekoppeld aan Binnenlandse Zaken.

Een nieuwe Directie Arbeid nam de vrijgekomen plaats bij Nijverheid en Handel in. Op zichzelf was deze hergroepering al een veeg teken, want er sprak een onderwaardering van de landbouw uit. Dit kwam tot uiting bij de bezuinigingen, die de regering toen hard doorzette. Dr. P. van Hoek moest zijn taak van Directeur-generaal van de Landbouw wegens falende gezondheid neerleggen, maar er werd geen opvolger benoemd: de minister achtte dat hoegenaamd niet nodig. Een ander zeer aanvechtbaar plan van de regering was de Veeartsenijkundige Dienst te combineren met de Vleeskeuring, hoewel dat twee totaal verschillende arbeids-terreinen betrof. De FNZ, die zich zo nauw verwant wist aan de veehouderij, verdedigde met klem de agrarische belangen, maar kon de stroom niet keren.

Melkbesluit bracht orde

Een beter bericht mag de afkondiging worden genoemd van het Melkbesluit, gebaseerd op de Warenwet, in juli 1925. Voor het eerst werden wettelijke voorschriften gegeven, waaraan melk en melkproducten bij de verkoop hadden te voldoen. De redactie van dit besluit rammelde nog wel (ondanks jarenlange voorbereiding) en er is in de loop van de jaren heel wat aan gedokterd, maar er was nu een basis voor een doeltreffende controle. Dit besluit luidde in vele opzichten een periode in van steeds actiever toezicht op de voeding ten gunste van de volksgezondheid.

Een nieuwe Coöperatieve

Uit die tijd dateert ook de nieuwe Coöperatiewet, die in mei 1925 in werking trad en waarbij o.a. de aansprakelijkheid scherper werd geformuleerd. Het was deze wet, die de aanduidingen **WA** (wettelijke aansprakelijkheid), **GA** (gewijzigde aansprakelijkheid) en **UA** (uitgesloten aansprakelijkheid) invoerde.

Om de gedachten even op te frissen: de wettelijke aansprakelijkheid is die, waarbij alle leden voor gelijke delen aansprakelijk zijn. De meeste zuivelcoöperaties kozen GA, waarbij de afwijking van de WA bestaat in de bepaling dat de aansprakelijkheid wordt gedeeld overeenkomstig het aandeel van het lid in de werking van de coöperatie in zuivelcoöperaties dus naar de omvang van een ieders melkleverantie. Op deze regeling berust de kredietwaardigheid der coöperatieve zuivelfabrieken.

Het personeel van het secretariaat van de FNZ in 1925.
Achter van links naar rechts: A. van Eijk (kantoor-
knecht), Mej. De Jong, Mej. Nijman, Mevr. Timmer-
Pierlot, C. F. Meere. Daarvoor van links naar rechts:
H. Bosch, J. A. Geluk, P. Krediet.

De buizenpasteur komt

Technisch gebeurde er iets, waarvan de belangrijkheid pas geleidelijk zou blijken. Enkele Friese fabrieken schaften zich de nieuwe Deense buizenpasteur aan. Deze bestond reeds lang in Amerika, maar deed nu ook hier zijn intrede. Het verschil met de oude ronde pasteurs was, dat de nieuwe constructie een goede doorstroming en een homogene verhitting van de melk verzekerde, waardoor het pasteurisatieproces veel betrouwbaarder werd.

Nu was men in Friesland in 1924 begonnen met pasteurisatie van de kaasmelk - normaal werd rauwe melk verkaasd. De nieuwe methode vereiste enerzijds een zorgvuldige kweek van het zuursel en leverde anderzijds het voordeel dat nu de wei automatisch was gepasteuriseerd en

dus geen besmettingsgevaar meer opleverde bij de veevoeding. De verplichte pasteurisatie van de wei was reeds enige jaren eerder opgeschort wegens de praktische onuitvoerbaarheid van het voorschrift en nu bracht pasteurisatie van de kaasmelk de logische oplossing van dit probleem.

Bacterioplagen of bacteriophagen

Een heel aparte noot kreeg het spoorzoeken naar de verwekker van mond- en klauwzeer, toen de directeur van de Vleeskeuringsdienst te Breda, de veearts J. J. Meijer, niet zonder ophef kond deed van zijn vondst dat hij HET middel had gevonden tegen MKZ. Hij wilde eerst niet zeggen wat het inhield, maar bood de regering zijn recept aan, mits deze een zekere beloning in het vooruitzicht stelde. Het ijskoude afwerende antwoord van de overheid deed hem besluiten zijn geheim in het OO te publiceren in code!

Maar Meijer kón zijn geheim niet stilhouden en een week later al verklapte hij in het OO dat hij verbluffende resultaten had bereikt door inspuiting van een filtraat van de mest van zwaar aan tongblaar lijdende koeien. Hij nam aan dat deze mest een bacteriophag bevatte, welk woord toen geheel nieuw was. Zó nieuw zelfs, dat in het eerste bericht over de ontdekking van deze vijanden van bacteriën niet gesproken werd van bacteriophagen, maar van bacterioplagen ²⁾.

De bacteriophagen waren in 1922 ontdekt door Dr. F. d'Hérelle, verbonden aan het Institut Pasteur te Parijs. Meijer vond hierin de verklaring van zijn succes, doch zijn methode bleek in de praktijk toch niet voldoende doeltreffend. Dr. Veenbaas, de directeur van de Gezondheidsdienst voor Vee in Friesland, nam er in 1925 proeven mee, die onvoldoende resultaat opleverden.

Rectificatie

In aflevering 17 van deze serie wordt gesproken over het ontstaan in 1921 van de VVZM. De betekenis van deze afkorting was en is nog steeds **Vereeniging voor Zuivelindustrie en Melkhygiëne**.

²⁾ Deze schrijffout komt voor in een bericht in De Telegraaf over deze vondst, dat door het OO letterlijk werd overgenomen.

1925 Een wandeltocht van bijna 75 jaar (19)

De jaren tussen hoog en laag

Als de eerste naoorlogse economische kater is uitgewerkt en het inflatie-effect op het prijsniveau van de wereldmarkten geleidelijk wordt afgevlakt, ondergaat men dat uiteraard als een grote opluchting. De oorlog was nu verleden tijd en normale tijden schenen terug te keren. Zo was de stemming ten tijde van het zilveren jubileum van de FNZ en de voornaamste taak, die zich nu aftekende, was de marktpositie van de Nederlandse zuivelproducten zoveel mogelijk te verstevigen.

„Meer propaganda” werd het wachtwoord en bijna wekelijks verschenen in het OO pleidooien voor meer voorlichting aan de zuivelproducenten enerzijds en aan de kopers in binnen- en buitenland anderzijds. Nadat reeds veel eerder een waarschuwingdienst was ingesteld, die slecht betalende kopers aan de bedrijven die bij deze, dienst aangesloten waren bekend maakte, kreeg de voorlichting aan de producenten in 1927 een positieve vorm, namelijk die van een door de FNZ georganiseerde radio-marktberichtendienst, die door de PTT via Scheveningen-Radio technisch werd verzorgd en waarvan de inhoud werd samengesteld door het secretariaat van de FNZ. De fabrieken konden zich er op abonneren en ontvingen dan hun marktberichten draadloos in code. Maar helemaal waterdicht schijnt die regeling niet te zijn geweest. De gemiddeld omstreeks 90 abonnees schijnen zich niet alle steeds te hebben gehouden aan het voorschrift, dat de gegevens uitsluitend voor eigen gebruik mochten dienen. Tegelijk voerde de FNZ een ware veldtocht in eigen kring om de zuivelcoöperatoren te doordringen van de noodzaak van een veel actievere propaganda voor hun produkten.

De voornaamste taak die zich voor de FNZ aftekende was handhaving van de marktpositie van de Nederlandse zuivel. Meer propaganda werd het wachtwoord.

De inzending van de GOCZ op de tentoonstelling „Elite” te Enschede in augustus 1926.

Spoedig werd het duidelijk dat de bemanning van het secretariaat hierbij moest worden aangepast en zo werd begin 1927 een handelsconsulent aangesteld in de persoon van Drs. C. Eijgenraam, die inzendingen verzorgde op binnen- en buitenlandse beurzen en tentoonstellingen, oriëntatiereizen in het buitenland maakte en voorlichting gaf.

In het begin van dat jaar was het gedegen proefschrift verschenen van Ir. W. H. C. Knapp, die zijn doctorstitel behaalde met een studie over „Botercontrôle in Nederland”. De FNZ maakte hem het schrijven van dit boek financieel mogelijk en trad op als de uitgever ervan.

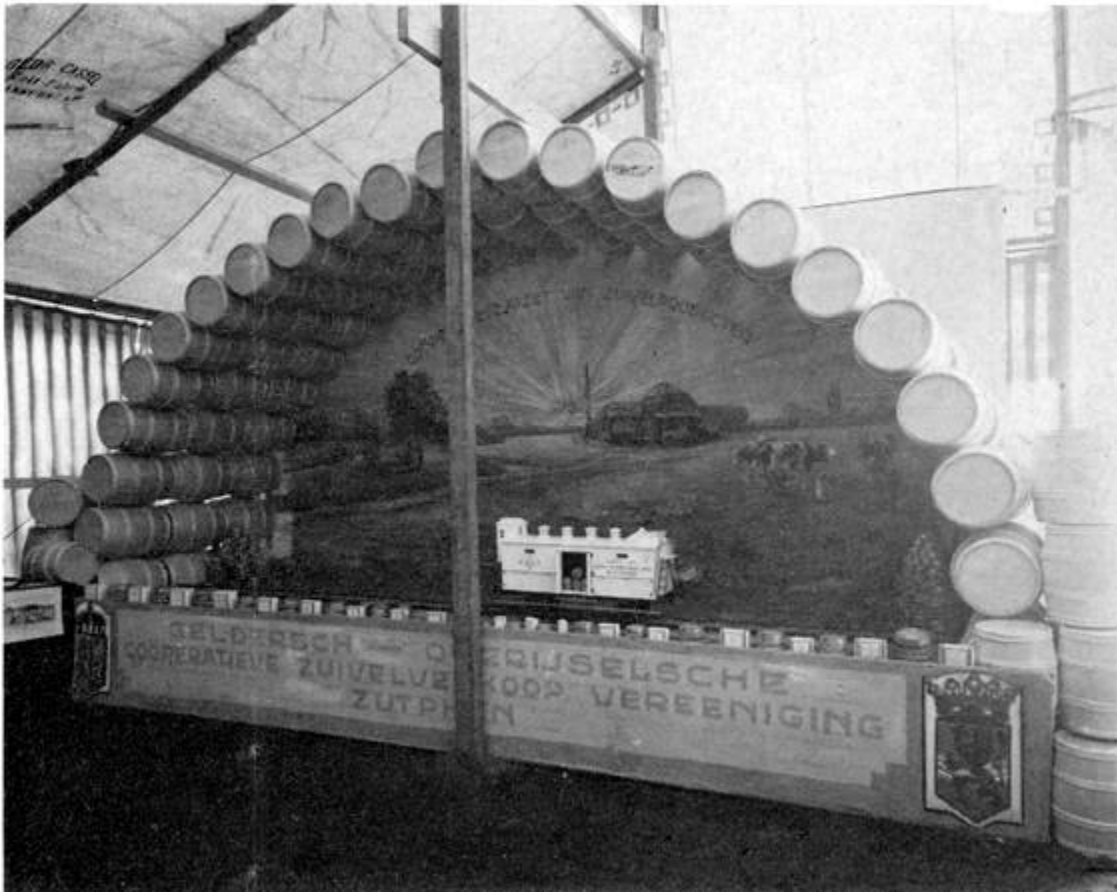
Te dezer plaatse dient ook te worden vermeld, dat in 1926 het eerste Zuiveljaarboek verscheen, dat een onmisbaar adresboek en handboek voor de gehele Nederlandse zuivelwereld werd. Jarenlang werd het samengesteld door P. Krediet, technisch hoofd-ambtenaar van de FNZ, en K. G. Staal, technisch assistent der afdeling zuivel- en melkkunde van de Landbouwhogeschool te Wageningen, en uitgegeven door de Vereniging van Oud-Leerlingen van de Rijkszuivelschool te Bolsward. Het heeft tot 1965 17 edities beleefd; sindsdien heet het „Voedingsmiddelenjaarboek”.

De echtheid van melkpoeder in het geding

Een opmerkelijk initiatief van de FNZ is geweest om - naar analogie van de boter- en kaascontrole - de echtheid en zuiverheid van melkpoeder te controleren en te garanderen. Daartoe werd in 1926 begonnen met het verstrekken van echtheidscertificaten aan melkpoederfabrieken, die bereid waren zich onder controle van de Zuivelbond te stellen. De kwestie was, dat sinds enkele jaren Amerikaans mager melkpoeder op de markt kwam dat, vermengd met boter van bedenkelijke kwaliteit, als vol melkpoeder verkocht werd. Een oneerlijke concurrentie ten

aanzien van melkpoeder bereid uit verse melk. Van grote betekenis is deze FNZ-controle niet geworden, maar zij overbrugde de periode waarin geen enkele controle op de samenstelling van melkproducten bestond. Zij kan beschouwd worden als de voorloper van het Controlestation voor Melkprodukten (CVM) dat in 1930 tot stand kwam.

De voornaamste taak die zich voor de FNZ aftekende was handhaving van de marktpositie van de Nederlandse zuivel. Meer propaganda werd het wachtwoord. De inzending van de GOCZ op de tentoonstelling „Elite” te Enschede in augustus 1926.

Ter afronding van dit overzicht van de activiteiten van de FNZ in deze laatste, betrekkelijk kalme, maar geenszins zorgeloze jaren, vraagt de eerste film de aandacht, die de Zuivelbond in 1928 uitbracht. Die film gaf een rondreis van een Amerikaan langs de verschillende sectoren van de Nederlandse zuivelcoöperatie met inbegrip van productie en verkoop, en diende tot voorlichting van een breed publiek.

Mede aanleiding tot het maken van deze film was de Nederlandse inzending op de tentoonstelling „De Voeding” te Berlijn, maar ook in Nederland is de film veel vertoond, bijvoorbeeld voor afdelingen van Nederlands Fabrikaat, huisvrouwenverenigingen en volksuniversiteiten.

Consumptiemelk standaardiseren of niet? Tussen 1925 en 1928 heeft de consumptiemelkvoorziening bijna voortdurend de aandacht gespannen gehouden. Het ging er grotendeels om of de consumptiemelk al of niet gepasteuriseerd en al of niet gestandaardiseerd diende te worden verkocht. Sinds 1919 was er al binnen de FNZ een groep melkinrichtingen gevormd, terwijl in 1922 een commissie ter behartiging der melkinrichtingbelangen onder voorzitter-

schap van Prof. Ir. B. v.d. Burg, werd ingesteld, die zich met deze bijzondere tak van de zuivelindustrie bezighield.

In verhouding tot de productie van boter en kaas was de levering van consumptiemelk voor de overgrote meerderheid der zuivelcoöperaties van zeer ondergeschikte betekenis. De aflevering in flessen was nog maar nauwelijks begonnen en zelfs in 1931 bleek bij een rondvraag dat niet meer dan 15 % van de consumptiemelk in de coöperatieve sector in flessen werd afgeleverd. Hoofdzaak was de verkoop van losse melk en dat geschiedde door honderden slijters en venters, vaak uitgerust met wagentjes, getrokken door hitten³ of honden. In Amsterdam was de situatie nog steeds vrijwel chaotisch. Naast een 40-tal melkinrichtingen van zeer uiteenlopende kwaliteit opereerden er aan het eind van de jaren '20 nog zo'n 1.300 melkslijters met meestal uiterst primitieve voorzieningen.

Hoe moest men onder zulke omstandigheden komen tot een algemeen betrouwbare pasteurisatie van de consumptiemelk en van een standaardisatie van de samenstelling? De tegenstanders daarvan betoogden dat het terugbrengen van het vetgehalte tot een genormaliseerd peil in feite een vervalsing was, terwijl de voorstanders daartegenover het standpunt innamen dat alleen door zo'n behandeling een eerlijke prijsstelling kon worden bereikt. Het werd een uitzichtloos debat - er zijn uitvoerige rapporten over verschenen - maar veel orde kwam er in het consumptiemelkbedrijf voorlopig niet. Het begrip „bedrijfsvrijheid" was destijds nog te heilig om tot een sluitend complex van voorschriften te kunnen komen.

De conjunctuur wankelt

Mede dankzij de algemene daling van het prijsniveau waren de resultaten van de rundveehouderij en van het gemengde bedrijf in het algemeen in de jaren 1926 en '27 nog niet zo slecht. Maar de verhouding tussen bedrijfsinkomsten en uitgaven werd steeds ongunstiger, hetgeen alleen kon worden opgevangen door een intensivering en rationalisering van de productie, ook toen al!

De boterprijs, die in 1919 f 3,21 had bedragen, was in 1926 gezakt tot f 1,98. Deze daling prikkelde de productie niet alleen in Nederland, maar ook in de andere westerse landen en dit veroorzaakte spoedig een opkomende golf van economisch nationalisme. Overal eiste zowel industrie als landbouw bescherming van de binnenlandse markt, overal wilde men de export vergroten en de import beperken. Dat dit vooral voor de Nederlandse zuivelindustrie met haar grote exportbelangen funest moest worden, zal duidelijk zijn.

De eerste verschijnselen van het vastlopen van de wereldhuishouding deden zich in 1928 gevoelen in de Verenigde Staten, toen met name de prijzen van tarwe en maïs snel begonnen te dalen zonder een overeenkomstige stijging van de vraag uit te lokken. Het waren de voorboden van het débâcle dat in 1929 de wereld zou verbijsteren.

³ Klein paardje of pony

1928 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [20]

Remmen op een hellend vlak

De Duitse economie was in 1928 nog uitermate wankel. Ondanks leningen en uitstel van herstelbetalingen (vergoeding van de door Duitsland in 1914-'18 aangerichte oorlogsschade) werd de volkshuishouding niet sterker. Integendeel, het industriële rendement werd slechter, de werkloosheid steeds groter, de koopkracht kleiner en de landbouw klaagde steen en been over toenemende buitenlandse concurrentie.

Nederland had alle reden zich zorgen te maken over zijn afzetgebied voor zuivelprodukten aan de oostgrens. Trouwens, de toestand in Engeland en Frankrijk was ook verre van rooskleurig - er hing een zware dreiging in de lucht. Dit heeft er toe geleid, dat in eigen huis eindelijk iets geregeld werd, dat al veel eerder had moeten gebeuren. Sinds 1914 waren uitvoerverboden van kracht voor boter en kaas bij wijze van crisismaatregelen. Het gebruik van rijksmerken gaf recht op ontheffing van die verboden, maar het bleef een gedrongen toestand.

In 1921 kondigde de regering een nieuwe wettelijke regeling aan, waarbij de uitvoer van ongecontroleerde boter en kaas zou worden verboden. Over dit voorstel is eindeloos gepraat, geadresseerd en gedebatteerd, zonder dat men het ontwerp van een Landbouwuitlewet, krachtens welke alle agrarische uitvoer zonodig onder controle kan worden geplaatst, werd ingediend. Toen dit geschiedde verstomde het debat over het voor en tegen van zulke controlemaatregelen en binnen een paar weken was het ontwerp zowel door de Tweede als de Eerste Kamer aangenomen.

Begin van de landbouwcrisis

Had het er tot begin **1929** nog uitgezien dat de economische moeilijkheden hoofdzakelijk tot Europa beperkt bleven, op **29 oktober** van dat jaar stortte het Amerikaanse kaartenhuis van „welvaart als nooit tevoren” ineen. In 24 uur werd het land volkomen ontredderd door een ongekende beurscrisis: aandelen werden waardeloos, het gehele kredietstelsel liep vast, handel werd onmogelijk, miljoenen werden werkloos en de boeren waren wanhopig.

Wij voelden hier in Nederland de terugslag. Het woord „landbouwcrisis” was reeds enkele maanden eerder gevallen, namelijk toen een internationale landbouwconferentie werd uitgeschreven, die zich zou bezighouden met „de crisis in de landbouw”. Die conferentie had plaats op 8 januari 1930, maar leverde geen enkel bruikbaar advies op. Bij het ontbreken daarvan ging elk land, in nog sterker mate dan tevoren, over tot het nemen van nationale beschermende maatregelen - het hemd was nader dan de rok! Begrijpelijk genoeg, maar het resultaat was chaos.

Nederland had zich uiteraard eveneens te bezinnen over hetgeen een land, dat zozeer op uitvoer van agrarische produkten was aangewezen als het onze, onder de gegeven omstandigheden kon doen. Er was wel haast bij, zoals viel af te lezen uit de snelle afbrokkeling van de boterprijs. Die prijs kon men toen zo ongeveer beschouwen als de barometerstand van de Nederlandse agrarische economie. Na 1927 was die prijs blijven schommelen rondom f 2,40 per kg, maar na de crisis in Amerika was overal het vertrouwen weg en tegen het eind van het jaar was de notering al gezakt tot iets beneden de f 2,-, terwijl de prijzen elke week iets dieper daalden. Er was blijkbaar geen houden aan.

De regering ging in eigen kring te rade en stelde een Landbouwcrisiscommissie in, die op 28 april 1930 werd geïnstalleerd door de Minister van Binnenlandse Zaken en Landbouw. Op die

datum begon wat wij thans noemen de landbouwcrisispolitiek, die in feite haar voortzetting heeft gevonden in het na-oorlogse beleid en waarop ook een groot deel van de EEG-landbouwmaatregelen berust. De commissie kreeg opdracht rapport uit te brengen over de vraag „of - en zoo ja welke - maatregelen met het oog op den oogenblikkelijken toestand van land- en tuinbouw waren te treffen”. Die commissie heeft snel gewerkt. Op 25 juni verscheen het eerste ontwerp van een landbouwcrisiswet, dat steun zou geven aan de suikerbietenteelt.

De zuivelprijzen daalden in de dertiger jaren tot een ongekend dieptepunt.

Binnen een maand was het ontwerp aangenomen en daarbij werd een invoerrecht van f 2,40 per 100 kg suiker ingesteld. Bij uitvoer van suiker of suikerhoudende produkten werd de heffing terugbetaald. Kort daarna volgde een tweede maatregel tot steun aan de tarwe, waarvan de voornaamste bepaling was dat door middel van een maal- en menggebod de verplichting werd ingevoerd om inlandse tarwe te mengen door het broodmeel van buitenlandse herkomst. Een derde maatregel bestond in een kredietregeling voor de afzet van aardappelmeel.

Met loden schoenen

Ook de veehouderij en de zuivelindustrie werden spoedig bij de steunmaatregelen betrokken, maar zonder enig enthousiasme. Zulke maatregelen betekenden immers een breuk met de traditionele vrijhandelspolitiek van Nederland. Men had zich altijd kunnen redden zonder bescherming, dank zij een krachtige, nooit aflatende verbetering van het productievermogen van grond en vee en van een rationele melkverwerking. Nu moesten wij van dat voetstuk af. De bezwaren hadden ook deze materiële ondergrond, dat bescherming van de akkerbouw onvermijdelijk moest leiden tot hogere kosten van het veevoeder en dus tot stijging van de kosten van de melk. Maar ook daar moest men zich bij neerleggen en tenslotte een groot stuk be-

drijfsvrijheid prijsgeven, hetgeen geschiedde met lood in de schoenen. De volgende jaren zouden pas aantonen hoe onvermijdelijk die stappen niettemin waren.

Een boeketje gemengd nieuws

Laten wij op dit punt van de wandeltocht door de zuivelgeschiedenis even stoppen om een boeketje gemengd nieuws te verzamelen. Al die landbouwpolitieke beslommeringen zouden ons haast doen vergeten het reilen en zeilen van de zuivelcoöperatie bij te houden.

Een belangrijk voorval was bijv. het besluit van een aantal Brabantse zuivelcoöperaties met Eindhoven als centrum om (in 1928) te Veghel een Centrale Coöperatieve Fabriek van Melkproducten GA te stichten. Het doel van de fabriek was ondermelk te verwerken tot caseïne en melkzuur, waarbij in Brabant dat melkzuur op de voorgrond trad, omdat er behoefte aan was in de over deze regio verspreide leerlooierijen. Uit dit initiatief is het huidige grootbedrijf gegroeid.

Ook in **Drenthe** had men een toenemend ondermelkoverschot, maar dat had nog niet dadelijk consequenties. In dat bondsgebied ontstonden echter spanningen tussen de fabrieken onderling, die er toe leidden dat in 1928 16 van de 46 leden uittraden en een eigen vereniging oprichtten.

In Noord-Holland vond een andere negatieve gebeurtenis plaats, namelijk in 1926 de liquidatie van de in 1918 opgerichte Coöperatieve Zuivelexport Vereniging „Noord-Holland”.

Inmiddels ging overal de concentratie van zuivelfabrieken door, hoofdzakelijk door opheffing van de kleinste bedrijven. Bij het begin van de landbouwcrisis waren er bij de FNZ via de zuivelbonden aangesloten 433 fabrieken, met een gezamenlijke aanvoer van bijna 2.200.000 kg melk. Het aantal fabrieken zou in de volgende kwarteeuw nagenoeg niet veranderen ... maar de „melkplas” wél!

1929 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [21]

Leven op een vulkaan

”Toen viel de vrijhandel van zijn gouden standaard en brak zijn nek” - zo zouden wij de gebeurtenissen tussen 1929 en 1936 kunnen typeren. Wel was het met die vrijhandel reeds jarenlang matig gesteld, terwijl verschillende nationale muntwaarden niet veel goud meer onder de voeten hadden. Wel werd nog trouw de lof gezongen van het ideaal van een vrij goederenverkeer en van een vaste, op goud gebaseerde, wisselverhouding tussen de muntsoorten, maar in de praktijk werd dit een steeds meer op de achtergrond verdwijnende, vage schim.

De economische storm, die over de wereld raasde, maakte er korte metten mee. Het meest nadrukkelijk kwam de eis van agrarische autarkie naar voren in Duitsland, waar de landbouworganisaties, met de toenmalige Minister van Landbouw als spreekbuis, eisen stelden ten aanzien van de invoerrechten, welke de Nederlandse zuivelwereld met grote zorg vervulden. Toen Duitsland in 1930 een leveringsovereenkomst met Finland zou aangaan, waarbij een kwantum boter uit dat land zou worden ingevoerd en de meestbegunstigingsclausule ten nadele van Nederland opzij werd geschoven, steeg de onrust ten top. „Wij leven op een vulkaan”, schreef Geluk korte tijd daarna in het OO, en hoe profetisch die uitspraak was, zou later blijken.

Ietwat overijld begon de FNZ op initiatief van Posthuma een boycotactie tegen Duitse goederen, die door de Nederlandse land- en tuinbouworganisaties werd gesteund. De actie vond een grote weerklank en deed de Duitse handelskringen schrikken, maar reeds na veertien dagen werd de boycot herroepen. Gebleken was namelijk dat de soep toch niet zo heet was, als men had afgeleid uit de damp die er afsloeg. De Duits-Finse handelsovereenkomst werd gewijzigd. Nederland moest echter wel waakzaam blijven en onvermoeibaar voor zijn afzetbelangen vechten.

Het pond sterling valt

Terwijl reeds eerder de Franse franc enkele malen was gedevalueerd - echter zonder de binding met het goud te laten vallen - was het een grote schok toen de Britse regering in de zomer van 1931 besloot de gouden standaard los te laten en het pond te laten zweven. Zweven betekent in dit verband vrijwel steeds een spiraalvlucht naar beneden. Dit besluit had voor ons land onmiddellijk hoogst ernstige gevolgen. De Deense kroon was met het pond meegegaan en beide muntsoorten werden nu op slag 25 % minder waard ten opzichte van de gulden, maar hun onderlinge waardeverhouding bleef gelijk. De Denen konden daardoor het nieuwe Britse binnenlandse prijspeil moeiteloos volgen, terwijl de Nederlandse boter en kaas veel te duur in de markt kwamen te liggen.

Ons land handhaafde nog tot 1936 trots en koppig zijn „gave gulden”, ook nadat de dollar in 1933 de goudwaarde had losgelaten. Het was inderdaad een moeilijke keus, waarvoor men stond. Het verlagen van de goudwaarde van de gulden kon terecht worden aangemerkt als een oneerlijkheid jegens de schuldeisers. De koopkracht van de harde gulden werd, door niet toe te geven aan de drang tot devaluatie, relatief groter, doch met het onvermijdelijke gevolg dat wij onszelf uit de markt prijsden. Dit dilemma heeft de Nederlandse financieel-economische politiek enkele jaren vrijwel verlamd, totdat tenslotte ook ons land door de knieën moest gaan.

Laat men niet uit het oog verliezen dat de malaise algemeen was, zowel in Europa als in Amerika. Overal werd men geteisterd door een ongekende daling van de welvaart en kampte men met een geweldige werkloosheid. Nederland was slechts een der vele getroffen. Hoe de zui-

velwereld op de crisis reageerde, zal volgende week ter sprake komen. Terwille van de duidelijkheid moge hier eerst een korte beschrijving volgen van de methode, waarmee de landbouw, en het volksleven in het algemeen, overeind werd gehouden.

Landbouwcrisispolitiek

Dat doel is met veel kunst- en vliegwerk bereikt, maar vraag niet hoeveel armoede desondanks door grote groepen van de bevolking, zowel agrarische als niet agrarische, is geleden! De landbouw is er doorgesleept door middel van een systeem dat men een „ingepolderd binnenlands prijspeil” voor de voornaamste landbouwproducten zou kunnen noemen. De uitvoer brokkelde steeds verder af en bracht almaar dalende prijzen op, waardoor het nodig werd een regeling te maken met behulp waarvan althans de binnenlandse prijzen tegen de ergste afbraak werden beschermd. Dit geschiedde o.a. door de rijksmerken voor boter en kaas op basis van het vetgehalte te belasten met een heffing, die in het nieuwe Landbouwcrisisfonds vloei- de. Een overeenkomstige heffing werd gelegd op margarine en alle andere spijsvetten, terwijl de verplichting werd ingevoerd de margarine te vermengen met 25 % boter. Uit dat fonds werd via de zuivelfabrieken een toeslag op de melk uitgekeerd.

Het effect was drieledig: ten eerste betaalden de binnenlandse verbruikers een prijs, die op een vrij vast peil boven de exportwaarde werd gehandhaafd, ten tweede werd op deze wijze een binnenlandse boterafzet verzekerd en ten derde kon aan de producenten een mengprijs voor de melk worden uitgekeerd, die het gemiddelde was van de binnenlandse en, de buitenlandse opbrengst. Het had in de bedoeling gelegen aldus een melkprijs te bereiken van circa 6 cent per kg, maar dat was te hoog gegrepen. Het werd omstreeks 4 cent, waarvan bijna 2½ cent afkomstig was uit het Landbouwcrisisfonds.

De FNZ heeft zich fel verzet tegen het mengen van margarine met boter, maar sprak tegen dovemansoren. In die jaren heeft de Zuivelbond hard gestreden voor het bestaan van de melkveehouders, dat steeds meer in de knel kwam. Een onderdeel van het beleid was namelijk ook voedergranen en aanverwante produkten een behoorlijke prijs te geven, waardoor de voederkosten en dus de kostprijs van melk en vlees onvermijdelijk hoger werden. De belangentegenstelling veehouderij-akkerbouw werd er gevaarlijk door verscherpt.

Het consumptiemelkgebied afgeschermd

Een afzonderlijke regeling moest worden gemaakt voor de consumptiemelk, geproduceerd in dat deel van het land, dat wij nu de „Randstad” noemen. De consumptiemelk viel namelijk niet onder de hierboven genoemde regeling van heffingen en toeslagen en moest dus op andere wijze aan een bepaalde prijs geholpen worden. Dit geschiedde door gemeenten waarin een bepaalde hoeveelheid consumptiemelk geproduceerd werd tot „wettelijk consumptiemelkgebied” te verklaren. Het werd dus een „beschermd gebied”, waarin geen melk van buitenaf mocht worden „ingevoerd”. In het westen van het land waren de kosten der melkproductie hoger dan elders, waardoor deze melk ook een hogere prijs moest opbrengen en dit werd bereikt door het recht van levering van consumptiemelk te binden aan regeringscontracten. Over deze regeling is heel wat strijd gevoerd, daar met name de FNZ zich niet altijd met de hogere prijs voor de consumptiemelk in het zgn. beschermde gebied kon verenigen.

De man achter dit alles

De ontwerper van dit systeem was Ir. (later Dr.) S. L. Louwes, destijds secretaris van de Overijsselse Landbouw Maatschappij. Hij ontwierp de eerste landbouwcrisiswetten en werd regeringscommissaris voor de uitvoering daarvan. Maar het duurde nog tot 1934 eer hij van Zwolle naar Den Haag verhuisde om zich uitsluitend met de landbouwcrisismaatregelen bezig te

houden. De FNZ heeft vele felle polemieken met de regeringscommissaris gevoerd, maar wat kan men aan gewicht in de schaal leggen als de boter op de wereldmarkt nog maar 43 cent per kg opbrengt?

1931 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [22]

De duiten der gramschap

Aan het eind van de jaren '30 schreef John Steinbeck zijn beroemde roman „Druiven der Gramschap” (Grapes of Wrath), waarin de trieste lotgevallen worden verhaald van een Amerikaans boerengezin, dat in het grote agrarische débacle reddeloos werd meegesleurd. De Nederlandse boer is dat lot bespaard gebleven, opgevangen als hij werd door het „vangnet” van de landbouwcrisismaatregelen. De veehouder heeft kunnen blijven bestaan, dank zij de „duiten der gramschap”, als wij de melktoeslag uit het Landbouwcrisisfonds zo mogen betitelen. Want het was een bittere pil om boter via de margarine in het binnenland te moeten spuien, wilde de veehouderij niet ten onder gaan.

Wie de jaargangen van het OO uit die tijd leest, hoort nog het tandengeknars waarmee dat gepaard is gegaan.

Ach ? de zuivelcoöperatie kan niet worden verweten, dat zij laks of lauw is geweest, want zodra de eerste tekenen van de internationale handelsoorlog zichtbaar werden, sprong de FNZ op de ketting. Na de felle, maar kortstondige boycotactie van 1930 werd de strijd breder opgezet in een „Comité voor Economisch Verweer”, dat alle agrarische belangen bundelde en waaraan ook de betrokken industriële groepen gingen meewerken. Ook daarmee echter was het conjuncturele getij niet te keren.

Zakelijker was de oprichting in 1931 van het Crisis Zuivel Bureau door FNZ, VVZM en de Bond van Kaasproducenten, welk bureau in het leven werd geroepen toen Frankrijk de zuivelinvoer contingenteerde en er een instantie nodig was om iedere exporteur zijn rechtmatig aandeel te geven in de aldus beperkte export. Contingentering is een maatregel die toegepast pleegt te worden als zelfs sterk verhoogde invoerrechten niet meer voldoende protectie bieden. Daar kwam bij dat men in Frankrijk ter bescherming van de eigen markt nog een extra verhoging op de importprijs uit Nederland wenste, in verband met de hier steeds dalende prijzen.

Overeengekomen werd evenwel, dat deze extra verhoging aan Nederlandse zijde toegepast zou worden, zodat de opbrengst ervan in onze staatskas vloeyde, waarbij bepaald werd, dat dit geld ten bate der betreffende bedrijfstak aangewend zou worden. Ook de andere omringende landen gingen later dit systeem toepassen, terwijl men in Duitsland de voor invoer beschikbaar gestelde deviezen drastisch ging beperken. Al die stadia heeft de zuivelhandel moeten doorlopen en dit noodzaakte tot een steeds meer op het binnenland gerichte oriëntering, waar toe de collectieve propaganda voor het gebruik van melkbrood e.d. een der eerste middelen werd.

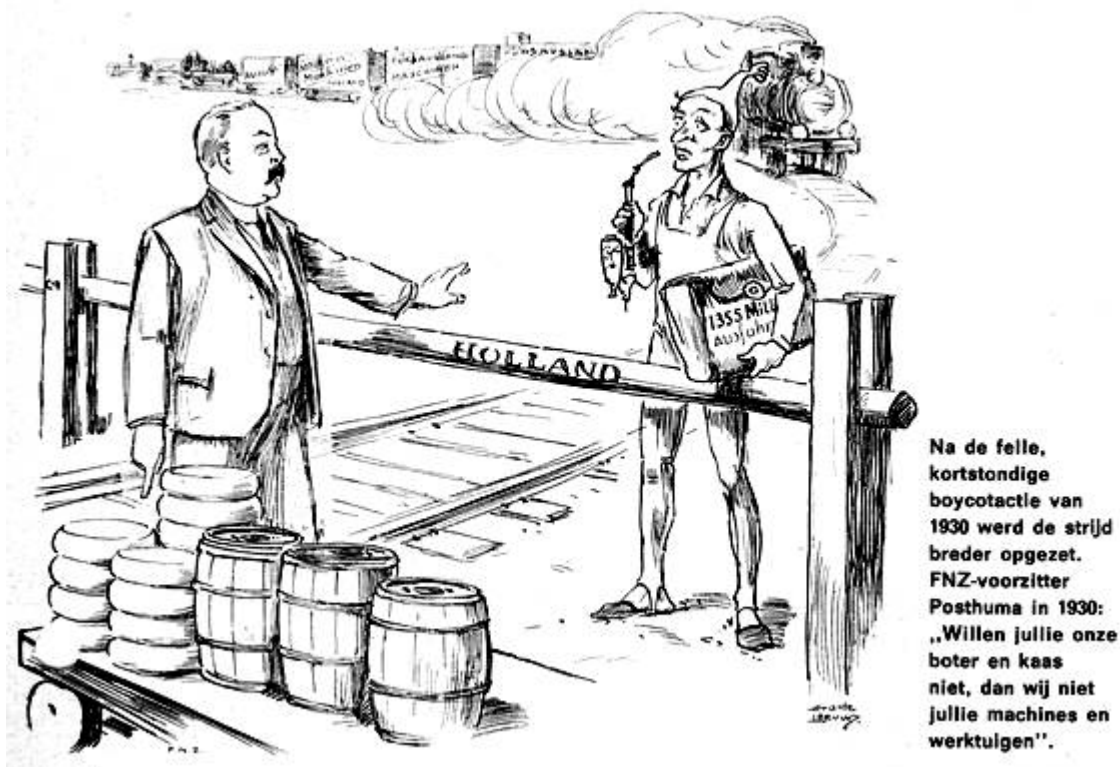
CZB en CZC

Men moet het Crisis Zuivel Bureau en de Crisis Zuivel Centrale goed uit elkander houden. Het bureau was een instelling van het bedrijfsleven, dat zich zowel adviserend als uitvoerend ter beschikking van de overheid stelde. Het werd enige maanden eerder opgericht dan de Centrale, die tot stand kwam krachtens de in 1932 ingevoerde Crisis Zuivelwet. De regering machtigde het CZB de contingenten te verdelen, maar dat liep vast toen in 1936 een nieuwe Minister van Economische Zaken (Gelissen) hogere toewijzingen verstrekt wilde zien aan bepaalde exporteurs, die naar de mening van het CZB daarvoor niet in aanmerking kwamen, hetgeen tot niet volstrekt onpartijdige behandeling aanleiding gaf. Het bureau bedankte toen voor de eer als regeringsgemachtigde op te treden en een commissie eruit hield zich verder bezig met voorlichting en propaganda op zuivelgebied. Vervang in de naam het woord „Cri-

sis” door „Nederlands” en u hebt ons tegenwoordig Nederlands Zuivelbureau. Deze wijziging voltrok zich echter pas na de oorlog.

Op de binnenlandse kurk

De kern van het beleid van de CZC was dus een heffing op alle in het binnenland gebruikte spijsvetten en uit het zodoende ontstane fonds een toeslag te geven op alle tot produkten verwerkte melk. Het was derhalve de consument die betaalde en niet de overheid. Door middel van die heffingen kon men tussen boter en margarine (deze laatste als mélange met een wisselend percentage boter) een prijsverhouding handhaven van 3 : 2. Voor de verbruiker betekende dat een boterprijs van f 1,80 en een margarineprijs van f 1,20 per kg.

Na de felle, kortstondige boycotactie van 1930 werd de strijd breder opgezet. FNZ-voorzitter Posthuma in 1930: „Willen jullie onze boter en kaas niet, dan wij niet jullie machines en werktuigen”.

De margarineproductie werd beperkt tot een hoeveelheid van 1.050 ton per week, hetgeen op uitdrukkelijk verlangen van de FNZ gekoppeld werd aan de afslachtingsregeling van melkvee. Ten behoeve van de werklozen werd jaarlijks 6.000 ton onvermengde margarine, de zgn. volksmargarine, gemaakt die voor een heel zacht prijsje aan de „steuntrekkers” werd verkocht.

Naarmate de uitvoer daalde (nog sterker in prijs dan in hoeveelheid) kreeg tengevolge van deze maatregelen de binnenlandse markt steeds meer de functie van de kurk die de melkveehouderij drijvende moest houden. De uitvoer van boter en kaas, die in 1930 nog f 131 miljoen had opgeleverd, bracht het in 1932 tot niet meer dan f 54 miljoen. Desondanks steeg de melkaanvoer.

De boeren trachtten lage prijzen te compenseren door het houden van meer vee. Uiteraard verzwaarde dit de marktpositie nog meer. Toen het Britse Rijk zich eind 1932 nauwer aaneensloot bij de overeenkomst van Ottawa met als doel een voorkeursrecht voor de leden van het Gemenebest op de markt van het moederland te scheppen, ging de toekomst er helemaal donker uitzien.

Ook de belangrijkste Nederlandse uitvoer van gecondenseerde melk naar Engeland kwam nu in gevaar. Eind 1933 bracht de volvette Goudse kaas 48 cent per kg op, Edammer 40+ 39 cent en de 20+ 28 cent per kg. Vol Hatmaker melkpoeder noteerde 36 cent per kg, waarop in het binnenland een heffing kwam van 28½ cent. Het magere poeder deed 18 cent per kg. Het werd duidelijk: er móest verder worden ingegrepen.

Het benauwendste probleem was dat van ondermelk. Als kaas, condens en melkpoeder op toenemende afzetmoeilijkheden stuitten, kon voor de ondermelk eigenlijk geen andere bestemming worden gevonden dan die van veevoer, daar ze de verwerkingskosten niet meer opbracht. Maar er ging al 32 % van de melkplas naar de boerderij terug en de varkensstapel werd ingekrompen. Een ondermelkcommissie heeft in 1933 getracht tot een bestemmingsadvies te geraken, maar dat zette geen zoden aan de dijk. Behalve versterkte teruglevering naar de boerderij - met een extra subsidie - zag men alleen enige mogelijkheid in de verwerking van melkpoeder in brood, of in de produktie van caseïne. Meer dan lapmiddelen waren dat echter niet. Ook hier was de conclusie tenslotte: de melkveestapel moet kleiner worden, hetgeen leidde tot de eerdergenoemde afslachtingsregeling.

Posthuma legt de hamer neer

Dr. Posthuma had langzamerhand genoeg van de zuivelzorgen. Hij was nu 12½ jaar voorzitter van de FNZ en bekleedde enkele tientallen andere functies. Eind 1933 trad hij terug en werd opgevolgd door de voorzitter van de Groninger Zuivelbond, L. F. Britzel, een bedachtzame en in tegenstelling tot zijn voorganger minder op de voorgrond tredende figuur, die evenwel ook enige andere functies in het zuivelverenigingsleven vervulde. Dit had tot gevolg dat de secretaris van de FNZ in nog sterker mate de pleitbezorger voor de algemene belangen der zuivelcoöperatie werd.

De internationale toestand verslechterde inmiddels zienderogen. In Duitsland was Hitler aan de macht gekomen met alle consequenties van de „Blut und Boden” mystiek, die autarkie bij de voedselvoorziening voorstond. De dollar had half april '33 de Gouden Standaard verlaten, hetgeen niet bevorderlijk was voor de ruilvoet voor Nederlandse produkten op de wereldmarkt.

Denemarken had zich inmiddels economisch aan Engeland moeten binden door zich te verplichten 80 % van zijn steenkool uit dat land te betrekken, evenals alle jute, zout, salpeter en pakpapier. Daartegenover verplichtte Engeland zich 62 % van zijn baconinvoer in Denemarken te kopen. Nog nooit had het er voor de Nederlandse zuivel zo duister uitgezien.

1933 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [23]

Reef de zeilen

Regering, landbouw en zuivelindustrie stonden voor een vrijwel onoplosbaar vraagstuk: hoe kon de produktie worden geremd zonder de boeren het bestaan onmogelijk te maken en hoe kon, tegelijk de boeren een minimum-inkomen worden bezorgd zonder de lasten voor de consumenten te zwaar te maken. Het is een zoeken en tasten geweest met herhaaldelijk mislukkingen en misgrepen, maar al worstelend is Nederland zonder al te grote kleerscheuren door de jaren 1933, '34 en '35 gekomen.

Na de steunmaatregelen voor de akkerbouw was de varkenshouderij de eerste sector van de veehouderij, waarbij werd ingegrepen. De varkensprijzen waren zó laag geworden dat zes-weekse biggen zelfs geen cent meer oprachten. Toen werd in 1932 de Varkenscentrale opgericht, waarvan alle varkenshouders verplicht waren lid te worden.

De varkensstapel zou worden beperkt door de opfok toe te staan van maximaal 1.800.000 biggen per zes maanden. Daartoe ontvingen de leden van de Varkenscentrale „biggenmerken" en wie bij controle meer biggen of varkens bleek te hebben dan hem was toegestaan, ging op de bon. De regeling was natuurlijk niet waterdicht, maar men rekende er op dat daarmee toch in 1934 een kleinere varkensstapel zou ontstaan.

Toen in juli 1932 de Crisiszuivelwet in werking trad, werd rijksambtenaar L. Buckmann met de directie daarvan belast. Zijn functie werd uitgebreid toen er ook een Crisis Rundvee Centrale kwam. In maart '33 kwam een allesomvattende Landbouwcrisiswet tot stand. Bij de vee-telling van juli 1933 bleek dat de rundveestapel sinds 1930 was aangegroeid met niet minder dan 21,6 % (2.366.000 stuks tegen 2.877.000 stuks). Bij afnemende afzetmogelijkheden dus uitbreiding van de produktie.

De regering besloot te trachten door vrijwillige afslachting tot inkrimping te komen. Drachtig vee kon met een premie worden ingeleverd tot een totaal van 110.000 dieren. Het waren uiteraard niet de beste koeien die aldus werden „geconserveerd" deze term slaat op de verwerking tot vleesconserven, alias vlees in blik zodat de invloed op de melkproductie zelfs niet voelbaar was. Wel heeft de maatregel de boeren aan wat contanten geholpen en tegelijk bijgedragen tot sanering van de rundveestapel. Parallel daarmee werd de teruglevering van ondermelk naar de boerderij bevorderd door een toeslag (voor het gedeelte dat men boven het normale percentage terugnam) en die teruglevering is zelfs korte tijd verplicht geweest.

Aangezien de vrijwillige inkrimping geen merkbaar effect had, volgde nu een tweede stap: evenals bij de varkens werd de aanfok beperkt. Er kwam in 1934 een teeltregeling, waarbij werd bepaald dat er per jaar niet meer dan 350.000 vaarskalveren en 60.000 stierkalveren mochten worden opgefokt. Zoals er voor de varkens biggenmerken waren, kreeg de rundveehouderij nu te maken met „kalverschetsen". Iedere veehouder kreeg een beperkt aantal schetsen toegewezen. De controle hierop heeft veel kwaad bloed gezet en hoeveel vee toen clandestien is gehouden, is met geen mogelijkheid te schatten. Nu volgde het plan om door verplichte afslachting van 160.000 drachtige vaarzen de melkproductie zó te remmen dat een vermindering van 11% zou kunnen worden verwacht.

Maar het pakte averechts uit. Buckmann en zijn chefs wilden niet luisteren naar de stemmen uit de praktijk, die voorspelden dat bij afslachting van vaarzen de boeren zouden besluiten

hun oudere koeien langer aan te houden en dat de maatregel dus tot een grotere en niet tot een kleinere melkproductie zou leiden. Dit laatste is inderdaad gebeurd.

Bij de veetelling van 1933 bleek de rundveestapel in ons land sinds 1930 met meer dan 20 % te zijn aangegroeid. De melkaanvoer steeg zo onstuitbaar dat zij wijze van spreken de bussen overliepen. Op de foto de melkaanvoer bij de CZ „Heino”.

De overlopende melkbus

De melkstroom steeg zo onstuitbaar, dat bij wijze van spreken de bussen overliepen. Er was blijkbaar veel melk, die niet in de officiële aanvoercijfers tot uiting kwam. Buiten de gecontroleerde produktie - dus zonder rijksmerk - kwam er een toenemend aanbod van clandestien bereide boter waarop geen heffing drukte. In een nota van juni 1935 schreef de minister dat naar schatting in enkele jaren het aantal „zelfkarners" was gestegen van 18.000 tot 40.000. Daarom wenste hij nu een productiekwantum voor iedere melkveehouder vast te stellen, wat betekende dat er 250.000 van die toewijzingen moesten worden berekend. Wat men meer produceerde, zou geen toeslag krijgen.

De hele opzet is gestrand op de onuitvoerbaarheid, die nadrukkelijk zowel door de drie centrale landbouworganisaties als door de FNZ was voorspeld. Hoe benard de toestand was geworden, blijkt wel uit het feit dat de waarde van de ondermelk in 1934 was gedaald tot 20 cent per 100 liter, terwijl verschillende kaasfabrieken de produktie stopten, omdat zelfs de verwerkingskosten niet konden worden goedge maakt. Mede tengevolge van dit echech trad Buckmann eind 1935 af. Hij werd belast met het schrijven van de geschiedenis van de landbouwcrisismaatregelen (eerste deel verschenen in 1937). Achteraf bleek dat de internationale crisis bij de overgang van 1934 naar '35 het dieptepunt passeerde. Daarna begon zich een aarzelend prijsherstel af te tekenen.

De dakloze Landbouw

Er is in al die jaren heel wat gesold met de Directie van de Landbouw. Men zal zich nog herinneren dat deze in de eerste wereldoorlog ressorteerde onder Landbouw, Nijverheid en Handel. In 1922 werd de dienst uit dat departement gehaald en gekoppeld aan Binnenlandse Zaken. Daaraan kwam een eind in 1932 toen bij een nieuwe kabinetsformatie de landbouw werd toegevoegd aan Economische Zaken. De agrarische wereld vond dat al een hele verbetering, maar pas in 1935 kwam er eindelijk een eigen departement van Landbouw en Visserij. Dit kwam onder minister Dr. L. N. Decker; die geen onbekende in landbouwkringen was.

Maar een pijnlijke noot was het, dat vele belangrijke zaken, met name de uitvoercontingenten, onder Handel en Nijverheid bleven ressorteren en de daar heersende minister Gelissen was veel minder toegankelijk voor agrarische argumenten dan zijn collega Deckers! Ook kreeg in 1935 het departement weer een Directeur-Generaal van de Landbouw in de persoon van ir. A. L. H. Roebroek, dezelfde die in de eerste wereldoorlog enige tijd aan het secretariaat van de FNZ verbonden was geweest. De omzwervingen van Landbouw waren echter nog niet ten einde; reeds na twee jaar, dus in 1937, werd Landbouw weer aan Economische Zaken gekoppeld.

2.500 diploma's

Het verdient stellig aan de vergetelheid te worden ontrukkt, dat in 1933 het jubileum werd gevierd van de vakopleiding in de zuivelindustrie, zoals die door de FNZ en de zuivelbonden sinds 1907 was georganiseerd. De cursussen waren in feite al in 1906 begonnen, maar de eerste diploma's werden uitgereikt in 1908. In de sindsdien verlopen kwarteeuw waren er 2.500 diploma's behaald en men kan zonder enige terughouding zeggen, dat de zuivelindustrie werd bemand met vakmensen die, dank zij de zorgen van de zuivelcoöperatie, hun beroep goed hadden geleerd.

Tot slot een losse opmerking. In 1933 wordt melding gemaakt van een melkwagen op **luchtbanden!** Eén paard kon nu het werk doen van twee.

1938 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [24]

Bij station Halfweg

Zes-en-dertig-en-een-half jaar vormt geen jubileumperiode - het is geen kroonjaar. Maar in onze wandeltocht toch een tijdstip - het begin van 1938 - om een moment bij stil te staan. Halverwege tussen 1900 en 1975 ... op naar de toekomst! Wel een opmars tussen hoop en vrees, want al liep de conjunctuur op, de internationale spanning deed dat ook.

De crisis was voorbij. De troonrede klonk, aldus het OO van 23 september 1936, „iets minder somber dan de laatste jaren het geval was”. Er kwam weer enig vertrouwen in de toekomst, al schreef de Minister van Financiën in de miljoenennota van dat jaar „dat afdoende verbetering echter pas bereikt zou worden, als de inkomsten gaan stijgen en dit hangt af van de ruimere afzet van onze produkten in binnen- en buitenland”.

Bij de voorbereiding van de nieuwe consumptie-melkregeling: Zal de boer in West-Nederland in het vervolg zelf baas over zijn melk zijn (Officieel Orgaan 12, d.d. 24-3-1937)?

Waarop deze zin sloeg, bleek enkele dagen later: op 27 september devalueerde tenslotte ook de gulden. Daardoor kwam onze munt meer in lijn met de waarde van dollar, pond, mark en franc. Mr. P. L. Steenberghe was reeds in 1935 afgetreden als Minister van Economische Zaken, omdat hij devaluatie noodzakelijk achtte, maar de rest van het kabinet aarzelde nog een vol jaar. Van begin 1936 af begonnen de prijzen op de wereldmarkt te stijgen en het internationaal handelsverkeer nam toe.

Maar dat gebeurde in een grimmige wereld! In Spanje woedde de burgeroorlog, in Duitsland onthulde het Hitler-regime steeds duidelijker zijn kwaadaardig karakter. Italië begon zijn heilloos avontuur in Abessinië, Japan had Mandsjoerije bezet. Er hing oorlog in de lucht. Nog altijd moest de melkveehouderij met financiële hulp op de been worden gehouden. Per melkkoe werd in 1936 f 60, uitgekeerd en de commissienotering van de boter was in de laatste week van dat jaar toch niet hoger dan 63 cent per kg. Langzaam klimmen de prijzen en dan op 27

oktober 1937 een belangrijke gebeurtenis: de notering komt voor het eerst sinds 1932 boven f 1,- per kg.

In de daarop volgende weken is de notering nog herhaaldelijk gevoelig gezakt, maar toen het jaar voorbij was, kon het OO in het eerste nummer van 1938 constateren dat 1937 voor veehouderij en zuivelbereiding geen slecht jaar was geweest. Gemiddeld over het jaar berekend had de boter (omgerekend in niet-gedevalueerde munt) 15 % meer opgebracht dan in het voorafgaande jaar. De verbetering spreekt uit de volgende cijfers:

	1935	1936	in %
boter	49 ct.	57,5 ct.	+ 17
kaas, volvet	37,5 ct.	43 ct.	+ 15
kaas, 40+	27,5 ct.	30,5 ct	+ 11
kaas, 20+	15,5 ct	18 ct.	+ 16
vol poeder	20,3 ct.	26 ct.	+ 30
mager poeder	8 ct.	12,5 ct.	+ 50
volle condens			+ 7
magere condens			+ 13

Maar de tarweprijzen stegen met 52 %, de gerst met 26,5, de maïs met 21,5, het lijnzaad met 26 en copra met 30 %. Prettig voor de akkerbouw, maar een stijging van de voederkosten. Maar bij al deze plussen ook een „min” - na jaren van rust brak opnieuw mond- en klauwzeer op grote schaal uit. Op 1 oktober 1937 waren er in de voorafgaande negen maanden 48.484 besmette veestapels geteld. Ter vergelijking vroegere rampjaren: 1912 70.000 haarden, 1924 89.000 en 1926 62.000.

Menggebod opgeheven

Op 28 september 1937 waren de marktvooruitzichten zoveel verbeterd dat het menggebod (laatste stand 10 % boter in de margarine) kon worden opgeheven, waarna de FNZ onmiddellijk pleitte voor invoering van een mengverbod, aangezien anders tussen boter en margarine een melange op de markt zou blijven, zeer ten nadele van de boterafzet in het binnen land. De melkproductie bleek van rond 4.400.000 ton in 1930 te zijn opgelopen tot 4.900.000 ton in 1936, met bovendien een regelmatig stijgend vetgehalte. Dat laatste was zowel het resultaat van de grotere zorg voor de fokkerij als van de sanering in de crisisjaren. Ook konden nu het karnverbod en het binnenlandse crisisbotermerk worden ingetrokken. Het aantal kalverschetsen werd van 350.000 op 375.000 gebracht en in het „buitenwestelijk gebied” kon op 1 december 1937 de consumptiemelkregeling verdwijnen.

FNZ naar de Van de Spiegelstraat

Voor de Zuivelbond zelf is volkomen toevallig „station Halfweg” eveneens een historisch moment geweest. Op 1 januari 1938 verhuisde de FNZ van de Hugo de Grootstraat naar de Van de Spiegelstraat 16, waar de zetel nog steeds is gevestigd, later uitgebreid met de belendende panden 14 en 18. In de verenigingsstructuur had zich in 1936 al een verandering voltrokken, toen het Technisch Bureau werd opgeheven, doordat de laatste jaren met verlies gewerkt werd ten gevolge van de teruggang der opdrachten. Deze werd mede veroorzaakt door een te zelfstandig optreden van het bureau, met voorbijgaan van in enkele bonden ingestelde diensten en commissies op technisch en bouwkundig gebied. Tegelijk met de opheffing van het bureau werd besloten een Technische Dienst in te stellen als afdeling van het secretariaat. De TD bleef in Utrecht gevestigd en Ing. H. van der Grijp werd met de leiding ervan belast.

Kwaliteitscontrole op te exporteren boter „Dit had twintig jaar eerder moeten gebeuren”, schreef Geluk toen in juli 1937 het Zuivel Kwaliteitscontrole Bureau door FNZ en VVZM gezamenlijk en met de daadwerkelijke steun van de toenmalige Directeur-Generaal van de Landbouw Roebroek werd opgericht. Het begon zijn werk op 1 augustus, zodat voortaan geen boter meer kon worden uitgevoerd zonder ZKB-certificaat, dat de kwaliteit garandeert, naast de garantie van zuiverheid en echtheid van de botercontrolestations. Eerst thans (1975) komt er in deze structuur een verandering door een allesomvattende coördinatie.

Melkwol op het tapijt

Een nieuw „zuivelproduct” had zich inmiddels aangediend; niet eetbaar, maar wel „draagbaar”, de textiel-caseïne. Caseïne werd reeds lang gebruikt als grondstof voor industriële doeleinden onder de naam „kunsthorn”, waarvan biljartballen, knopen en andere harde voorwerpen werden gemaakt. Nu kwam de Italiaanse ingenieur Antonio Ferretti, voortwerkende op octrooien uit het begin van de eeuw en gebruikmakende van de ontwikkeling van de kunstzijde (celwol), met een uit caseïne gesponnen draad, die melkwol werd genoemd.

Onder de merknaam „Lanital” wekte dit produkt grote belangstelling, vooral toen de licentiehouder voor Nederland in de coöperatieve zuivelfabriek te Bunschoten - niet aangesloten bij de FNZ - met de productie er van begon. De FNZ stelde zich zeer kritisch op, maar is later op initiatief en in samenwerking met de Coöperatieve Condensfabriek „Friesland” met een eigen proeffabriek voor melkwol begonnen onder de naam „Casolana”. Op den duur bleek er echter in melkwol geen brood te zitten. Na de tweede wereldoorlog zullen we op de geschiedenis van Casolana nog terugkomen. Invloed op de ondermelkafzet heeft melkwol niet gehad.

Een pioniersdaad van Marrum

Een vermeldenswaardig feit uit deze jaren is het besluit van de coöperatieve zuivelfabriek te Marrum om in de naaste toekomst alleen nog maar melk te gaan verwerken van TBC-vrije dieren. In 1940 moest dit zijn beslag krijgen. Deze fabriek had reeds eerder het spits afgebeten door systematisch bij te dragen tot de sanering van de veestapel van haar leden.

1938 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [25]

Wikken en schrikken

Het luwen van de internationale landbouwcrisis was maar van korte duur. De industriële conjunctuur werd wel aangewakkerd door de in tempo toenemende bewapeningswedloop, maar de vraag naar landbouwproducten nam niet naar evenredigheid toe. Na het redelijk goede jaar 1937 werd 1938 een teleurstelling. De Minister van Economische Zaken en Landbouw, Steenberghe, mocht dan al betogen dat het woord „crisis” verleden tijd was en dienovereenkomstig zulke namen als „Crisis Zuivel Centrale” veranderen in „Nederlandse Zuivel Centrale”, de markt maakte zulk optimisme niet waar.

In 1938 namen de leveranciers van consumptiemelk in West-Nederland en de daar gevestigde melkinrichtingen de verantwoordelijkheid over voor de levering en distributie van melk (OO 14, d.d. 6 april 1938)

Integendeel, het zag er meer naar uit dat de depressie een chronisch karakter ging aannemen. Een Commissie Van Loon, die zich op een vereenvoudiging van het landbouwcrisisapparaat moest bezinnen, sprak zich wel uit voor overdracht van de regeringscrisisbureaus aan het bedrijfsleven, maar bracht overigens niets nieuws. De door de vereniging „Landbouw en Maatschappij” voorgestane protectionistische, meer op de akkerbouw gerichte landbouwpolitiek werd afgewezen, doch een „matige” bescherming aanbevolen. Men dacht aan invoerrechten van gemiddeld 12 tot 20 %.

Het debat hierover zou spoedig onhoorbaar worden onder het luider wordende oorlogsgerommel. Merkwaardig is dat ondanks lage productieprijzen de koop-en pachtprizen van de grond stegen. Kennelijk een vlucht in onroerend goed. Opnieuw daalden de internationale landbouwprizen tot een angstwekkende diepte.

Regeringscommissaris Louwes maakte in '38 melding van „voortreffelijk bevroren rundvlees dat in onbeperkte hoeveelheden te koop was voor f 0,35 per kg”. De boter bracht bij export niet meer dan 85 gedevalueerde centen per kg op en zuiver vet kostte 20 tot 25 cent. Het was benauwend, maar geen dodelijke slag voor onze landbouw, dank zij het gecompliceerde weefsel van prijzen en produktieregelingen, dat nu met de verzamelnaam „landbouwordering” werd aangeduid.

CMC en AVM

Een sprekend voorbeeld van deze fase van het landbouwbeleid is te vinden in de overdracht van de consumptiemelkregeling in „het Westen des lands” uit handen van een crisisbureau aan een door de overheid gestimuleerde en gesanctioneerde structuur, waarin leveranciers van consumptiemelk (in de Randstad) en de daar gevestigde melkinrichtingen de verantwoordelijkheid overnamen voor de levering en de distributie van de melk.

CMC was toen de afkorting van Consumptie Melk Centrale, waarvan alle consumptiemelkers in dit gebied lid moesten worden. De AVM (Algemene Vereniging voor Melkvoorziening) was de wederpartij. De twee verenigingen kregen een monopolistisch recht op de levering van en de handel in consumptiemelk. Na de oorlog is met gelijke initialen, die echter nu de afkorting zijn van Coöperatieve Melk Centrale, een vrije organisatie ontstaan, die te zijner tijd nog wel ter sprake zal komen.

DOMO en COC

Terzelfder tijd kampte men in de zandstreken met een toenemend overschot aan ondermelk. De handelswaarde daarvan was gering, soms zelfs nihil. Dit was te wijten aan de slechte stand van de markt voor kaas en melkpoeder, aan de Britse beperking van de condensinvoer en aan de beperking van de varkensstapel. Melkwol, hoe boeiend dat ook leek, kon geen uitkomst bieden - zeker niet op korte termijn. De CCF was begonnen met dit produkt te experimenteren. Alleen georganiseerde verkoop van het wilde aanbod van ondermelk kon de prijsafbraak enigszins beteugelen. Aldus ontstond in Drenthe in 1938 de Drentse-Onder-Melk-Organisatie (DOMO) en een jaar later in westelijk Noord-Brabant iets soortgelijks, de Coöperatieve Overmelk Centrale (COC). Laatstgenoemde is van weinig betekenis geweest.

Zwarte toekomst

Hoewel niemand zich kon indenken dat het werkelijk tot een grote oorlog zou komen, hield de regering er toch terdege rekening mee. Toen Engeland en Frankrijk in oktober 1938 in Munchen voor Hitler door de knieën gingen en Tsjecho-Slowakije offerden op het altaar van een schijnpacificatie, vroeg en kreeg de Nederlandse regering buitengewone bevoegdheden. Zij werd gemachtigd goederen en bodemproducten te vorderen en te distribueren en prijscontrole in te stellen. Een Economische Defensieraad werd belast met de coördinatie

In het OO gaf Geluk aan de fabrieken het dringende advies bijtijds een voorraad steenkool, andere onmisbare bedrijfsartikelen in te slaan en bovendien voorbereid te zijn op de mogelijkheid dat paarden en wagens zouden kunnen worden gevorderd.

Voorzitterswisseling

Het was ook in die dagen - eind 1938 - dat voorzitter L. F. Britzel aftrad. Hij was niet alleen voorzitter van de FNZ en van de Coöperatieve Melkprodukten Fabriek „Bedum”, maar ook voorzitter van de Nederlandse Zuivel Centrale en deze functies bleken niet verenigbaar. Hij werd opgevolgd door de onverstoort kalme Noord-Hollander H. K. Koster, die er het zijne toe heeft bijgedragen de FNZ door de oorlog te loodsen, waarin Nederland zou worden betrokken.

Haal meer uit de grond

Het was niet de schaarste aan voedingsmiddelen, die toen de prikkel leverde tot intensivering van het graslandgebruik, maar de noodzaak van kostenbesparing. Hoe fleurig de Nederlandse weiden ook schenen te zijn, zij konden veel meer voederwaarde opleveren door betere verzorging van de grasmat, zwaardere (stikstof)bemesting en door beweiding in kleine percelen. Aldus zou blijken onderzoeken en beschouwingen van Dr. Ir. H. J. Frankena de waardeproductie van het grasland gemiddeld met tientallen procenten kunnen stijgen en bijgevolg de productiekosten van de melk dalen. Meer aandacht werd nu ook besteed aan het inkuilen van gras, terwijl belangstelling werd gewekt voor het kunstmatig drogen van gras.

In de zuivelwereld was inmiddels een oude strijd fel opgelaaid: moet of mag de kaasmelk worden gepasteuriseerd? In feite was dit een debat tussen Noord-Hollanders en Friezen. Hoe dit duel enkele jaren later werd beslecht, blijft nog even onder de roos.

Wat niet doorging en toch kwam

Als er nog mensen mochten zijn die denken dat het Landbouwschap een ondergeschoven nazi-kindje is, zij te dezer plaatse herinnerd aan een in 1939 ingediend en later aangenomen wetsontwerp betreffende het invoeren van „Bedrijfsregelingen”. Op grond daarvan zouden aan de landbouw bindende productie- en afzetregelingen kunnen worden opgelegd en zouden „lichamen” (instellingen) met verordenende bevoegdheid kunnen worden gesticht. Een en ander op grond van de artikelen 152, 153 en 154 van de Grondwet. Commentaar dunkt mij overbodig.

1940 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [26]

De jaren der verschrikking

Toen Duitsland begin september 1939 Polen onder de voet liep en Engeland en Frankrijk aan Duitsland de oorlog verklaarden, maar er in het westen militair gezien niets van betekenis scheen te gebeuren, leek het of 1914 zich zou herhalen en Nederland neutraal zou kunnen blijven. Dit betekende niet dat werkeloos werd afgewacht. In de troonrede van dat jaar zei de koningin, dat na jarenlange remming van de produktie, nu stimulering het wachtwoord moest worden. De mobilisatie van onze troepen dwong tot velerlei aanpassingen, o.a. bij melk-aanvoer en melkverwerking, maar eigenlijk veroorzaakte de ongekend zware sneeuwval van januari 1940 meer ongerief dan de oorlogstoestand.

De eerste vlaag van de opstekende storm, de overrompeling van Denemarken en Noorwegen in april 1940, sloeg alle optimisme de bodem in - de dagen van 10 tot en met 14 mei brachten de genadeslag. Nu bewees de voorbereiding op een noodtoestand, waarmee een jaar eerder was begonnen, zijn onmisbaarheid. Plotseling afgesloten van het internationale handelsverkeer moest nu het economisch leven intern worden geregeld. Overheerst door en schatplichtig gemaakt aan Duitsland, maar behoorlijk toegerust om de bestaansproblemen het hoofd te kunnen bieden, ging Nederland weer aan het werk. Het eerste probleem dat voor de zuivelindustrie te regelen viel, was het opvangen van de snel aangroeiende voorraad boter en kaas als gevolg van het verbreken van de handel met Engeland. De druk werd zo groot dat de prijzen gevoelig daalden, al was het maar voor korte tijd.

Een hagelbui van regelingen

Snel volgden vele maatregelen, al of niet gedecreteerd. Op 15 juli begon de rantsoenering van boter, margarine en vetten op de 27e van die maand werd de zuivelsteun ingetrokken en werden de prijzen voor de binnenlandse markt afgestemd op de - schriël berekende - productiekosten. Om de prijsbeheersing bij boter te kunnen invoeren, werd op 1 september het uitspitten van boter uit het vat verboden. Enkele weken later kwam de kaas op de bon. Op 24 november werd de standaardisatie van de consumptiemelk op een vetgehalte van 2¹/₂ aangekondigd, wat het einde betekende van het uitventen van boerderijmelk en op den duur de verplichte pasteurisatie meebracht.

Er kwam een stelsel van vaste prijzen, waarbij de boter opliep tot f 1,95 per kg en de ondermelk berekend op 1¹/₄ cent. Moest in de crisisjaren de producent worden geholpen, nu was de consument aan bescherming toe.

Maar ook de landbouw kampte met toenemende schaarsteproblemen. Reeds in de eerste oorlogswinter werd het tekort aan krachtvoer nijpend en daalde de melkproductie ver beneden normaal. Het ontbreken van voldoende kunstmest zou zich later doen gevoelen.

Regeling voedselvoorziening

Op 1 april werd het Organisatiebesluit Voedselvoorziening gepubliceerd, dat in feite de Landbouwcrisisorganisaties ombouwde tot een apparaat voor oorlogsomstandigheden, maar met veel verder strekkende bevoegdheden. De gedwongen organisatie van het bedrijfsleven in het algemeen was ontworpen door een Commissie Woltersom, welke voortwerkte op het eerder vermelde Wetsontwerp Bedrijfsregelingen. Op grond daarvan kwamen een verticale en een horizontale bedrijfsregeling tot stand. Tot laatstgenoemde behoorde een bedrijfsgroep voor de zuivelindustrie en het melkinrichtingwezen terwijl als onderdelen hiervan vakgroepen voor de boterindustrie, de kaasindustrie, de melkproductenindustrie en het melkinrichtingwezen gevormd werden.

De bedrijfsgroep was de uitsluitende vertegenwoordigster uit economisch vakbelang van het zuivelbedrijf en zij omvatte alle in Nederland gevestigde ondernemingen op dit gebied. Als de verticale organisatie kan men beschouwen de bedrijfsorganisatie die uit alle belangengroepen op zuivelgebied was samengesteld en die het werk van de Nederlandse Zuivel Centrale overnam. Deze bedrijfsorganisatie werd in tweeën gesplitst, namelijk het Bedrijfschap Zuivel en het In- en Verkoopbureau voor Zuivelproducten (IVZ), dat rechtstreeks onder het Rijksbureau voor de Voedselvoorziening kwam te staan en daarmee een regeringsinstelling werd.

Hooivordering en inundatie.

Het bedrijfschap kwam onder leiding van een bestuur dat verticaal uit bedrijfsgenoten (veehouderij, zuivelindustrie, groot- en kleinhandel, werknemers) werd samengesteld, als hoedanig er ook twee leden van de bedrijfsgroep inkwamen. Het bedrijfschap kon verordeningen instellen en werd het orgaan dat het gehele zuivelbedrijfsleven van bovenaf ging beheersen.

Het zal duidelijk zijn dat de bestaande organisaties op zuivelgebied, dus ook de FNZ, hieraan niet meer te pas kwamen en de belangen harer aangeslotenen op dit gebied niet meer rechtstreeks bij de regering konden behartigen. De FNZ vertegenwoordigers legden hun functies neer en daarmee was na tien jaar een einde gekomen aan het aandeel dat de FNZ had in de uitvoerende maatregelen op landbouwcrisisgebied en ten aanzien van de voedselvoorziening. De prijsregelingen werden voortaan behandeld door overleg van vertegenwoordigers van de Ge-

machtigde voor de Prijzen, het Bedrijfschap voor Zuivel en het Ministerie van Economische Zaken en Landbouw.

Op landbouwgebied was een der uitvloeisels het opstellen van een teeltplan voor 1941, waarbij de landbouworganisaties werden gedwongen samen te werken met de nationaal-socialistische Landstand, maar zij bedankten voor die eer.

Alle agrarische coöperaties werden tot lid verklaard van de Nederlandse Coöperatieve Raad, die de voortzetting zou moeten zijn van de Nationale Coöperatieve Raad, doch in feite alleen een parodie was. Hinderlijk is die nieuwe NCR wel geweest.

Maar het leven ging door

Binnen de vertrouwde kring van de oude organisaties ging het leven zo goed en zo kwaad als dat mogelijk was, door. Zo begonnen bijv. in 1942 de maandelijkse vergaderingen van de bondssecretarissen met de secretaris van de FNZ als voorzitter, een bijeenkomst die gedurende enkele tientallen jaren traditioneel werd en waarin zonder enige bevoegdheid uitwisseling van gedachten en ervaringen plaatsvond en die vooral in de eerste jaren na de oorlog een nuttig contactpunt was. Merkwaardig is ook dat de belangstelling voor de vakopleiding een snelle stijging liet zien. In 1941/'42 werden niet minder dan een kleine 600 cursisten geëxamineerd tegen normaal minder dan 500.

Zowel de bonden als de FNZ versterkten de propaganda voor de coöperatie want het was nu meer dan ooit zaak een zo breed mogelijke vertakking en worteling in de wereld van de veehouders te bereiken. Reeds voor de oorlog had de FNZ een actieve Coöperatie Commissie, die weer het werk van de bondscommissies op dit terrein coördineerde en bevorderde. In het begin van de oorlog verscheen een nieuwe FNZ-film, „Het belang van de Boer”, die talloze malen is vertoond. Een punt van grote zorg bleef het aantal losse leveranciers, dus veehouders die wel melk leverden, maar geen lid van de plaatselijke coöperatie wensten te worden. Dit verschijnsel werd een gevaar, toen een aantal fabrieken wegens kolenschaarste of op last van de bezetter moest sluiten en de melkleveranciers aan andere fabrieken werden toegewezen.

Het dringende advies werd toen gegeven zich hierdoor niet van de eigen coöperatie los te laten weken, maar het lidmaatschap in stand te houden, in afwachting van betere tijden. De toestand met betrekking tot de niet aangesloten melkleveranciers was in de onderscheiden bondsgebieden sterk uiteenlopend. Het laagste percentage losse leveranciers hadden de ZNZ (6,6) en de Friese Bond (6,7); het hoogste de Groninger Bond (55,2). Het gemiddelde voor de gehele FNZ was 16 % losse leveranciers.

Een belangrijk initiatief van de Friese Bond, genomen in april 1941, was het besluit om in de modelstatuten voor zijn leden de bepaling op te nemen, dat 4 % van het melkgeld zal worden ingehouden en gestort in het Ouderdomsfonds (Onderling Boerenverzekering Fonds). Een tweede besluit van principiële aard was met ingang van 12 mei - datum waarop bij de Friese zuivelcoöperaties het boekjaar begint - de melk naar kwaliteit te betalen. De meeste fabrieken gingen daartoe aanstonds over.

OO moet uitgave staken

Aan het eind van het jaar werd de papiertoewijzing voor het Officieel Orgaan ingetrokken, wat in feite een verschijningsverbod was, omdat geweigerd werd een door de Duitsers geschreven artikel als „redactioneel” op te nemen. Het blad van de VVZM onderging hetzelfde lot. Daarna verschenen vanaf 23 januari 1942 de „Mededeelingen” van de FNZ. In totaal zijn er in de nog volgende oorlogsjaren 60 nummers van deze mededelingen die in couvert werden rondgezonden verschenen. Het laatste op 9 maart 1945.

1942 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [27]

Zwoegend naar het einde

Het is maar goed dat we in januari 1942 niet wisten nog 40 oorlogsmaanden voor de boeg te hebben, waarvan de laatste acht praktisch in de frontlinie. Drie-en-eenhalf jaar van toenemende gevaren, toenemende ellende en van een geleidelijk herlevende hoop, die echter ondragelijk lang nodig had om werkelijkheid te worden. En dan nog ... met hoeveel offers.

Het was geboden op onopvallende wijze de zuivelcoöperatie zowel organisatorisch als technisch intact te houden. Merkwaardig is het te constateren, dat de fabrieksmoeilijkheden elkan- der min of meer compenseerden. Aan de ene kant was er minder melk te verwerken, zowel door dalende aanvoer als door de verplichte levering van consumptiemelk en anderzijds moest men het bedrijf laten marcheren bij een toenemend brandstoftekort, het verlies van perso- neelsleden en het moeilijker worden van het transport. Bij een grotere melkaanvoer zouden de bedrijfsproblemen nog veel ernstiger zijn geweest.

Enkele illustratieve berichten:

Tussen december 1941 en '42 moesten 650.000 runderen verplicht voor de slacht worden ge- leverd, de gehele veestapel moest met 20 % worden ingekrompen. Voor kippen was hoege- naamd geen voer meer beschikbaar en voor varkens zo weinig, dat vele hokken leeg raakten. De koeien kregen 's winters mondjesmaat wat krachtvoer, om tenslotte de „nul-lijn'te berei- ken. Het effect daarvan is te zien in de melkaanvoercijfers bij de coöperatieve zuivelfabrieken die in FNZ-verband georganiseerd zijn.

Ter oriëntatie zijn de aanvoercijfers van Nederland in totaliteit erachter geplaatst.

Melkaanvoer (in tonnen)

Jaar	FNZ-fabrieken	totaal Nederland
1939	2.722.743	4.662.691
1940	2.756.722	4.443.473
1941	2.368.471	3.460.704
1942	1.817.663	2.429.716
1943	1.440.506	1.987.824
1944	1.283.989	1.815.683

De cijfers van de eerste helft van 1945 leveren geen vergelijkingsmaatstaf op, wegens inunda- ties en oorlogshandelingen. Gemiddeld is de produktie in de oorlogsjaren per melkkoe die overbleef met omstreeks 1.000 kg per jaar gedaald.

Op het zuiveltechnische vlak

In de oorlogsjaren heeft een vruchtbare samenwerking plaatsgevonden tussen de FNZ en het researchlaboratorium van de Bataafse Petroleum Maatschappij te Amsterdam. Er bestond des- tijds geen instituut voor wetenschappelijk zuivelonderzoek, terwijl het laboratorium van de BPM weinig te doen had. De gelegenheid werd dankbaar aangegrepen om bepaalde onderzoe- kingen te laten verrichten.

Het programma omvatte de studie van de functie en de eigenschappen van melkeiwitten, de invloed van melkzouten op die eiwitten, het reductasevermogen van de melk en enkele smaakgebreken van boter. Een voorlopig rapport werd in december 1943 uitgebracht aan de Algemene Vergadering, welke bijeenkomst uiteraard een bescheiden omvang had. Sinds 1939

bezat de FNZ een Reglement voor Proefnemingen en in dat kader werden in de oorlogsjaren bij 20 fabrieken proeven voortgezet met koelhuisboter, resp. gezouten en ongezouten, en bereid uit hetzij gezuurde, hetzij ongezuurde room.

Hoe langer de oorlog duurde, hoe nijpender het gebrek aan melk werd. Door de dalende melkaanvoer en door de verplichte levering van consumptiemelk kwam de kaasproduktie in de winter 1943-'44 zelfs enkele maanden helemaal stil te liggen. Dit beeld was in Nederland een tijdlang onvindbaar.

De uitkomsten bevestigden de reeds eerder opgedane ervaring, dat ongezouten boter zich beter laat bewaren dan gezouten. Bij het zouttekort van de oorlogstijd was dat een punt van praktisch belang. Mede aan deze uitkomsten is het toe te schrijven dat de gezouten boter vrijwel totaal verdwenen is. Het publiek kent dit produkt, d.w.z. de gezouten boter, praktisch niet meer - en wat men niet kent...

Als belangrijk historisch feit mag ook vermeld worden, dat inmiddels de Duitse onderzoekers Dr. Fritz en Dr. Mennicke, verbonden aan het zuivelproefstation te Weihenstephan het eerste bruikbare apparaat voor continuboterbereiding construeerden.

Casolana kreeg de kans niet

De melkwolproeffabriek „Casolana”, ontstaan uit een samenwerking tussen de FNZ en de CCF, was in Den Haag gevestigd blijkens de op 16 april 1940 van kracht geworden statuten, maar het bedrijf was gevestigd in de CCF te Leeuwarden. Bij de FNZ bestond in die tijd een commissie die proefnemingen deed met de bereiding van zgn. textielcaseïne, zodat beide zich feitelijk op hetzelfde terrein bewogen en samenwerking dus voor de hand lag.

De CCF was al in 1937 begonnen met melkwol te experimenteren, nadat de octrooiaanvraag van Ferretti was geweigerd. Men had het productieproces aardig onder de knie, doch in de zomer van 1943 moest het bedrijf wegens tekort aan ondermelk worden gestaakt nadat al eerder de leider ervan (Dr. de Kat) was omgekomen. Het slotbedrijf speelde een tiental jaren later.

Het tekort aan melk werd zó nijpend, dat in de winter 1943/'44 de gehele kaasproductie gedurende enkele maanden stil kwam te liggen. Moeizaam werd een schraal rantsoen kaas voor de bevolking bijeengekregen. Nog een ander symptoom van schaarste: in 1943 werd het de fabrieken verboden gedrukte jaarverslagen uit te brengen. Bijzonder illustratief is dat in de zomer van dat jaar distributie van hoefijzers werd ingevoerd. Voor ieder geregistreerd werkpaard één stel per drie maanden, plus 20 hoefnagels, maar paarden van melkrijders kregen een dubbel rantsoen! En wie twee oude ijzers inleverde, kon daarvoor één nieuwe terugkrijgen.

Vroeg in de startblokken

Het was duidelijk dat naarmate de oorlog meer naar zijn eind liep, de zuivelfabrieken wat uitrusting en inrichting betrof achterop geraakten. Veel slijtage, geen vernieuwing. Ook geen mogelijkheid om de ontwikkeling bij te houden, zodat bijv. de komst van de stalen karn, hetzij cilindrisch, hetzij in kubusvorm, hier wel bekend werd, maar buiten bereik bleef. Dit was mede aanleiding voor de hoofdingenieur van de Technische Dienst om in mei 1944 een aanbeveling aan de fabrieksdirecties te doen uitgaan om reeds nu plannen voor te bereiden tot modernisering van de fabrieksinventaris en voor het ontwerpen van eventueel nodige verbouwingen. „Zorgt dat de plannen klaarliggen, wanneer betere tijden aanbreken,” luidde het advies. Anders zou de Technische Dienst na beëindiging van de oorlog tijd en mensen tekort komen om alle noodzakelijke vernieuwingen uit te werken.

Veeziektenbestrijding

In principe is op 27 oktober 1943 de verplichte bestrijding van de runder-TBC ingevoerd. Dit geschiedde bij een op die datum verschenen besluit, behelzende dat het verboden was runderen te houden of te verhandelen tenzij men was aangesloten bij een erkende provinciale gezondheidsdienst voor vee. Doch zulke diensten bestonden niet overal, zodat het besluit juist in de streken waar het 't hardst nodig was, voorshands een papieren bepaling bleef. Als gezondheidsdiensten de erkenning kregen, zouden zij subsidie ontvangen van het Bedrijfschap Zuivel.

Door de verheviging van de oorlog en de chaos bij het einde daarvan, heeft dit besluit niet veel uitgewerkt. Intussen werd in de provincies, waar men wel al jaren de runder-TBC bestreed, systematisch doorgewerkt en al dit eigen werk leverde de basis waarop ná de oorlog - nu niet als opgelegde verplichting, maar als iets dat algemeen werd aanvaard - de ziekte definitief kon worden overwonnen. Tot de voorlichting van de veehouders in die oorlogsperiode droeg de FNZ tenslotte nog een steentje bij door het uitbrengen van de korte film „Goed melken”. Inderdaad: goede grondstof is de basis voor een goed produkt en de winning daarvan begint met goed melken. Ook in dit streven bracht de oorlog geen verandering: de zuivelindustrie staat en valt met goed gewonnen melk.

1945 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [28]

Jubeltonen en kopzorgen

„Vrijheid” stond er triomfantelijk boven het eerste artikel van het Officieel Orgaan, bij zijn hernieuwde, voorshands veertiendaagse verschijning op 30 mei 1945. „Eindelijk kunnen wij weer onszelf zijn”, schreef de redacteur, en daar is dan ook duchtig gebruik van gemaakt. Op vrijwel elk terrein werd onmiddellijk na de bevrijding fors en systematisch aangepakt. Eén van de belangrijkste maatregelen was stellig de geldzuivering, die tussen 26 september en 3 oktober 1945 zijn beslag kreeg en waarmee met één slag de grote hoeveelheid „zwart” geld werd uitgeschakeld en de gulden een vaste basis kreeg. Bedrijven mochten in de eerste periode maximaal f 10.000,- opnemen en vele zuivelfabrieken vroegen zich af hoe zij dan het veertiendaagse melkgeld moesten betalen. Maar de Nederlandsche Bank handelde zich soepel, zodat de monetaire zuivering snel en bevredigend verliep.

Minder snel was de oorlogsschade opgeruimd. Van de ruim 430 FNZ-fabrieken hadden er 150 meer of minder ernstige schade opgelopen, waarvan 20 zeer zwaar waren getroffen. De Centrale Aankoop van de FNZ te Arnhem lag grotendeels in puin. Maar opgeruimd werd er en het werk werd hervat. Het besef weer vrij te zijn, had een magische uitwerking, al moest men ook met vaak uiterst primitieve middelen werken. Er waren bijna geen auto's meer, geen onderdelen en weinig brandstof, de treinen en de treinenloop waren miserabel en de distributie zou nog lang gehandhaafd moeten worden. Eind 1947 werd zelfs het melkrantsoen verlaagd van 4 tot 3½ liter per veertien dagen.

Maar het systeem bleef

De redactie van het OO had gehoopt dat de bevrijding ook vrije prijzen zou brengen, maar daar kwam niets van. Het systeem van heffingen en toeslagen werd onverzwakt voortgezet en dat leidde na twee jaar zelfs tot een zware ontgoocheling. Het KNLC klaagde er toen bij de regering over dat de boeren hun produkten ver beneden wereldmarktprijs moesten afstaan en genoeg nemen met produktenprijzen, die behalve dekking van de directe productiekosten slechts een uiterst schraal bestaan van het boerengezin mogelijk maakten. Toen begin 1947 de melkprijs voor de boeren was vastgesteld op 15 cent bij 3,3 % vet, was een derde daarvan afkomstig van de toeslag, terwijl de heffingen die bij export werden opgelegd in het Landbouw Egalisatie Fonds vloeiden. Typerend is dan ook, dat er in die eerste jaren geen rubriek marktberichten in het OO voorkwam. Er waren eenvoudig geen markten, want een vrije handel bestond nog niet. Het heeft veel kwaad bloed gezet, dat toen weer het

In plaats van goud

Toch is die politiek begrijpelijk, want het land had harde deviezen dringend nodig en bezat geen goud. Daarom moesten we exporteren wat we konden, o.a. zuivel. De goede prijzen die daarvoor konden worden gemaakt, hielpen dan de invoer van onmisbare goederen te betalen. Toch zou dit nog lang niet genoeg zijn geweest om weer op de been te komen; in het tekort hebben de Amerikanen toen voorzien in de vorm van Marshallhulp. Dit alles liep over het nieuwe Ministerie van Landbouw, Visserij en Voedselvoorziening, dat een grote activiteit ontwikkelde. De voorlichting werd sterk geïntensiveerd, onderzoekingen gestimuleerd en een vertegenwoordigend lichaam voor de landbouw geschapen in de vorm van Stichting voor de Landbouw, de voorloper van het Landbouwschap. De gehele landbouwontwikkeling kwam in een stroomversnelling.

Salomo bij de kaasbak

Het debat over de vraag of de kaasmelk al of niet moest of mocht worden gepasteuriseerd, was nog altijd niet uitgewoed. Ir. Hartmans (de latere hoogleraar), destijds directeur van de RZS te Bolsward, schreef in 1946 in het OO dat pasteurisatie niet verwerpelijk behoefde te zijn, als men maar redelijke temperatuurgrenzen in aanmerking nam. De voordelen waren onmiskenbaar, want de kaas werd daardoor, evenals de ondermelk, gegarandeerd vrij van TBC-besmetting. Een FNZ-commissie rapporteerde in die geest en in maart 1947 volgde de Salomo-beslissing in de vorm van een besluit van de Directeur-Generaal van de Landbouw, waarbij pasteurisatie van de kaasmelk werd verboden, tenzij de behandeling zo werd uitgevoerd, dat de strembaarheid van de melk zo min mogelijk verminderde. De kool en de geit waren gespaard en daarmee de discussie beëindigd.

CMC, oude letters, nieuwe zaak

In de consumptiemelkvoorziening ontstond iets geheel nieuws. Het hoofd van de Afdeling Melkvoorziening West van het BZ, B. van der Heide, stapte uit de ambtelijke sfeer en werd directeur van een door de boeren in westelijk Nederland opgerichte Coöperatieve Melk Centrale (CMC). Hij slaagde er in onder de nieuwe naam met de oude initialen (we hebben het reeds eerder vermeld) een melkcentrale te stichten, waaraan spoedig 11.500 consumptiemelkers deelnamen. De Coöperatieve Melk Centrale waagde het zonder fabrieken of melkinrichtingen van start te gaan, maar spoedig ging zij financieel deelnemen in bestaande fabrieken en verwierf zo geleidelijk het eigendom zonder tot oprichting van nieuwe bedrijven over te gaan.

Een belangrijke reorganisatie, de CZNZ Van nog veel meer betekenis voor de zuivelcoöperatie bleek het initiatief dat genomen werd door de coöperatieve zuivelfabrieken in en om Eindhoven. Op 18 september 1947 sloten zij zich aaneen tot één Coöperatieve Zuivelvereniging. Tegelijkertijd werd de Zuid-Nederlandse Zuivelbond gereorganiseerd tot een coöperatieve vereniging, de CZNZ. Deze was gevestigd te Roermond, maar kreeg vooral een stimulans uit het bovengenoemde, Eindhovense gebied; 30.000 veehouders kwamen zo in één zuivelcoöperatie Deze verwierf het eigendom van de bestaande Melkproductiefabrieken te Bergeyk (gecondenseerde melk en poeder) en Veghel (melkzuur en melksuiker). Het was vooral de stuwende kracht van F. J. M. Smits van Oyen, die deze reorganisatie aanzwengelde, maar ook de omstandigheden in het ZNZ-gebied leidden ertoe dat men hier tot ingrijpende veranderingen moest komen. Om publieke reden bleef ook de ZNZ (oude stijl) nog enige tijd bestaan. In Friesland gebeurde er inmiddels iets anders. Daar stelde het bestuur invoering van „bindende besluiten” aan de orde, hetgeen de grondslag werd van het beëindigen van de melkconcurrentie, die daar tussen verscheidene fabrieken soms fel werd ingevoerd.

Een voorzitter van de nieuwe tijd

De rustige FNZ-voorzitter Koster had zich nooit de nationale topfiguur van de zuivelcoöperatie gevoeld; hij trad meer op als pandbewaarder. Eind 1946 trad hij terug om de voorzittershamer over te dragen aan de veel dynamischer Mr. Dr. J. Linthorst Homan, die gedurende een beperkt aantal jaren een krachtige stimulans is geweest voor het aandurven van nieuwe gedachten en nieuwe structuren. De verhouding tot de VVZM werd in 1947 in betere banen geleid door de instelling van de Centrale Zuivel Commissie, wat gelegenheid gaf tot periodiek overleg tussen de georganiseerde particuliere en coöperatieve zuivelindustrie en de boerenkaasproducenten. Feitelijk was dit een voortzetting van de Bedrijfsgroep Zuivel, maar dan op vrijwillige, organisatorische basis. Zonder iets van de eigen identiteit prijs te geven kon in deze commissie overleg plaatsvinden.

Het jaar 1946 bracht de oprichting van een Afdeling Vervoer van de FNZ, spoedig omgedoopt in Auto-Technische Dienst, die de fabrieken bij de aanschaf en het onderhoud van auto's en vrachtwagens ten dienste staat.

1948 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [29]

Televisie in het economische vlak

In 1948 kenden wij in Nederland nog geen televisie in de gebruikelijke zin van het woord. Maar wel werd ijverig geprobeerd - met meer of minder succes - in de verte te zien, d.w.z. te trachten iets te onderscheiden in de nog zeer mistige toekomst. Men zou kunnen zeggen dat in overdrachtelijke zin tele-visie werd beoefend. Sommige van deze economische „vooruitkijkers” (futurologen zou men op het ogenblik zeggen), zoals de directeur van de Nationale Coöperatieve Raad, zagen de toekomst voor de landbouw donker in.

Dr. Frietema meende dat ons niet veel meer zou overblijven dan te werken voor de binnenlandse markt en dat er zeer weinig kans was op een herstel van de welvaartsgroei zoals men die voor de oorlog had gekend. Het OO nam stelling tegen deze zienswijze en betoogde dat verbetering van het productievermogen, o.a. door een betere voederverzorging, ruimschoots mogelijk was. De feiten hebben dit bevestigd; in 1948 was de gemiddelde melkaanvoer per fabriek alweer gekomen op 6 miljoen kilogram, tegen 6,2 in 1939. Het volgende jaar zou een aanvoerstijging met 20 % brengen en zuivel zou weer een van de beste bronnen van buitenlandse deviezen van ons land worden.

Ontegenzeggelijk was de veevoederproductie nog steeds benard. Zelfs in 1948 gaf het Ministerie van Landbouw nog propagandamateriaal uit voor het inzamelen van aardappelschillen en minister Mansholt drong er voortdurend op aan vooral de verbouw van voedergewassen te intensiveren. Wij kwamen wel voor zonderlinge tegenstrijdigheden te staan: bij toeneming van de kaasproductie ontstond er een overschot aan wei van 700 miljoen (?) liter (in 1946) en de FNZ stelde een Weicommissie in die daarvoor een bestemming moest vinden. De varkensstapel was n.l. nog te klein om al die wei te kunnen absorberen. Toen de commissie twee jaar later haar rapport uitbracht, dat overigens geen nieuwe bestemmingen van enige betekenis aanwees, bleek intussen het weioverschot al te zijn gehalveerd, dank zij de toeneming van het aantal varkens.

Een melkbestemmingsplan

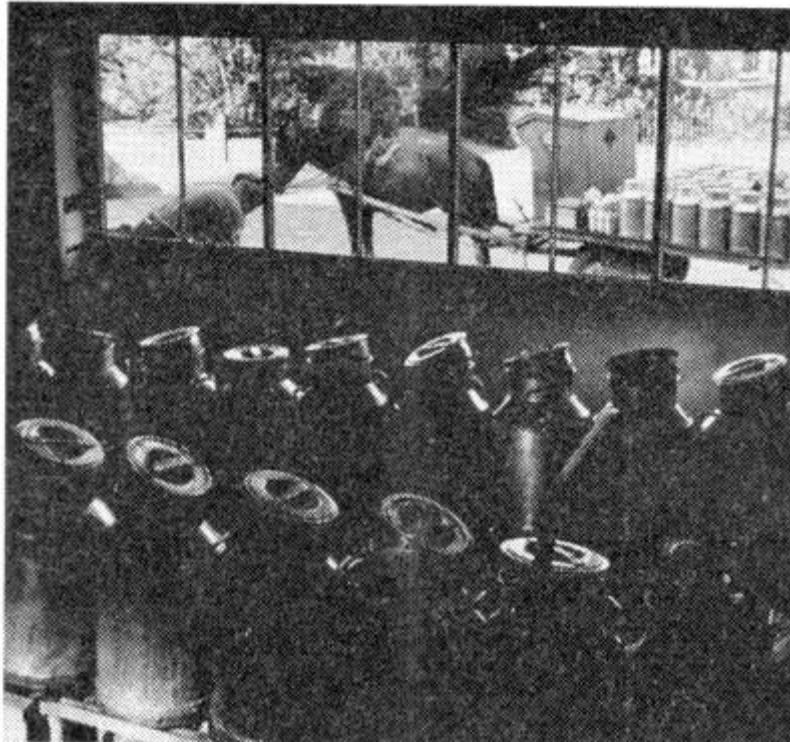
Er was een algemeen streven om vooral rationeel te werken en daarom liet de Stichting voor de Landbouw samen met de FNZ een Melkbestemmingsplan opstellen met de bedoeling richtlijnen te geven voor de verdere ontwikkeling van zowel melkproductie als melkverwerking. Het rapport zelf heeft weinig uitgewerkt, maar de gedachte werkte intussen krachtig door. In Friesland bepleitte de secretaris van de zuivelbond grotere fabrieken, in **Drenthe nam de DOMO** steeds meer de leiding op zich en besloot in 1948 o.a. tot overneming van de kaasfabriek te Beilen, terwijl de bouw van een groot melkpoederbedrijf in voorbereiding was.

In het Gelders-Overijsselse gebied ontstonden verschillende vormen van samenwerking van zuivelfabrieken, zoals Isalacta en Comego, die de kernen werden van een veel later tot grote omvang uitgegroeide concentratie. In Noord-Holland werd echter een door de zuivelbond ontworpen plan tot integratie van de fabrieken verworpen, mede tengevolge van de nog steeds bestaande tegenstellingen tussen grote en kleine fabrieken.

Geen beter lot was beschoren aan een soortgelijk plan voor het gebied van de Brabantse Zuivelbond, wat ten gevolge had dat een kleinere groep zich ging vormen in Breda en omgeving en dat de drie centra van consumptiemelkvoorziening Den Bosch, Tilburg en Breda nauwere contacten gingen onderhouden.

In het westelijke deel van Nederland viel rekening te houden met een andere ontwikkeling. Daar kocht in 1948 Albert Heijn de bedrijven van Sterovita op, een groep die ontstaan was met de Amsterdamse VAMI als centrum. Door Albert Heijn breidde zich dit belang nu ook uit naar Rotterdam en Dordrecht. De CMC zou spoedig overeenkomsten sluiten met dit particuliere melkvoorzieningsconcern waardoor een toestand ontstond die men als een „symbiose” zou kunnen omschrijven.

Na de oorlog zagen sommigen de toekomst voor de landbouw donker in. Zij hebben ongelijk gekregen. In 1948 was de gemiddelde melkaanvoer per fabriek al weer gekomen op 6 miljoen kg.

Weer een stap verder ging deze vertakking toen de **DOMO** tbc-vrije melk ging leveren aan het Amerikaanse leger in Duitsland met inschakeling van het Sterovitabedrijf te Dordrecht, waar melk in papier kon worden verpakt.

De FNZ bevorderde zoveel mogelijk het inslaan van nieuwe wegen, wat o.a. blijkt uit de aanschaf van de eerste continuboterbereidingsmachine, die in Nederland werd geplaatst. Het was een fabrikaat van Alfa-Laval. Ze werd ter beproefing geplaatst bij de zuivelfabriek Jagtlust te Oudeschoot bij Heerenveen, welk bedrijf voor velerlei proefnemingen beschikbaar werd gesteld. Al eerder was op proef gewerkt met een roestvrijstalen karnkneder van de firma Van der Ploeg in de CZ te Eefde.

Naar Europese integratie

Na de oorlog hunkerde iedereen naar de éénwording van Europa, een gedachte die door Churchill naar voren was gebracht, maar waarvan Engeland spoedig afstand nam. Maar op het vasteland werd de mogelijkheid niet verworpen, al bleef alles voorlopig nog theorie. Wel hadden Nederland en België met Luxemburg besloten tot de vorming van een soort economische eenheid, de Benelux, waarvan men veel verwachtingen had, die echter niet tot werkelijkheid uit-

groeide. Ondanks vele brave en goedbedoelde verklaringen en overeenkomsten van beperkte strekking is de Benelux een te klein object gebleken en dan ook later grotendeels overschaduwd door de EEG.

Zo ver waren we in 1948/49 nog lang niet, doch de nieuwe voorzitter van de FNZ, Dr. J. Linthorst Homan, was een van die mensen die wel ver vooruit zag en die er krachtig toe bijdroeg dat op Europees niveau de gedachte aan integratie werd gepropageerd en de mogelijkheid daarvan onderzocht. Op agrarisch gebied sloot Mansholt daarbij aan en ontwikkelde reeds in die jaren een eerste schets van hetgeen later de EEG-landbouwpolitiek zou worden.

De zuivel gekniehalsterd

Inmiddels echter kreeg de zuivelindustrie niet de kans zich ten volle te ontplooien en om zich slagvaardig op te stellen ten opzichte van de aspecten van de internationale markt. Vooral die eerste jaren na de oorlog was er een voortdurend conflict tussen de zuivelpolitiek van de regering en de industriële en commerciële ambities van de zuivelindustrie. De regering wenste met alle middelen de kosten van levensonderhoud laag te houden en eiste daarom dat consumptiemelk, onafhankelijk van de marktwaarde, tegen lage prijs beschikbaar zou worden gesteld, terwijl het vetgehalte op 2½ % werd gehandhaafd, het laagste van geheel West-Europa.

Daarmee werd een boterexport opgebouwd, die een goede prijs opbracht, maar de opbrengst werd door middel van een heffing afgeroomd en dit geld weer gebruikt om o.a. de consumptiemelk te subsidiëren. Ook de margarine werd zwaar gesubsidieerd waardoor er in het binnenland een toenemend prijsverschil tussen boter en margarine ontstond. Dat de regering daarmee veel heeft bijgedragen tot een toenemende verzwakking van de marktpositie van de boter, valt niet te betwijfelen. In 1949 was de toestand zo dat op een liter consumptiemelk omstreeks 9 cent subsidie werd gegeven, waarvan de helft door de zuivelindustrie werd bijgedragen.

Dat de boterexport zo goed liep, was vooral het gevolg van de achterblijvende landbouwproductie van België, welk land gedurende een lange reeks van jaren jaarlijks omstreeks 20.000 ton boter opnam. Naar Engeland ging toen omstreeks 15.000 ton boter. Terwijl deze laatste export tegen wereldmarktprijs verkocht moest worden, bracht de boter in België meer op dan op de Nederlandse markt kon worden gemaakt. Dit verschil werd aanvankelijk gestort in het Zuivelfonds (een min of meer zelfstandig onderdeel van het Landbouw Egalisatiefonds), doch later werd deze heffing door België geïnd en de helft daarvan aan Nederland overgemaakt. Doch nu ging dit gedeelte in zijn totaliteit naar het LEF en werd daardoor onttrokken aan zijn rechtmatige bestemming: de zuivel.

Productencommissies ingesteld

Het werd nu tijd dat de FNZ nauwkeuriger voeling hield met de verschillende sectoren van de melkverwerking. Daartoe werden in 1950 vijf productencommissies ingesteld, nl. voor boter, kaas en caseïne, consumptiemelk, gecondenseerde melk, blokmelk en melkpoeder, waardoor de beleidsvraagstukken elk afzonderlijk beter konden worden bestudeerd en de resultaten daarvan vlotter met elkaar konden worden besproken.

Aanvankelijk meende men nog een mooie toekomst te mogen zien in de produktie van melkwol en Casolana kreeg dan ook een krediet van 100.000 gulden om op industriële schaal de produktie te beginnen. Doch reeds eind 1949 moest worden erkend dat in melkwol geen toekomst zat, enerzijds omdat er weer voldoende natuurwol ter beschikking kwam en ten tweede omdat de kunstvezels met onstuitbare kracht kwamen opzetten, maar vooral omdat de onder-

melk in de consumptieve sector een betere prijs opbracht dan bij verwerking tot melkwol mogelijk was. Het bedrijf is tenslotte geruisloos geliquideerd, daar er evenmin nog enige toekomst bleek te zitten in de verwerking van caseïne tot kunsthoorn. De zuivelvraagstukken en de activiteit van de FNZ namen met dat alles zo snel toe, dat besloten werd met ingang van 1 januari 1949 het OO weer als weekblad te laten verschijnen en daarmee deed C. F. Roosen-schoon bij de FNZ zijn intrede als hoofdredacteur van het OO.

1949 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [30]

Een nieuw tijdperk begint

De pessimisten hadden ongelijk gekregen: in 1949 was de agrarische uitvoer met sprongen gestegen. De eerste tien maanden van dat jaar brachten het bedrag voor het eerst boven 1 miljard gulden, wat 50 % meer was dan in dezelfde periode van 1948. De boterexport had 133 % meer opgebracht, de kaasexport 182 %, de volle ongesuikerde gecondenseerde melk 330 % en het melkpoeder 338 % meer. Ook de varkens hadden hun best gedaan, want de opbrengst van de baconexport was in een periode van 10 maanden met 413 % gestegen.

De Nederlandse landbouw was onmiskenbaar in snel herstel. Geen wonder dan ook dat de FNZ zijn kroonjaar, het jaar van zijn 50-jarig bestaan, met enthousiasme en optimisme inging. In verschillende opzichten kan 1950 worden beschouwd als een jaar waarin een nieuw tijdperk begon. De oorlog was vijf jaar achter de rug, het bedrijfsleven bruiste op, nieuwe gedachten en nieuwe technieken braken zich baan. De industrie ging meer en meer arbeidskrachten uit de landbouw wegzuigen - tussen 1945 en 1962 verdwenen 60.000 landarbeiders uit de agrarische beroepen. En dat dwong de landbouw weer tot versnelde mechanisering.

Omgekeerd waren de stijgende lonen oorzaak van een steeds toenemende mechanisering. In 1952 waren er al 4.500 melkmachines in gebruik en de Melkmachinecommissie, die de Stichting voor de Landbouw samen met de FNZ had ingesteld, vond een dankbaar arbeidsveld. De veranderende verhouding mens-machine bracht het begrip arbeidsproductiviteit op het tapijt en daarmee de belangstelling voor bedrijfseconomie. Evenwijdig daarmee rijpte het besef dat er meer lijn moest komen in de maatschappelijke structuur, waarvan men als een der uitingen kan beschouwen het tot stand komen van de Wet op de Publiekrechtelijke Bedrijfs-Organisatie kortweg PBO. Het heeft wel enige moeite gekost zich daarop in te schieten, maar we hebben er mee leren werken.

Het is stellig niet toevallig dat tegelijkertijd de bereidheid opkwam om krachtige maatregelen te nemen in het algemeen belang, zoals tot bestrijding van de grote veeziekten. Tientallen jaren was er gepraat over de noodzaak van uitroeiing van de runder-tbc en op vrijwillige basis was inderdaad veel bereikt. Niettemin kon daarmee nationaal geen sluitend geheel worden verkregen. Friesland was de enige provincie die er in slaagde zonder overheidshulp en zonder enige verplichting haar gebied vrij van de ziekte te maken en kon op 15 mei 1950 bekend maken dat het doel was bereikt.

Dat was een jaar voordat het landelijke vijfjarenplan zou beginnen, dat voor de helft met Marshallgeld werd gefinancierd en voor de andere helft door de veehouders zelf. Bij de laatste landelijke tuberculatie in 1950 werden er op de 2^{1/2} miljoen ingespoten runderen 430.000 reageerders geteld. Behalve Friesland was toen ook reeds een groot deel van **Drenthe** tbc-vrij, evenals het werkgebied van de zuivelfabrieken Lonneker en Almelo en de eilanden Texel, Walcheren, Voorne-Putten en Rozenburg. In de komende jaren zou de grote strijd voor de gezondmaking van de veestapel worden gevoerd en gewonnen.

In rozig optimisme

Mansholt definieerde het doel van de landbouwpolitiek als het bereiken van bestaanszekerheid voor de boer - een formulering later ietwat beperkt door er de clausule aan te verbinden „op het economisch gezonde, goed geleide bedrijf”. Dit betekende overigens dat tienduizenden landbouwbedrijfjes van te kleine omvang niet aan die norm konden voldoen, doch de snel stijgende industrialisatie van Nederland maakte het mogelijk de aldus op gang gekomen groene exodus zonder moeilijkheden in de maatschappelijke structuur te verwerken.

Op 20 september 1950 vierde de FNZ zijn gouden jubileum. Bijna 3.000 personen bezochten de jubileumvergadering in de Haagse Houtrushallen.

Bestaanszekerheid, het woord klonk als muziek in de oren van de boeren die de crisisjaren van na 1930 aan den lijve hadden gevoeld. En de nieuwe belofte leek nog uit te komen ook, want in die eerste tien jaren na de oorlog kenden wij in West-Europa nog geen afzetproblemen voor landbouwproducten. Op de markten in binnen- en buitenland bleven grage kopers, zodat men zich in een rozekleurig optimisme kon zonnen. Er was wel wat getob met de beknotting van de bedrijfsvrijheid, maar er bleef voldoende perspectief over. De garanties, die de regering als vloer in de markt had gelegd, werden in die jaren door de werkelijke opbrengst overschreden. Het OO schreef in die tijd „De prijsgaranties vormen een slaperdijk, die tot nu toe zijn noodzakelijkheid nog niet behoefde te bewijzen”. Later zou dat heel anders worden.

Het gouden jubileum

Het is nu 25 jaar geleden, om precies te zijn op 20 september 1950, dat de FNZ zijn gouden jubileum feestelijk vierde. Dat was een maand voor de eigenlijke datum, hetgeen verband hield met de vergadering van de Internationale Zuivelbond te Amsterdam in september van dat jaar.

De stemming bij het feest was voortreffelijk: men had vertrouwen in eigen kracht, de coöperatie had alle beproevingen van crisis en oorlog doorstaan, gemeenschappelijk hadden de zuivelfabrieken een Fonds voor Bijzondere Doeleinden bijeengebracht ten bedrage van ongeveer 1 miljoen gulden, waarmee door de oorlog getroffen fabrieken uit de nood konden worden geholpen. Kortom wij waren klaar voor de toekomst. De bedrijfsinrichting werd gemoderniseerd, de afzet scheen geen grote problemen op te leveren.

Tweeduizend deelnemers hadden zich aangemeld voor de jubileumvergadering in de Haagse Houtrusthallen - er kwamen er bijna 3.000! Die vergadering stelde een nieuwe traditie in, n.l. de combinatie van de najaarsvergadering met een nationale kaaskeuring en tentoonstelling, die een groot succes is geworden.

Tegelijk verscheen de nieuwe FNZ-film „In eigen Handen”, die de coöperatieve gedachte vertolkte (250 vertoningen in het eerste jaar), terwijl de geschiedenis van de Zuivelbond was vastgelegd in het gedenkboek „Van Vader op Zoon”. Aan de FNZ werd het predikaat „Koninklijk” verleend.

Tegelijk het einde van een tijdperk en het aanbreken van een geheel nieuwe periode. De oude tijd was die van de dorpscoöperatie, van de zelfstandige, lokale verenigingen, en daarna kwam nu de krachtige drang naar concentratie, naar grotere fabrieken, naar een andere wijze van melkinzameling en verwerking en van integratie van produktierichtingen, die vroeger vaak tegen elkander indruisten. Niet langer zou er onderscheid behoeven te worden gemaakt tussen kaasfabriek, boterfabriek en melkinrichting.

Ook al doordat de vrachtauto paard en wagen bij de melkaanvoer ging verdringen, kon het werkgebied van de fabrieken een veel grotere omvang bereiken en daarmee was letterlijk de weg vrijgemaakt voor de grote, veelzijdige, of in een groter verband geïntegreerde fabriek. Een der eerste tekenen van de nieuwe structuur was de opening van de kaasfabriek te Vorden in het zandige oosten van Gelderland in 1950. Voorheen werd algemeen aangenomen dat men in de zandstreken geen goede kaas zou kunnen produceren. Vorden doorbrak dat taboe en in de oostelijke provincies werd in weinig jaren bewezen dat men daar voortreffelijke kaas kon maken.

De betekenis daarvan ligt in het feit dat de zuivelfabriek op het zand niet langer noodzakelijkerwijs een boterfabriek behoefde te blijven. En daarmee veranderde de functie van de onderen karnemelk. Voor die tijd was een omvangrijke varkenshouderij noodzakelijk om deze bijproducten te verwerken, maar als er kaas werd gemaakt, of melkpoeder, verviel deze binding.

Toch ging zelfs in 1952 nog ruim 80 % van de „melkplas” in de vorm van ondermelk, karnemelk en wei terug naar de boerderij. De verwerking van deze produkten door de zuivelindustrie zelf zou een van de belangrijkste kenmerken van de nieuwe periode van de zuivelgeschiedenis worden.

Het NIZO wordt gesticht

Reeds lang was er sprake van dat er een afzonderlijk wetenschappelijk instituut moest komen voor zuivelonderzoek. Het Rijkslandbouwproefstation te Hoorn was daarmee belast, maar had de middelen niet om die taak naar behoren te verrichten. Dan wordt in 1950 het NIZO gesticht, het Nederlands Instituut voor Zuivel-Onderzoek, aanvankelijk nog gevestigd te Hoorn, maar later overgeplaatst naar Ede. Eerst gehuisvest in een oude villa en later in het grote instituut zoals wij dit nu kennen.

In plaats van één hoogleraar in de zuivelvakken aan de Landbouwhogeschool kwamen er twee, nadat Prof. Van der Burg zijn ambt had neergelegd. Nederland had daarmee een wetenschappelijke uitrusting, die de betekenis van de zuivelindustrie waardig was.

Nieuwe ontwikkelingen

Het was ook in die tijd dat nieuwe ontwikkelingen in het buitenland de aandacht trokken. In Amerika werden de eerste boerderijtanks met koelinstallatie in gebruik genomen, die de melkbussen vervingen en in Duitsland werd de eerste „Käsefertiger” gemaakt, die aantoonde dat kaas ook op een andere manier kon worden bereid dan waaraan wij in Nederland zo verknocht waren. Tenslotte is het tot een soort synthese van beide gedachten gekomen, zonder dat men kan zeggen dat er reeds weer een nieuw eindstadium is bereikt. Het grote woord dat opgeld deed werd nu „proces-beheersing”, terwijl de melkverwerking vroeger grotendeels op empirische vakkennis gebaseerd was. Ook dat zou zijn stempel op de nieuwe ontwikkelingen gaan drukken.

1952 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [31]

Tussen Benelux en EEG

De jaren die nu volgden, laten zich kenschetsen als het tijdvak waarin de Benelux-gedachte aan glans verloor, doordat een grotere economische gemeenschap binnen gezichtsbereik begon te komen. Onder zijn nieuwe voorzitter kon dat bij de FNZ niet onopgemerkt blijven. Dr. Linthorst Homan was zeer actief op het internationale terrein, schreef een landbouwrapport voor de Europese Beweging, werd voorzitter van een IFAP-commissie voor Europese Economische Samenwerking en deed zich ook terdege gelden in de OEEC (thans OECE), de nazaat van de Marshallhulp, waarin 18 Europese landen voor hun economische ontwikkeling samenwerkten. In 1952 werd hij aangezocht directeur te worden van de Dienst Buitenlandse Economische Betrekkingen (BEB), een interdepartementaal regeringsorgaan, zodat hij aan het eind van dat jaar het voorzitterschap van de FNZ neerlegde.

Zijn opvolger werd Mr. C. Th. E. Graaf van Lynden van Sandenburg, die echter reeds in 1953 Commissaris der Koningin in de provincie Utrecht werd, zodat opnieuw een voorzitter moest worden gezocht. De keus viel op G. H. E. M. van Waes, burgemeester van Westdorpe in Zeeuws-Vlaanderen, die een twintigtal jaren de FNZ trouw bleef. Secretaris Geluk was inmiddels de pensioneringsgrens genaderd, maar het leek ongewenst dat tegelijkertijd zowel de voorzitter als de secretaris zou moeten worden vervangen en daarom bleef hij nog een jaar aan. Voor de zuivelindustrie was de Europese integratie meer dan een schoon ideaal - zij zou spoedig een noodzaak worden!

De Nederlandse rundveestapel had in 1950 weer bijna de omvang van voor de oorlog bereikt: in dat jaar 2.723.000 dieren tegen in 1939 2.817.000. Een forse stijging van de melkproductie was te verwachten en wij werden dus steeds meer aangewezen op een uitbreidend afzetgebied. De Engelse markt was echter verliesgevend en bovendien onberekenbaar, terwijl anderzijds hogere Duitse invoerrechten dreigden. Voor de toekomst van de Nederlandse landbouw was derhalve een grote, vrij toegankelijke Europese markt een levensnoodzaak. Vandaar het enthousiasme van de Nederlanders voor een gemeenschappelijke markt.

Mansholts plan

Minister Mansholt zag de noodzaak daarvan in en hij legde aan zijn medevoorstanders van de Europese integratie een schets voor van hetgeen daartoe diende te geschieden. Hij stelde vier voorwaarden:

1. een vrij onderling verkeer van agrarische goederen in het gemeenschappelijk gebied;
2. stabilisering van de prijzen binnen dat gebied;
3. instelling van een „Hoge Autoriteit” (een supranationaal gezagsorgaan) als uitvoerder van het plan;
4. het toelaten van agrarische goederen uit andere landen onder een gecoördineerd regime.

Dit plan is inderdaad de grondslag geworden van de landbouwpolitiek van de EEG, maar het duurde nog tot maart 1957 eer het Verdrag van Rome werd ondertekend door zes landen, terwijl het systeem in werking trad m.i.v. 1958.

Zuivelfonds en zuivelwaarde

Het binnenlandse zuivelbeleid kon daarop niet wachten. Hier moest het tot een coördinatie komen van de uiteenlopende belangen teneinde een te sterke onderlinge concurrentie te voorkomen. Daartoe was in 1950 het reeds eerder genoemde Zuivelfonds ingesteld, dat de merkwaardige eigenschap had telkens opnieuw voor een jaar te worden ingesteld. Elk dienstjaar werd dus afzonderlijk afgesloten. Het Fonds diende ter vereffening van de onderscheiden bronnen van inkomsten, verkregen uit melk. Maatstaf werd daarbij de „zuivelwaarde”, d.i. de gemiddelde opbrengst over een bepaalde periode van alle industrieel verwerkte melk. Daarnaast werd afzonderlijk de opbrengst berekend van de melk, die tot kaas was verwerkt. De hoogste van deze twee waarden leverde voor de periode de norm voor de bepaling van de heffing, die per kilogram melk aan het Zuivelfonds moest worden afgedragen.

In 1950 werd het NZB opgericht. Melkpropaganda van de organisatie in het begin van haar bestaan.

Uit dit fonds werden de reeds eerder genoemde toeslagen op de consumptiemelk betaald. Het was onvermijdelijk dat een steeds ingewikkelder rekensysteem moest worden toegepast om deze „schokbreker” van de zuivelmarkt enerzijds voldoende starheid, anderzijds voldoende veerkracht te geven. Jammer dat er toen nog geen computers waren, want dan had één computer het werk kunnen doen waarvoor toen tientallen ambtenaren nodig waren. De regering hield onwrikbaar vast aan het standpunt dat de consumptiemelk beneden kostprijs moest worden geleverd. De zuivelindustrie was daar fel tegen en verlangde dat de gebruiker, zoals niet de waarde van de industrieel verwerkte melk, dan toch in elk geval de werkelijke productieprijis betaalde. Deze controverse heeft jarenlang het debat tussen regering en bedrijfsleven beheerst.

Maar er waren ook andere redenen tot ontstemming, zoals de onbillijke behandeling van de boter bij toepassing van de omzetbelasting. Eerste levensbehoeften waren daarvan vrijgesteld, maar onder die categorie vond men ook opgesomd artikelen als .. krentenbrood, ham, gerookte paling en tarbot! Maar boter was luxe en daarvoor moest betaald worden! Er heeft altijd een margarine-smakje aan dat belastingbeleid gezeten.

Zuivelpropaganda

Het bedrijfsleven moest dus trachten ten dele goed te maken wat de fiscus bedierf. Daartoe werd in 1950 de bestaande Commissie voor Zuivelpropaganda op een nieuwe basis gezet en daaruit ontstond de Stichting Het Nederlands Zuivel Bureau. Aanvankelijk moest worden gewerkt op basis van vrijwillige bijdragen, maar later werd de financiering definitief geregeld door een heffing van het Bedrijfschap voor Zuivel (later Productschap), zodat alle melkproducenten gezamenlijk de kosten van deze propaganda- en voorlichtingsinstelling dragen. De belanghebbenden bij de export van kaas naar de Verenigde Staten - overigens geen afzetgebied van grote betekenis - stichtten in 1950 de Holland Cheese Exporters Association met een eigen bureau te New York.

Een andere benadering van de zuivelmarkt was de aandacht die geschonken werd aan het perspectief dat roomijsproductie zou kunnen bieden. Er bestonden enkele zuivelcoöperaties die ijs produceerden en daar kwam in 1951 een nieuwe fabriek in Limburg bij, de SIBEMA. De FNZ had reeds besloten technisch advies in te winnen van een Amerikaanse ijsspecialist, Dr. C. W. England, die ons land herhaaldelijk bezocht en wiens werk van groot nut was voor deze jonge tak van de Nederlandse zuivelindustrie. Nieuw voor Nederland, maar in feite was de industriële bereiding van roomijs in dat jaar precies 100 jaar oud; in 1851 was n.l. Jacob Fussell in Baltimore begonnen roomijs in een fabriekje te bereiden. Daarvoor was het een banketbakkersproduct

Internationale Kaasconventie

Dat men overal vreesde voor onplezierige concurrentiemethoden in de zuivelsector, bijv. bij de kaas, blijkt ook uit het feit dat in 1951 eindelijk een Internationale Kaasconventie tot stand kwam, waardoor de benaming en de samenstelling van de verschillende kaassoorten werd geregeld, althans voor de landen, die tot de conventie toetraden. De Denen hebben van de gelegenheid gebruik gemaakt om een aantal kaassoorten, die in feite imitaties waren van kazen uit andere landen, te voorzien van eigen namen.

De toenemende betekenis van de kaasbereiding bleek in Nederland ook uit het feit dat de NCZ te Meppel een groot kaaspakhuis liet bouwen. Dat was bestemd voor de nog jonge kaasfabrieken in het Oosten van het land en dus opnieuw een bewijs dat de zandprovincies ook op dit gebied hun mannetje kunnen staan. De NCZ werd in datzelfde jaar veranderd in een moedermaatschappij, die het beheer voert over afzonderlijke verenigingen voor de afzet van resp. boter, kaas en melkpoeder, genaamd NCB, NCK en NCM.

Aanval op het mond- en klauwzeer

In juli 1951 was de landelijke bestrijding van de runnertuberculose begonnen en nu verplaatste de aandacht zich onmiddellijk op het onderdrukken van de tweede grote plaag, het mond- en klauwzeer. In dat jaar brak opnieuw een epidemie uit, die weliswaar geen al te grote afmetingen aannam, maar er toch de schrik in bracht. In Friesland werd besloten voortaan de gehele rundveestapel jaarlijks te laten inenten.

In de loop van 1952 werd een plan ontwikkeld om dit voortaan op landelijke schaal te doen en daartoe kwam het ook inderdaad in het volgende jaar. Sindsdien is er geen uitbarsting van MKZ van enige betekenis meer geweest. Aan het eind van 1952 verscheen ook een wetsontwerp tot bestrijding van de runderhorzel, wat het einde heeft betekend van deze onvriendelijke parasiet. Er bleef toen nog als veeziekte te bestrijden het besmettelijk verwerpen, maar dat zou meer tijd vergen.

1953 Een wandeltocht van bijna 35 jaar [32]

De slaper wordt wakker

Het was natuurlijk niet alleen in Nederland, dát de landbouwproductie zich na de oorlog snel herstelde. In geheel WestEuropa namen de opbrengsten van land en vee toe en de Amerikaanse productie kreeg een extra krachtige stoot door de verandering van fabrieken, die springstoffen produceerden in kunstmestindustrieën en de fabrieken die tanks bouwden, in producenten van tractoren.

Het gevolg was een snelle stijging van de Amerikaanse landbouwproductie die vrijwel onmiddellijk uitliep op het ontstaan van grote overschotten aan tarwe, suiker, melkpoeder, rubber en katoen, plus nog de opkomst van vetleverende gewassen zoals soja. In het bijzonder na de Korea-crisis van 1950/51 werd de sojacultuur in de Verenigde Staten geweldig gestimuleerd. Ook op dit moment is het effect daarvan nog duidelijk op de internationale vettenmarkt te merken.

De marktopbrengst van de Nederlandse zuivel verminderde daardoor op kenmerkende wijze. In het melkprijsjaar 1950/51 lag de gemiddelde opbrengst van de melk bij een vetgehalte van 3,5 % nog 1,5 cent per kg boven de garantieprijs (voor '50/'51 17,5 ct.) - over 1953/1954 bleef de opbrengst er 0,14 cent onder (garantieprijs voor '53/'54 21,46 ct. bij 3,7 % vet). Dat was het moment waarop de „slaperdijk”, welke door de garantietoezeggingen van de regering ter bescherming van het agrarisch inkomen was gelegd, in functie moest treden en dus veranderde van een slaperdijk in een wakerdijk.

Hiermee begon de fase van een eindeloos geharrewar tussen regering en bedrijfsleven over de hoogte van de garantieprijzen, de verhouding tussen de prijs van consumptiemelk en industriemelk en de vraag op welke wijze en in welke mate relatief duur werkende veehouderijbedrijven extra uitkeringen moesten ontvangen. In de praktijk bleek het vrijwel ondoenlijk een splitsing aan te brengen tussen „zandbedrijven en boerderijen in daarmee gelijk te stellen streken” en het overige deel van het land. Laat men wel in het oog houden dat inmiddels omstreeks de helft van de Nederlandse melk van de zandgronden kwam.

De intensivering van het grondgebruik, de snelle verbetering van het vee, dank zij de kunstmatige inseminatie (KI), de snelle afvloeiing van kleine boeren en de daartegenover toenemende mechanisatie in de landbouw hebben deze tegenstelling tussen verschillende melkproductiegebieden geleidelijk doen afnemen.

Nieuwe wegen

Inmiddels begonnen reeds enkele wijzigingen in het zuivelafzetpatroon te ontstaan, zonder dat dit onmiddellijk naar buiten bleek. Tijdens de Korea-crisis ontstond er plotseling een acuut tekort aan blik, waardoor de CCF gedwongen werd gecondenseerde melk (zonder suiker) in flesjes te verpakken. De crisis eindigde echter even plotseling als ze was begonnen, waardoor de CCF met condens in glasverpakking bleef zitten. Bij een bespreking van deze moeilijkheid ten huize van een der directieleden van de CCF werd zo'n flesje opengemaakt en de inhoud in plaats van gewone melk voor de koffie gebruik. Toen sprak een van de dames van „koffiemelk”⁴ en besloten werd te proberen de voorraad van dit moeilijk verkoopbare artikel onder

⁴ Rectificatie

In aflevering 32 van „Een wandeltocht van bijna 75 jaar” wordt o.a. gesproken over koffiemelk. De directeur Merkartikelen Binnenland van de Coöp. Condensfabriek „Friesland”, de heer B. Kuik, maakte ons erop attent dat de gang van zaken in werkelijkheid anders is dan in het bewuste artikel staat vermeld. „De aanduiding „koffiemelk” voor gecondenseerde volle melk zonder suiker is inderdaad van de CCF afkomstig. In 1932 is men

die naam op de binnenlandse markt te brengen. Aldus werd „koffiemelk” geboren en dat dit lid van de Nederlandse zuivelploeg een forse groei heeft laten zien is algemeen bekend. Vrijwel tegelijkertijd begon de CCF op grote schaal wei te verwerken tot melksuiker, waardoor in 1954 geen sprake meer was van een wei-overschot in Friesland.

Na de Koreacrisis bleef de CCF met gecondenseerde melk in flesjes zitten. Dit moeilijk verkoopbare artikel werd — met succes — als koffiemelk op de binnenlandse markt gebracht.

Internationaal Zuivelcongres

In 1953 was Nederland aan de beurt voor het organiseren van het driejaarlijkse Internationaal Zuivelcongres en dat was een goede gelegenheid om te laten zien wat ons land op zuivelgebied presteerde. Daarom werd in de Houtrushallen te Den Haag tijdens het congres een door het NZB georganiseerde zuiveltentoonstelling „De Melkweg” gehouden, die meer dan 100.000 bezoekers trok, door de Koningin werd bezocht en waarvan de indrukken in vele buitenlandse vakbladen waren te vinden.

Wijziging der prijsverhoudingen

met de verkoop van dit produkt in flessen op de Nederlandse markt begonnen en reeds toen noemde men het koffiemelk. Het succes was gering. Zodra dit na de Tweede Wereldoorlog mogelijk was, is opnieuw met koffiemelk in bussen op de binnenlandse markt gestart en het succes was nu beduidend groter.

In 1950 is Nutricia begonnen met de produktie van koffiemelk in flessen en in 1952, toen er wegens de Korea-crisis geen blik mocht worden gebruikt voor binnenlandse doeleinden, is ook de CCF overgeschakeld op flessen.

Vanaf dat moment is de ontwikkeling van koffiemelk snel gegaan. De Nederlandse huisvrouw bleek een duidelijke voorkeur voor de flessen te hebben, waardoor de unieke situatie is ontstaan, dat in Nederland, als het enige land ter wereld, het overgrote deel van de koffiemelk in flessen wordt verkocht”. Aan de conclusie van „CFR” dat „dit lid van de Nederlandse zuivelploeg een forse groei heeft laten zien”, wordt hiermee overigens geen afbreuk gedaan (red.).

De zuivelmarkt was intussen ongunstig geworden. De FNZ stelde toen als voornaamste doel dat de productiekosten moesten worden verlaagd, mede door verhoging van de arbeidsproductiviteit. Het zou blijken dat dit inderdaad het meest doeltreffende middel was om de marktontwikkeling enigszins te kunnen bijhouden. Wel gingen er ook stemmen op om de produktie te beperken, maar men heeft er terecht de voorkeur aan gegeven zo rationeel mogelijk te werken

Dat de Nederlandse landbouw voor de nationale economie volstrekt onmisbaar was, en is, was reeds zonneklaar gebleken 1954, toen op de totale Nederlandse uitvoer van 8 miljard gulden niet minder dan drie miljard afkomstig was van zuiver agrarische produkten. De agrarische invoer van 1,8 miljard liet derhalve een belangrijk batig saldo over, waarmee de invoer van niet-agrarische goederen kon worden gefinancierd. Intussen werden tot uitbalanceren van de binnenlandse marktverhoudingen opnieuw monopolieheffingen ingesteld op voedergranen.

Nieuwe voorzitter, nieuwe secretaris

Graaf van Lynden van Sandenburg is maar anderhalf jaar voorzitter geweest. In die periode had hij J. A. Geluk nog als secretaris naast zich. Toen er een nieuwe voorzitter kwam, had de heer Geluk inmiddels de pensioengerechtigde leeftijd bereikt - zelfs meer dan dat - en moest ook de secretarispost opnieuw worden bemand. Zo ontstond de situatie waarin de beide topfunctionarissen van de FNZ bijna tegelijkertijd moesten worden opgevolgd. Naast voorzitter Van Waes kwam nu als algemeen secretaris Dr. E. van de Wiel, tevoren adjunct-directeur van het LEI. Zij zouden hun handen vol krijgen met de onderhandelingen over de melkprijzen en misschien nog meer aan de wijze waarop het Bedrijfschap voor Zuivel werd omgezet in een Produktschap. Daarover is twee jaar lang slag geleverd. Het relaas daarover komt ter sprake in het volgende traject van onze wandeltocht.

Nieuwe technieken, nieuwe methoden

De vernieuwing van het productieproces in de zuivel wordt o.a. geïllustreerd door de toepassing van elektronische apparatuur bij de besturing van verschillende apparaten, zoals de pasteurs. De elektronica was iets geheel nieuws in 1954. Een soortgelijk aspect was de invoering van het „plan-bord” bij de kaasbereiding in Friesland, want dat was de eerste stap tot een systematische indeling en onderlinge koppeling van de werkzaamheden. Het productieproces kon beter worden beheerst, de arbeidseconomie werd erdoor bevorderd. In datzelfde jaar 1954 pasten 15 fabrieken het toe.

Van soortgelijke vernieuwende strekking was het toepassen van de papierverpakking voor melk. Sterovita begon in 1955 met Tetra Pak, andere fabrieken gebruikten geparaffineerde bakers. Pure-pak, te duur voor binnenlands verbruik, werd alleen toegepast voor de melk voor het Amerikaanse leger.

Al deze nieuwe ontwikkelingen maakten het nodig te denken aan de bijscholing van het personeel.

Daartoe werd op 1 oktober 1954 begonnen met de uitgave van het maandblad „In en Om de Zuivelfabriek”, dat aan een grote behoefte voldeed. Toen in het jongste verleden het aantal fabrieken drastisch afnam en het productieproces steeds verder werd geautomatiseerd, is deze uitgave gestaakt (begin 1974).

Zo was ongeveer de stand van zaken toen het OO van 4 mei 1955 onder de titel „De oogst van tien jaar Vrede” kon recapituleren wat er in dat tijdvak was bereikt. Dat was heel wat, maar er zou nog veel moeten gebeuren om de razend snelle veranderingen van de tijd ook in de zuivelwereld te kunnen bijhouden.

Wij stonden aan het begin van een tijdvak waarin de sterk versnelde concentratie van de zuivelindustrie zou inzetten en een geheel nieuwe constellatie in de zuivelorganisatie tot stand zou komen.

1955 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [33]

Problemen van de PBO

De eerste praktische toepassing van de Wet op de Publiekrechtelijke Bedrijfsorganisatie was de instelling in 1954 van het Landbouwschap ter vervanging van de Stichting voor de Landbouw. Het nieuwe instituut kreeg, zoals men weet, de bevoegdheid algemeen bindende regelingen in te voeren. Voor de zuivel diende er een productschap te komen, waarin de drie fasen van het zuivelproductieproces - melkwinning, verwerking en afzet - vertegenwoordigd waren. De wet schrijft voor dat zo'n productschap bij voorkeur op vrijwillige samenwerking moet berusten, terwijl van de bepaling dat werkgevers en werknemers in gelijke mate zitting moeten hebben in het bestuur „onder bijzondere omstandigheden” kan worden afgeweken.

Nu, van die vrijwilligheid kwam niets terecht. Toen het bedrijfsleven huiverig was met dit experiment te beginnen, vroeg en kreeg de regering de goedkeuring van de volksvertegenwoordiging om een Productschap voor Zuivel in te stellen. Het betoog dat er alle reden was om geen paritair bestuur te verlangen, op grond van het feit dat in de landbouw verreweg de meeste „werkers” ondernemers zijn, werd daarbij van de kaart geveegd. De voorzitter wordt door de Kroon benoemd, doch de betrokken partijen zouden hun mening kenbaar mogen maken over de kandidaat voor deze functie.

Een gesprek hierover met de Minister van Landbouw vond plaats op 2 augustus 1956, maar onmiddellijk daarop bleek dat het Koninklijk Besluit tot benoeming van de regeringskandidaat reeds drie dagen eerder was ondertekend ...Een mooi voorbeeld van wat men zou kunnen noemen „een autocratische opvatting van de democratie”. Het meningsverschil spitte zich toe op een zaak, die allang hing, n.l. de vraag of de betaling naar kwaliteit van de boerderijmelk publiekrechtelijk - n.l. door het PZ - of door privaatrechtelijke instellingen geregeld zou moeten worden.

In regeringskringen stuurde men aan op een publiekrechtelijke regeling, waardoor de controle op de verdeling van het melkgeld uit handen van het bedrijfsleven zou worden genomen. De minister treuzelde zo lang mogelijk, teneinde de beslissing te laten nemen door het productschap waarbij hij zeker was van een voorkeur voor zijn standpunt. Op grond daarvan weigerden de werkgeversorganisaties bestuursleden voor het PZ aan te wijzen, toen dit in oktober 1956 in werking trad.

Het conflict heeft enkele maanden geduurd, namelijk tot een compromis was bereikt, behelzende dat de controle zelf zou worden toevertrouwd aan privaatrechtelijke controle-instellingen (waarvoor spoedig het Centraal Orgaan voor Melkhygiëne werd gesticht), maar dat het PZ de premie voor eerste klasse melk aan een maximum kan binden. De voorzittersimpasse werd doorbroken door te bepalen dat de voorzitter over alle belangrijke zaken overleg zou plegen met de beide ondervoorzitters (resp. van werkgevers- en werknemerszijde), waardoor aan de top zoiets als een driemanschap ontstond. Nadat deze onverkwikkelijke zaken waren afgewerkt, heeft het PZ goed kunnen functioneren.

Melkprijsgarantie op de helling

Het onderscheid dat de minister sinds een drietal jaren in de melkprijsgarantie had willen invoeren door toeslagen in het vooruitzicht te stellen voor melkwinningsgebieden met hoge productiekosten, was in de jaren 1954, 1955 en 1956 onuitvoerbaar gebleken. Wie moest wel en wie mocht niet voor de toeslag in aanmerking komen? Toch hield Mansholt er in 1957 nog

aan vast, doch toen hij op 1 januari 1958 aftrad om naar de EEG te Brussel te gaan en Vondeling hem opvolgde, verdween deze hersenschim.

In 1957 begon men bij de Friese Zuivelbond met de eiwitbepaling van de melk. Een foto uit de beginperiode van dit onderzoek. Op de uitslag hiervan werd mede de uitbetaling door de fabrieken aan de boeren gebaseerd.

In de regeling 1957/58 stond dat er geen onderscheid naar productiegebieden zou worden gemaakt. Er kwam dus één landelijke garantieprijs.

Vondeling droomde van een beperking van de garantie tot een bepaald percentage van de productie. Men kon zo wel een financiële begrenzing van de overheidslasten bereiken, maar stellig geen inkrimping van de productie. Evenals zijn voorganger weigerde hij het vetgehalte van de consumptiemelk van 2½ op 3 % te brengen, maar hij kwam nu met een ander plan, n.l. om ook de verkoop toe te staan van melk met 3,75 % vet. Daarop zou dan geen subsidie worden gegeven ten gevolge waarvan die melk aan de verbruiker tien cent meer zou gaan kosten. In feite was dit slechts een schijnmanoeuvre die hoegenaamd geen effect op melkverbruik of boterpositie heeft gehad.

Tussen Keulen en Parijs...

Wellicht onder de druk van de vrees voor een algemene conjuncturomslag kwam er eindelijk schot in de Europese samenwerking. Als uitvloeisel van een initiatief van de Kolen en Staal Gemeenschap had de Belg Spaak er vaart achter gezet en zo vonden de zes landen van de GKS de weg naar Rome, waar zij op 25 maart 1957 het verdrag ondertekenden tot instelling van een Europese Economische Gemeenschap, te beginnen op 1 januari 1958. Een besluit van wereld-historische betekenis.

Een periode van 12 jaar werd gesteld als aanloop- en inwerkijd, waarin, wat het onderlinge handelsverkeer betreft, méér werd bereikt dan verwacht werd, maar waarbij ook vele teleurstellingen vielen te incasseren. Onmiskenbaar is de fundamentele doorwerking te gevoelen in de gehele Europese economische en politieke structuur, ook al wordt dat op het ogenblik (me-

dio 1975) verduisterd door de actuele monetaire en conjuncturele strubbelingen. Op de volgende trajecten zullen we voortdurend met de EEG te maken krijgen.

En de boer, hij melk voort!

Laat de ploeg maar aan de kant staan, dat doet voortaan de loonwerker wel. Maar het melken blijft voorshands nog de taak van de boer, uiteraard met gebruik van de melkmachine. Wat is er in de jaren '50 niet gebeurd! Op 1 juli 1956 kon geheel Nederland tbc-vrij worden verklaard. Sinds 1953 was er geen mond- en klauwzeer van betekenis onder het rundvee meer geweest en de verordening van het Landbouwschap die de jaarlijkse inenting van alle runderen ouder dan 18 maanden voorschrijft, zorgt ervoor dat dit zo blijft.

In Friesland, de provincie waaruit zoveel zuivelinitiatieven voortkwamen, begon men op 12 mei 1957 in de kring van de Friese Zuivelbond met de eiwitbepaling van de melk, teneinde mede daarop de uitbetaling te baseren. Alle leden van de Bond deden er onmiddellijk en vrijwillig aan mee. Geleidelijk zou overig Nederland volgen.

Maar óók andere provincies rukten op. In **Drenthe ontwikkelde de DOMO** zich voorspoedig tot een groot melkproduktbedrijf, dat tenslotte tot ver buiten de provincie reikte. In Gelderland-Overijssel groeiden de combinaties van zuivelfabrieken en gezamenlijk stichtten zij een eigen fabriek van gecondenseerde melk te Deventer, die in juni 1957 ging draaien. In Noord-Holland begonnen 22 fabrieken voor gezamenlijke rekening een centrale melkinrichting, de MELCO te Heiloo. De zuidelijke provincies intensiverden de samenwerking bij de centrale verwerkingsbedrijven en de coöperatieve zuivelafzet. Daar begon toen een groot integratieproces, waarvan de afmetingen zich langzamerhand gingen aftekenen. De polsslag van de tijd was overal voelbaar.

1954 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [34]

Bemand voor nieuwe taken

De secretarisswisseling van 1954 was toevallig vrijwel samengevallen met een voelbare nieuwe stroming in de zuivelcoöperatie die zich vertrouwd moest maken met de grote wijzigingen, die zich op maatschappelijk en industrieel terrein aankondigden. Alle aspecten van de functie van de FNZ en van de veranderingen die zich begonnen te voltrekken op terreinen die sterk uiteenliepen en toch elkander onderling stimuleerden, vereisten een veel bredere aanpak dan voorheen.

Reeds bij de benoeming van een nieuwe secretaris was daarmee rekening gehouden door de functie te splitsen in die van algemeen-secretaris en van secretaris voor de interne organisatie. In deze laatste functie werd de adjunctsecretaris, Ir. A. T. Oosterhof, benoemd, die echter reeds het volgende jaar vertrok om secretaris te worden van de Gelders-Overijsselse Zuivelbond. Hij werd opgevolgd door Ir. A. E. Penning. Maar de top diende verder te worden verzwaaard door aanstelling van specialisten voor bijzondere taken. Achtereenvolgens kwamen er ingenieurs of economen bij voor zuiveltechniek, internationale zaken, sociale aangelegenheden, economische vraagstukken, consumptiemelkbelangen en tenslotte nog een ingenieur als opvolger van P. Krediet, die in 1959 met pensioen ging.

Een der belangrijkste taken werd de leidinggeevenden in de zuivelcoöperatie vertrouwd te maken met de problemen van de tijd. Binnen het zuivelbedrijf ging het om het structuurpatroon van de betrekkingen tussen de personeelsleden onderling - kwestie van waardering van mensen en functies - maar ook om de bedrijfseconomische consequenties van mechanisatie, automatisering, rationalisatie en arbeidseconomie. Allemaal onderwerpen, die duidelijk maakten dat de zuivelcoöperatie uit haar dorpskieren was gegroeid.

Zoals „In en Om de Zuivelfabriek” de technische vakmensen bij de tijd moest houden, was het evenzeer noodzakelijk de directeuren en aanstaande directeuren in te werken in de problemen van de maatschappelijke groei. Daarin werd voorzien door in het najaar van 1957 te beginnen met directeuren-conferenties (ook toegankelijk voor assistent-directeuren) over de vraagstukken van personeelsbeleid, aan welke bijeenkomsten de naam van „Hoog-Soeren” (het Veluwe hotel waar de conferenties werden gehouden) onverbreekelijk is verbonden. Enkele honderden cursisten bewezen de behoefte aan een dergelijke opleiding. De nieuwe bemanning van het secretariaat werd met de verzorging van deze conferenties belast.

Kalfsvlees als zuivelproduct

Een van de meest opmerkelijke nieuwe ontwikkelingen in de melkverwerking van de jaren '50 was de opkomst - naast die van „koffiemelk” - van de „kunstkalvermelk”, d.w.z. mager melkpoeder vermengd met een goedkoop vet ter vervanging van duur melkvet, zetmeelproducten en andere ingrediënten. De veevoederfabrikant, W. A. Pesch Jr., had het produkt bedacht en toen de melkpoederproductie in de coöperatieve sector met sprongen begon te stijgen, ontdekten men hierin een bijna onbegrensd nieuw afzetgebied. In 1955 werd al 25.000 ton mager melkpoeder voor dit doel gebruikt, wat het tot slachtrijpheid afmesten betekende van een steeds stijgend aantal kalveren, die in een vroeger stadium naar de worstfabrieken zouden zijn getransporteerd.

Zo vond de rundveehouderij plotseling en onverwacht twee belangrijke uitbreidingen van haar arbeidsveld: enerzijds een afzetgebied voor de ondermelk, anderzijds een grote nieuwe inkomstenbron in het mesten van kalveren. Aanvankelijk is er in het PZ moeizaam over gedebatteerd of de zuivelindustrie dit produkt wel zou mogen samenstellen, aangezien het haar verboden was melkvreemde vetten in voorraad te hebben en te verwerken. De oplossing werd gevonden door toe te staan dat de coöperaties speciale ondernemingen of afdelingen inrichtten voor dit veevoederprodukt, mits een scherpe scheiding met het zuivelbedrijf werd gemaakt en garanties gegeven werden voor het uitsluitende gebruik in de veevoedersector.

In de jaren '50 kwam ook de kunstkalvermelk op. Het mesten van kalveren met melkpoeder leverde voor de zuivelindustrie een bijna onbegrensd nieuw afzetgebied op.

De grote vlucht die nu de melkpoederproductie nam, maakte zoveel melkvet vrij, dat het voor de hand lag de grote stroom van de room in centrale botermakerijen te verwerken. Onmiddellijk gevolg: de oude karn raakte in onbruik. Aldus bevorderde deze technische revolutie in sterke mate de concentratie in de zuivelindustrie met name bij de boterbereiding.

Iets soortgelijks voltrok zich in de ijssector. Het was wegens de concurrentie van niet-zuivelbedrijven die ijs maakten niet langer tegen te houden dat ook de zuivelcoöperatie zich ging interesseren voor „consumptie-ijs”, d.w.z. ijs waarin, in tegenstelling tot roomijs, geen melkvet is verwerkt. Uiteraard niet toelaatbaar binnen de hekken van de zuivelfabriek werd ook deze vorm van verwerking van melkvreemd vet opgevangen met soortgelijke voorwaarden als voor de produktie van kunstkalvermelk waren gesteld.

Ook de bereiding van consumptiemelk en aanverwante produkten vereiste concentratie door de snelle ontwikkeling van de techniek van pasteurisatie en flessenvulling, waardoor naast de centrale fabrieken voor gecondenseerde melk, melkpoeder en boter ook de centrale melkinrichtingen op de voorgrond traden. Alleen de produktie van kaas kon ook bij die stand van de ontwikkeling nog de taak blijven van verspreid gelegen fabrieken, ook al werden deze stuk voor stuk belangrijk groter.

De mechanisatie van de kaasbereiding zette zich vooral in Friesland krachtig door, waarbij de handvaardigheid plaats maakte voor gemechaniseerde en meer en meer elektronisch bestuurd

processen. Het gevolg hiervan was weer de behoefte aan een nieuw type vakman, in verband waarmee het zuivelonderwijs een aanpassing moest ondergaan.

Aldus kwamen steeds meer wegen open, die leidden naar versnelde concentraties. De laatste 15 jaar van onze wandeltochten zullen dan ook getuigen van de samentrekking van een talrijk gezelschap lokale fabrieken tot een in aantal steeds kleiner wordende gemeenschap van grote bedrijven.

Abortus-Bang (A-B)infectie bedwongen

De melkstroom bleef snel stijgen.

Dit was ten dele het gevolg van de snelle verbetering van de gezondheid van de veestapel. Nadat de tbc was uitgeroeid en het mond- en klauwzeer door de jaarlijkse massale inenting knock out geslagen, bleef het besmettelijk verwerpen de laatste grote plaag, die overwonnen moest worden. En dat is met grote voortvarendheid gebeurd. Het Landbouwschap bepaalde dat met ingang van 1 mei 1958 een heffing van f 2,50 per kwartaal en per rund verschuldigd zou zijn op alle runderen boven 18 maanden, aanwezig in veestapels die niet reactievrij waren. Slaagde de eigenaar er in voor 1 mei 1961 zijn gehele veestapel vrij van de besmetting te hebben, dan werd de heffing terugbetaald. Als de eigenaar zich verplichtte zijn dieren voor 1 mei 1959 aan een bloedonderzoek te onderwerpen, betaalde hij maar de halve heffing. De methode heeft snel het gewenste succes opgeleverd. Terloops en ter aanvulling: de runderhorzel werd in diezelfde jaren uit Nederland verbannen, ook dank zij georganiseerde bestrijding.

Het eiwit in de melk

De betaling van de melk naar gehalte, zowel aan vet als aan eiwit, kwam plotseling binnen het bereik van geheel Nederland toen het laboratorium van de Gelders-Overijsselse Zuivelbond in 1958 een nieuwe methode voor goedkope en snelle bepaling van het eiwitgehalte ontwikkelde, de kleurstofmethode, die spoedig algemeen ingang vond. Sindsdien wordt ook bij de fokkerij terdege rekening gehouden met de overerving van de aanleg voor een hoger eiwitgehalte van de melk.

1960 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [35]

In het voorportaal van de Euromarkt

„Tussen Wereldoorlog en Euromarkt” luidt de titel van de bundel van 20 opstellen, uitgegeven ter gelegenheid van de 60e verjaardag van de FNZ in september 1960. In de ondertitel „Wervelingen in de Melkstroom” komt de dynamiek tot uiting, welke dat jaar tot een waar tijdsgewricht maakte.

Twee duidelijk onderscheiden tijdvakken vinden in het jaar 1960 hun draaipunt. De gedaanteverwisseling van het zuivelbedrijf was in volle gang en niet minder die van de zuivelpolitiek. Dit laatste werd voelbaar op 1 januari 1960, toen de eerste EEG-maatregel van kracht werd: de eerste verlaging van de onderlinge invoerrechten van „de Zes” met 10 %. In snelle etappes moesten de tariefmuren worden afgebroken en een einde worden gemaakt aan de bestaande contingenteringen.

Voor onze zuivel betekende dit o.a. dat het Duitse invoerrecht op kaas werd verminderd van 25 tot 22,5 %, een tariefmuur die ons de grootste moeilijkheden in de weg had gelegd. Het was niet eenvoudig uit de oude nationale huid te kruipen, terwijl de EEG-huid zich nog niet had gevormd. De nationale huishoudingen gevoelden zich erg kwetsbaar voor wederzijdse commerciële gedragingen en telkens greep nu eens het ene, dan weer het andere land terug op een nationale noodmaatregel.

In Brussel moest daarvoor dan weer een oplossing gevonden worden. Zes potten verweten zes ketels dat zij zwart waren (in elk geval waren zij niet brandschoon). Het OO had het begin van de functionering van de EEG ingeluid met de verschijning in december 1959 van een extra Euromarkt-nummer en spoedig werd begonnen met een regelmatig verschijnende „Euromarkt-kroniek”. Er kwam geen nummer uit of er waren EEG-maatregelen of plannen aan te kondigen en te commentariëren.

Waarschijnlijk is er geen bedrijfstak in de zes landen geweest, die zo grondig en zo volledig op de hoogte werd gehouden van de ontwikkeling als de Nederlandse zuivelcoöperatie. Internationaal deed de Zuivelbond zich krachtig gelden in de ASSILEC, de associatie van de Europese zuivelindustrie, die de gemeenschappelijke belangen bij de Brusselse autoriteiten behartigde.

Tallose moeilijkheden waren te overwinnen, waardoor de zuivelregeling, die volgens schema op 1 mei 1962 had moeten worden ingevoerd, pas op 1 november 1964 van kracht werd. Inmiddels kreeg de Europese zuivelpolitiek wel gestalte; zij was gericht op:

1. optrekking van de prijzen tot een gemeenschappelijk niveau;
2. tijdens dit proces vereffening van de onderlinge prijsverschillen met grensheffingen;
3. voorkeursbehandeling op elkanders markten;
4. een interventieregeling voor boter.

Woelige markten

De verzorging van de afzetgebieden, zowel binnen als buiten de Euromarkt, bleef evenals voorheen een „wisselend spel vol verrassingen”. Natte zomers, droge zomers, strenge winters, kwakkelwinters, late lentes en regen-herfstten deden hun invloed gelden op melkproductie en zuivelaanbod, wat de ballen op het Europese biljartlaken op de grilligste wijze deed caramboleren. Hier in Nederland was het de taak van het PZ met papieren, doch doeltreffende maatregelen botsingen te voorkomen of te bufferen.

De vertegenwoordigers van de zuivelcoöperatie in het productschap hebben daaraan een zeer groot deel van hun tijd moeten besteden. Voornaam doel was uit de melkverwerking in haar geheel het maximale nuttig resultaat te trekken. „Maximalisatie van de opbrengst” was het oriëntatiepunt van het Nederlandse beleid. Hoe vreemd het soms toeging, spreekt uit het feit, dat in de zomer van 1963 gedurende enkele weken een plotselinge boterschaarste ontstond, die overwonnen moest worden met ... invoer uit Amerika.

Op de binnenlandse markt bevocht de zuivelindustrie twee successen. In november 1960 werd het vetgehalte van de consumptiemelk op 3 % gebracht, terwijl op 1 januari d.a.v. de omzetbelasting op boter verviel. Op een kiloprijs van f 3,65 scheelde dat 18 cent. Er is veel en diepzinnig geredekaveld over „de Nederlandse zuivelproblematiek”. Een commissie-Vondeling hield zich er een paar jaar mee bezig, maar toen haar rapport eind 1962 verscheen, was de inhoud zo mager dat het OO schreef van „Een glas ... en een plas . . .” (de rest van het lied is bekend). De commissie adviseerde te zorgen voor een betere verpakking en koeling van boter, voor beperking van het aantal handelsmerken van boter en kaas en zij vroeg meer aandacht voor roomijs. Dat was alles!

De melkstroom komt op

„En die stroom - die melkstroom - rees al meer en meer”. Niet alleen in Nederland. In Frankrijk, Duitsland en België werd, grotendeels gefinancierd door de regeringen, de landbouw in snel tempo geïntensiveerd. Wel behield Nederland zijn voorsprong wat de melkproductie per koe en het vetgehalte van de melk betrof, maar onvermijdelijk werd het gedrang op de gemeenschappelijke zuivelmarkt steeds groter. Spoedig kon België bijv. in eigen boterbehoefte voorzien, waardoor voor Nederland slechts de Engelse markt als groot afzetgebied overbleef. De kaasuitvoer naar België handhaafde zich, hoewel dit land zelf sinds de jaren '50 een stijgende productie van uitstekende kwaliteit opbouwde.

De algemene stijging van de melkstroom valt ten dele te verklaren uit de verdwijning van het paard, dat in de weiden plaats maakte voor minstens evenveel extra koeien. Dit viel samen met een groter productievermogen van een jongere rundergeneratie, die bovendien niet meer door ziekten werd geteisterd. Het is geen regelmatig opgaande lijn geweest, maar onstuitbaar steeg de Nederlandse melkstroom van ongeveer 5 miljoen ton in de jaren '50 tot 6, tot 7 en in 1974 tot bijna 10 miljoen ton.

Alleen grotere fabrieken konden die aanvoer verwerken. In 1962 zei secretaris Stallinga van de Friese Zuivelbond al dat in de toekomst de fabrieken een capaciteit van ten minste 60 miljoen kg zouden moeten hebben. Het gemiddelde was, landelijk toen nog geen 12 miljoen kg. Die grotere fabrieken vereisten een andere bedrijfspolitiek. Zo kwam o.a. de noodzaak naar voren van de beloning naar prestatie, een onderwerp dat in een aantal FNZ-conferenties voor de directeuren uiteen werd gezet. De eerste fabriek waarbij het werd gedemonstreerd, was Opmeer in Noord-Holland.

Op het secretariaat werden intussen economische bedrijfsvergelijkingen gemaakt. Fusies en concentraties waren aan de orde van de dag. Dit was aanleiding voor het OO om in de loop van 1963/'64 vier extra nummers uit te geven, die de toestand en de perspectieven beschreven in resp. Noord-, West-, Oost- en Zuid-Nederland, welke vier kwartieren zich duidelijk met een eigen structuur begonnen af te tekenen.

Versnelde exodus

Toen Mr. Marijnen Minister van Landbouw was, zei hij in 1963 dat verdere afvloeiing van arbeidskracht uit de landbouw noodzakelijk was, evenals bedrijfsvergroting. Het OO had de onvermijdelijkheid daarvan herhaaldelijk betoogd, ook wat recreatiebestemmingen op den duur voor de landbouw zouden kunnen gaan betekenen. Spoedig zou het duidelijk worden dat de EEG-landbouw veel sneller in productievermogen groeide dan de EEG-maag kon verwerken.

De boeren deden het zó goed, dat sommige markten werden overvoerd. En als eerste Eurokater viel de klap in het pluimveebedrijf, waar in 1963 eieren en kuikens bijna onverkoopbaar werden. De Amerikaanse massa-invoer van slachtkuikens was daaraan niet vreemd. Dit probleem van de al te overvloedige produktie zou het voornaamste thema van de landbouwpolitiek van de Gemeenschappelijke Markt worden.

1963 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [36]

Het verstoorde droombeeld

Lage prijzen, lage huren, lage lonen -dat waren de drie vuistregels geweest van het Nederlandse sociaal-economische beleid sinds 1945. Niet zonder succes, want de industrialisatie was onder dat systeem in versneld tempo vooruitgegaan. Zo sterk dat er een industrieel arbeidstekort ontstond, hetgeen automatisch leidde tot zwarte lonen. De boeren echter waren overgeleverd aan vaste prijzen of marktprijzen, waarbij uiteraard niets „zwart” valt te verdienen.

Toen het oogstjaar 1963 uitzonderlijk slecht was, daalde het gemiddelde boereninkomen tot f 3.000 à f 4.000 (afhankelijk van de streek) en de EEG had nog geen voelbaar effect. Men begon het vertrouwen in de EEG te verliezen.

Maar dan komt de breuk. In de zomer van '63 besloten de scheepswerven niet langer zwart loon te betalen, maar het volle bedrag op de loonlijsten te vermelden. De regering ging door de knieën en dat was het sein voor een algemene loonsverhoging, waaraan geen eind is gekomen. Plotseling werd overal „ruimte” ontdekt, die loonsverhogingen toeliet. Hadden wij tot dat jaar gewoond op een „goedkoopte-eiland” - een juister beeld zou zijn geweest te spreken van een goedkoopte-polder, wegens de abnormaal lage stand van lonen en prijzen, schreef het OO - die uitzonderingspositie verdween snel met als gevolg een afnemend concurrentievermogen.

De secretarisgeneraal van Economische Zaken, Prof. G. Brouwers, erkende het zelf in ESB van 1964: „het goedkoopte-eiland is exit”. Door velerlei oorzaken werd de waarde van het geld aangetast en het gevreesde fenomeen van de inflatie heeft tot op de huidige dag de EEG-droom verstoord. De wervelingen werden een draaikolk, terwijl de prijzenspiraal zichzelf steeds hoger opschreefde.

Het eenvoudige program van de Gemeenschappelijke markt: gelijktrekken van grondstofprijzen, lonen en belastingen, verloor de grond onder de voeten, al was dat in de overgangsjaren tot 1970 nog niet zo algemeen duidelijk. In 1964 decreeteerde de Raad van Ministers nog dat in de resterende jaren tot die streefdatum de nationale subsidies met 1/7 per jaar dienden te worden afgebroken (met de invoerrechten was dat intussen al gebeurd). Zo zou in 1970 de Gemeenschappelijke Markt werkelijkheid worden.

In de landbouw was het 't streven de „prijsvork” d.w.z. de afstand tussen hoogste en laagste prijzen voor een bepaald produkt binnen de EEG, geleidelijk te vernauwen; de beiden moesten elkander benaderen. Dat het anders is gelopen werd enerzijds veroorzaakt door de inflatie, die de gehele westerse wereld meesleepte, anderzijds door de produktie-explosie van de landbouw.

De ontwerpers van de Europese landbouwpolitiek hadden dat laatste, evenmin als het eerste, voorzien. Zij meenden dat het voldoende zou zijn een interventieregeling voor boter te maken en de prijzen voor voedergranen aan de buitengrens door middel van heffingen onder controle te houden om bij een vaste tarweprijs tot een harmonische ontwikkeling van de landbouw te komen. Deze zou aldus een goed bestaan vinden uit de marktopbrengsten, dus zonder overheidstoelagen.

Dit bleek een illusie, doordat de boeren het advies hadden opgevolgd hun productie op te voeren. Zij hadden dat met ambitie gedaan, ook al omdat hun voortdurend voor ogen werd gehouden dat er eerder sprake zou zijn van een wereldvoedseltekort dan van een teveel.

FNZ ontwerpt structuurplan

In de zuivelcoöperatie heeft men die gang van zaken niet lijdelijk aangezien. In de najaarsvergadering van 1965 kon de voorzitter een structuurplan ontvouwen, met instemming van de zuivelverkoopverenigingen en van de drie centrale landbouworganisaties, dat gebaseerd was op de gedachte dat er per provincie een bundeling van alle coöperatieve zuivelactiviteiten tot stand zou komen en waarbinnen één melkprijs zou gelden. Een grootscheepse herconstructie derhalve, waarbij als doel werd gesteld een zo rationeel mogelijke melkverwerking te organiseren. Het plan zou overigens slechts kunnen worden uitgevoerd met medewerking van de CMC, die toen nog geheel buiten de FNZ stond.

De taak van de FNZ liet zich indelen in vier grote groepen:

1. optreden als belangenbehartiger en woordvoerder, met name bij de regering en bij de PBO;
2. dienstverlening in het technische vlak en bij de aanschaf van bedrijfsbenodigdheden;
3. opleiding, bemoeienis bij examens, scholing van directeuren enz.;
4. coördinatie van het streven van de zuivelbonden, hun leden en centrale fabrieken.

Juist die coördinatie zou steeds belangrijker worden en een totale reorganisatie van de FNZ vergen. De bemoeienis met het vakonderwijs daarentegen werd nog hetzelfde jaar overgedragen aan de voor dit doel in het leven geroepen landelijke stichting, in het bestuur waarvan ook de werknemersorganisaties plaatsnamen. In de landbouw zelf waren niet minder belangrijke veranderingen te verwachten; de Studiegroep Melkveehouderij van het Ministerie van Landbouw constateerde dat in 20 jaar de productie per arbeidskracht in de landbouw was verviervoudigd en voorspelde dat desondanks het aantal bedrijven in de loop der jaren zou moeten dalen tot 30 % van de toenmalige stand.

Technische zaken

De regeling van de betaling van de melk naar kwaliteit kreeg in 1964 eindelijk haar sluitstuk toen de regering voorschreef dat voortaan de melkprijstoeslag gekoppeld zou zijn aan het inachtneming van de kwaliteitsklassen, waarin de melk wordt ingedeeld.

Overigens wist men ook toen al dat dit slechts een tijdelijke regeling zou zijn, aangezien de melkprijstoeslag zou moeten verdwijnen, zodra de EEG een gemeenschappelijke richtprijs had ingevoerd.

De invoering van de 5-daagse werkweek had een aantal ingrijpende invloeden op de zuivelindustrie. De kaasfabrieken gaven er de voorkeur aan de weekeindmelk naar de poedertorens te sturen. Dit noodzaakte tot integratie van kaas- en poederbedrijven, zoals trouwens in geheel West-Europa werd geconstateerd. Terwijl vroeger buiten Nederland aan de ondermelk weinig

aandacht werd besteed en weinig waarde toegekend, begon men nu overal die ondermelk te „mobiliseren”.

De produktie van mager melkpoeder verdrievoudigde zich in weinig jaren en zou spoedig die van Amerika gaan overtreffen. De energievoorziening, die reeds enige jaren vrijwel totaal was overgeschakeld van steenkool op stookolie, stond op het punt op aardgas over te gaan. In de consumptiemelkbedrijven begon de verpakking van melk in papier of in plastic snel op te komen, waarbij kan worden geconstateerd dat de doorschijnende plastic zakjes, die aanvankelijk een zo afdoende en goedkope oplossing voor het verpakkingsvraagstuk schenen te brengen, het veld weer hebben moeten ruimen voor de veel steviger papierverpakking. Overigens is de glazen fles ook nu nog lang niet uitgediend.

Het Nederlands Zuivelbureau heeft zich in die jaren ontplooid tot een groot en actief lichaam, dat op de meest verschillende wijzen de verbruikers zowel in Nederland als daarbuiten inlicht over de betekenis van melk en melkproducten als voedingsmiddel. En nog weet het publiek in feite te weinig van de waarde van zuivel in de voeding.

1965 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [37]

Op zoek naar houvast

De jaren 1965 tot en met '68 zijn voor de EEG erg zwaar geweest. De Gaulle had Englands toetreding geblokkeerd en Frankrijk onthield zich bijna een jaar lang van medewerking. Van 1 juli 1965 tot 11 mei van het daaropvolgende jaar voer men in de mist en er kwam pas schot in de zaak toen de meningsverschillen waren opgehelderd. Dit betekende overigens niet dat alles nu van een leien dakje liep, zoals bewezen wordt door het gemartel met de zuivelregelingen tot november 1968.

Op het gebied van de akkerbouw waren in laatstgenoemd jaar EEG-regelingen van kracht geworden voor de voornaamste produkten, maar het zuivelakkoord bleef aanvankelijk meer theorie dan werkelijkheid. Er kwam tenslotte wel in november '68 een algemene richtprijs voor melk uit de bus. Men kreeg daardoor enig houvast en men kon spreken van een douane-unie. De totstandkoming daarvan was vertraagd en belemmerd door de besprekingen in het GATT en de „Kennedy-ronde”, die hoofdzakelijk als Amerikaanse afweermaatregelen tegen de consolidatie van de Europese eenheid waren te beschouwen.

Einde van het nationale zuivelbeleid

Aldus kwam er een einde aan het nationale zuivelbeleid, maar niet zonder stuiptrekkingen. Het geval wil dat de melkvloed juist toen zo fors kwam opzetten, dat het geraden was een deel van het aanbod uit de markt te nemen. Als boter en mager melkpoeder kunnen worden ingeleverd, kan de kaasproductie worden aangepast bij het marktperspectief.

Kaas inlevering gebeurde in die jaren ook wel, maar men weet hoe bezwaarlijk het opslaan van een zo kwetsbaar produkt is. Volkomen onbegrijpelijk trok de Nederlandse regering in 1967 de inleveringregeling voor mager poeder in, terwijl de kaasproductie reeds te groot was voor de markt. Het gevolg was dat nog meer melk in de kaasbakken stroomde en de markt totaal werd ontwricht. De FNZ stuurde brief op brief naar de minister (Lardinois), die zich eindelijk in juli '68 liet vermurwen, nadat het zeker was dat ook de EEG inlevering van melkpoeder (en niet van kaas) zou toestaan.

De coöperatieve kaasfabrieken en de verkoopverenigingen hadden inmiddels de band met de FNZ versterkt door een uitbreiding van de bevoegdheden van de reeds lang bestaande Commissie Kaas van de FNZ. De kaasbelangen namen steeds in omvang toe. Terloops en geheel los van het bovenstaande kan nog worden vermeld dat in juni '68 het vetgehalte van de consumptiemelk van 3 op 3,2 % werd gebracht, wat de boterpositie iets verlichtte. Het was ook in die jaren dat angstverhalen over boterbergen, kaasbergen en melkpoederbergen de goeemeente de schrik op het lijf joegen, maar het is steeds weer mogelijk gebleken de voorraden te spuien, zij het niet zonder financiële pijn. Regeling van de produktie van melk is tot de huidige dag een onuitvoerbare zaak gebleken.

CZNZ wordt één onderneming

Het structuurplan dat de FNZ in 1965 had gelanceerd, kreeg zijn eerste praktische toepassing toen de leden van de CZNZ, dus de fabrieken van Z.O.-Nederland, besloten tot een totale centralisatie van de activiteiten. Op 28 augustus 1967 hechtten de 21 leden van deze vereniging, die 31 fabrieken exploiteerden, hun goedkeuring aan het voorstel de afzonderlijke verenigingen en kringen op te heffen en er één onderneming van te maken. Dit geschiedde dus met inbegrip van de beide centrale fabrieken te Bergeijk en Veghel. Aldus ontstond een onderneming, gebouwd op 17.000 leden, die gezamenlijk 625 miljoen kg melk leverden.

Toch was dat nog maar de eerste fase, want de westelijke helft van Noord-Brabant (en Zeeland) stond er nóg buiten, met een accent op nog, zoals in een volgend deel van ons relaas zal blijken.

Opleiding van bestuurders

De ontwikkeling die zich aldus aftekende, bracht onmiddellijk een nieuw probleem op het tapijt: wat dient er te gebeuren om ervoor te zorgen dat de boeren-bestuurders opgewassen blijven tegen de taak van het leiden van zulke grote ondernemingen als deze. Waren het eerst de directeuren die „bijgeschoold" moesten worden om de voortijlende ontwikkeling bij te kunnen houden, nu werd het hoog tijd de bestuurders van de coöperaties daarin te betrekken. Het FN-Z-secretariaat was er klaar voor deze taak aan te vatten.

Melkopslagtanks worden beproefd

De snel veranderende toestanden in de melkveehouderij en aansluitend daarop in de melkverwerking werden ook voelbaar, toen het eerste begin werd gemaakt met vervanging van de melkbus door op de boerderij geplaatste en van een koelinstallatie voorziene opslagtanks. De rijdende melkontvangst had reeds een vrij grote toepassing gekregen, maar de melkbus was toch nog het gebruikelijke middel om de melk op te slaan en te bewaren.

In de tweede helft van de zestiger jaren verschenen de eerste melktanks op Nederlandse veehouderijbedrijven

De zuivelonderneming Menken te Wassenaar begon in 1965 met het plaatsen van tanks op boerderijen en het volgend jaar maakte het (Nederlandse) Ontwikkelings en Sanerings-Fonds het mogelijk een proef daarmee te nemen in de werkgebieden van zeven grote zuivelondernemingen (waaronder ook Menken) in alle delen van het land. In deze jaren kwam ook plotse-ling de belangstelling op voor de **ligboxenstal**, die het werk o.m. sterk vergemakkelijkt en die de koeien een grotere vrijheid laat. Dit, gecombineerd met de perfectionering van de melkmachine waarvan er inmiddels in 1967 reeds 70.000 waren geplaatst, droeg ertoe bij de melkvee-

houderij in nieuwe banen te leiden. Ook de **doorloop melkstal** had reeds zijn doelmatigheid bewezen.

Deze gemoderniseerde veehouderij gaf nog een stoot extra aan de toch al snel toenemende productiviteit van het vee en zo zien we in die jaren het probleem van de overschotten binnen de EEG steeds groter worden. Tegelijkertijd nam de inflatie toe, werd de rentevoet hoger en moesten de boeren bijgevolg alle zeilen bijzetten om toch nog een bestaan te verdienen. In plaats van paardekrachten werden het koeie-krachten, die de nog altijd logge EEG-machine tot groter snelheid aandreven dan waarop de constructeurs hadden gerekend.

Mansholt sloeg met angst de prestaties van de boeren gade en men mag met een variant op de brave dichter Tollens zeggen: „Europa zag verbaasd het rijzend wonder wassen, het kostelijk kleinood verscholen in moerassen”. Welnu, dat kleinood (in de vorm van zuivel) werd eerder geschuwd dan gewaardeerd en we zullen dan ook op de volgende etappe van onze wandeltocht worden geconfronteerd met het plan dat in Brussel werd uitgedokterd om paal en perk te stellen aan de agrarische productie-explosie.

Een ander teken aan de wand was dat er in 1968 voor het eerst sprake was van werkloosheid in Nederland. Voor die tijd was er altijd een tekort aan personeel geweest, vooral aan vakmensen, maar nu deden zich de eerste tekenen voor van de conjunctuurverandering.

Een nieuwe hoofdredacteur

Medio 1966 was ondergetekende - Roosenschoon - genaderd tot de eindstreep die men aan beroepswerkzaamheden pleegt te stellen. sinds de herfst van het voorafgaande jaar was zijn opvolger, ing. C. P. Dogterom, reeds bezig zich in te werken, die eind juni 1966 het werk volledig overnam. Hij zou een zeer persoonlijk stempel op zijn redacteurschap zetten. Met name de marktinformatie werd aanmerkelijk uitgebreid, zonder twijfel zeer ten gerieve van de lezers.

1968 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [38]

Naar een nieuwe realiteit

Nooit tevoren is het agrarisch bewustzijn zo geschokt als in eind 1968, toen men voor de consequentie werd gesteld van de na-oorlogse ontwikkeling. Reeds was in de laatste 10 of 12 jaar van verschillende zijden (ook door het OO) gewezen op de onvermijdelijkheid van de agrarische exodus en van de noodzaak om tot grotere bedrijfseenheden in de melkveehouderij te komen.

Het OO had zelfs gepleit voor coöperatieve stallen met honderden koeien, echter zonder dat daarop een positieve reactie was gevolgd. Deze betogen gingen vrijwel over de hoofden van de betrokkenen heen, maar nu kwam Mansholt met een „Memorandum”, waarin in ronde cijfers werd verlangd dat het agrarisch areaal van de EEG tegen 1980 zou zijn ingekrompen van 70 tot 65 miljoen hectare en dat het aantal boeren zou dalen van 12 tot 6,6 miljoen. Het nieuwe hiervan was dat nu in cijfers werd uitgedrukt wat in feite reeds aan de gang was en dat de EEG zich voorstelde dit proces te stimuleren en te financieren. Een geheel ander aspect was echter de vraag of langs deze weg een tempering van de productie en een verlaging van de productiekosten zou kunnen worden bereikt.

De feiten hebben bewezen dat die opvatting een illusie was. Het aantal melkkoeien in de EEG was bijv. tussen 1964 en 1968 slechts toegenomen van 20,35 miljoen stuks tot 21 miljoen stuks, maar de melkproductie was tezelfdertijd opgelopen van 66 miljoen tot 74,3 miljoen ton. In aanmerking nemende de investering die nodig is voor een moderne melkveehouderij en de maatschappelijke aanspraken van „een hedendaags gezin, dat zich instelt op de algemeen geldende welvaartsstandaard”, is daarbij een verlaging van de productiekosten van de melk niet te verwachten.

Het zwakste punt in Mansholts schema was dat de uit de landbouw vertrekkenden z.i. gemakkelijk ander goed betaald emploi zouden kunnen vinden. Toen ik Mansholt in 1969 vroeg waar de mensen heen moesten gaan, zei hij, dat de EEG zo nodig arbeidsplaatsen moest „creëren”. Kom daar nu in 1975 eens om! Sinds de conjunctuuromslag is de afvloeiing sterk gered, behalve door uitsterving, en intussen is het afzetprobleem geenszins dichterbij een oplossing gekomen. Een facet van meer praktische betekenis van de EEG-politiek was het scheppen van een juistere waardeverhouding tussen melkvet en melkeiwit, vervat in de nieuwe prijsvoorstellen van 1969.

Boter was sinds onheuglijke tijden het voornaamste zuivelproduct en leverde aldus de waarde-standaard voor de melk. Deze positie heeft de boter verloren door de concurrentie van de margarine, terwijl anderzijds de betekenis van het melkeiwit meer en meer werd erkend, zowel in consumptiemelk en in yoghurt als in kaas, terwijl de omzetting van dit eiwit in kalfsvlees een geheel nieuwe markt had geopend. Een herziening van de waardeverhouding lag dus in de rede. Het gevolg zou zijn een iets lagere boterprijs (niet laag genoeg echter om werkelijk terrein op de margarine te kunnen heroveren) doch anderzijds een zeer veel hogere prijs voor mager melkpoeder. Vandaar bij stijgende melkproductie inlevering van beide produkten. Wellicht zal dit voortduren totdat hetzij de grotere Europese Gemeenschap voldoende absorptievermogen vertoont, hetzij onze melkovervloed dienstbaar gemaakt kan worden aan de honderden miljoenen mensen, die ernaar snakken.

Nieuwe wegen gezocht en gevonden

Ongeacht deze confrontatie van de landbouw met de samenleving van de toekomst, maar toch nauw daarmee verbonden, voltrok zich in de Nederlandse zuivelcoöperatie een geheel complex van vernieuwingen. Getracht werd een beleidslijn door te trekken tot 1980 en dit werd het onderwerp van enkele door de heer Van Waes geïnitieerde bijeenkomsten in Hotel Val-Monte te Berg en Dal bij Nijmegen.

Vandaar de „Val-Monte-conferenties” en de „Val-Monte-resoluties”, die geschiedenis hebben gemaakt. De resoluties hielden in dat een totale hergroepering moest worden voorzien van alle bedrijven en organisaties in de coöperatieve zuivelsector, uitmondend in de vorming van een zeer beperkt aantal zuivelondernemingen in de trant van hetgeen zich reeds had voltrokken in de CZNZ. Op een aantal van misschien 20 ondernemingen in 1980 zouden wellicht vier of vijf daarvan 80 % van de melkverwerking en de productenvoorziening verzorgen.

Uiteraard betekende dit dat er een samensmelting zou plaatsvinden van de bestaande lokale of regionale verenigingen met hun zuivelbonden, hun centrale productiebedrijven en hun verkoopverenigingen of -afdelingen. Het is duidelijk dat dan de boerenmelkveehouders rechtstreeks lid van deze ondernemingen worden. Onvermijdelijk vereist dit ook een reorganisatie van de FNZ, die een „vereniging van zuivelondernemingen” zou moeten gaan worden en niet meer, zoals tot nu toe, het karakter zou hebben van een federatie van provinciale verenigingen van zuivelfabrieken. Deze gedaanteverwisseling werd mogelijk gemaakt door de statutenwijziging van juli 1970.

Daarmee werd ook de weg vrijgemaakt voor een volledig lidmaatschap van de CMC, die reeds sinds de vorige statutenwijziging met één voet in de FNZ stond en met de andere voet een groot deel van het restant van de niet-coöperatieve zuivelindustrie naar de coöperatieve sector overbracht. In Noord-Holland kwam een gewestelijke zuivelonderneming, de Coöperatieve Vereniging „Noord-Holland tot stand („De Combinatie” bleef er buiten), waarin de Noord-Hollandse Zuivelbond opging, en op dezelfde wijze werd de taak van de **Drents-Groninger Zuivelbond** overgenomen door **Domo-Bedum**, resp. in 1969 en 1970.

Terwijl dit aan de gang was, had zich reeds een fusie voltrokken in de sector van de coöperatieve zuivelverkoop. Alle verkoopverenigingen tussen de Frico en het Noorden en de CZNZ in het Zuiden, t.w. de NCZ, de GOCZ, de Graafschap en de Producent, voegden zich aaneen onder de initialen NCZ, terwijl de Brabantse ZEV samenging met de CZNZ.

Kwaliteitswet

Buiten dit programma dient te worden vermeld dat in 1968 het ontwerp Landbouwkwaliteitswet werd ingediend, welke wet o.a. de grondslag zou leggen voor een definitieve regeling van de betaling naar kwaliteit van de aan fabrieken geleverde melk. Zoals men weet was dit een onderwerp dat lang de gemoederen bezighield naar aanleiding van de vraag of de controle daarop privaatrechtelijk dan wel publiekrechtelijk zou moeten geschieden. Wij zullen dit onderwerp in zijn eindfase over vijf jaar terugvinden.

Voorzitterswisseling

Voorzitter Van Waes heeft de metamorfose van de FNZ en van de gehele coöperatieve organisatiestructuur niet alleen van nabij meegemaakt, doch er ook een werkzaam aandeel in gehad. Terwijl deze reorganisatie in haar eindstadium kwam, werd hij benoemd tot burgemeester van de nieuwe gemeente Borsssele en de nieuwe taak zou op al zijn werkkraft beslag leggen. Daarom legde hij begin 1971 zijn functie neer en werd opgevolgd door Drs. Rinze

Zijlstra, tot voor kort lid van de Tweede Kamer en voorzitter van de Nederlandse Christelijke Boeren en Tuindersbond. Met hem begint in dubbele zin een nieuwe periode van de geschiedenis van de FNZ. Na 70 jaar had deze nationale federatie het gepresteerd niet alleen de tijd te verstaan, maar ook op tijd de volle consequenties daarvan te trekken.

1970 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [39]

De toekomst is al begonnen

De vijf jaren, die ons in 1970 nog scheidden van het huidige jubileumjaar, zijn te beschouwen als de eerste etappe van een geheel nieuw tijdperk in de organisatie van de zuivelcoöperatie - in feite de aanloop naar de toekomst. De statutenwijziging van 1970 had die nieuwe structuur mogelijk gemaakt. Intussen is de ontwikkeling in de verschillende gewesten geenszins gelijkvormig geweest; zeker heeft zij zich niet in gelijk tempo voltrokken.

Onveranderd echter bleef de doelstelling van de FNZ de behartiging der belangen van de coöpererende melkveehouders, naar binnen en naar buiten. Evenals in 1900 treedt de bond op als woordvoerder, als verdediger van de algemene zuivelbelangen en als gesprekscentrum, waarin de coöperatoren uit de onderscheiden delen van het land elkander ontmoeten. Hoofdthema van alle activiteiten was, is en blijft de verdediging van de belangen van de coöpererende melkveehouder in de ruimste zin van het woord.

Ook deze melkveehouder zelf is echter niet meer de man van voorheen met een klein aantal koeien, wiens horizon werd begrensd door het werkgebied van de fabriek waaraan hij zijn melk leverde. De man met vijf of zes koeien is ver in de minderheid gekomen en op het ogenblik zijn er een kleine 10.000 melkveehouderijen, waar 50 koeien of meer worden gemolken. Het is niet gedurfd om te voorspellen dat de kleine veehouder spoedig uit de statistiek zal verdwijnen.

Vooraf doordat het opslaan van de melk in bewaartanks op de boerderij in een zo hoog tempo toeneemt, waardoor de traditionele werkwijze met melkbussen in overeenkomstig tempo in onbruik raakt, zou in de boerderijen met veel vee meer en meer het beeld gaan bepalen. Men moet dit zien in combinatie met de niet minder snelle opkomst van de ligboxenstal, die de verzorging van het melkvee minder arbeidsintensief maakt en daardoor bijdraagt tot het relatief laag houden van de productiekosten

Van grotere boer naar grotere fabriek

Het tankmelken en het toepassen van de rijdende melkontvangst zijn naast andere economische, sociale en technologische factoren op zichzelf stimulansen om de melkverwerking samen te trekken op een geringer aantal punten en dus in grotere fabrieken. Aldus gaat de modernisering van de melkveehouderij hand in hand met de schaalvergroting in de zuivelindustrie. Onvermijdelijk leidde dit tot een voortgaande concentratie van fabrieken en bijgevolg tot de vorming van grote zuivelondernemingen, die een aantal fabrieken exploiteren. Daardoor zien we de scherpe scheidslijn tussen lokale fabrieken, „centrale” bedrijven en verkoopverenigingen meer en meer vervagen.

Het is logisch dat de opbouw van de FNZ zich aan de zich wijzigende constellatie moest aanpassen. Het werd noodzaak ook de mogelijkheid te openen dat naast gewestelijke bonden van coöperatieve zuivelfabrieken de „geïntegreerde” coöperatieve zuivelondernemingen - dat zijn met name de CMC, Domo-Bedum en de Noordholland - lid van de FNZ werden; zo kent de FNZ thans een 7-tal zgn. A-leden, die, al naar gelang hun grootte, één, twee of drie leden in het bestuur benoemen. De fabrieken die buiten het integratie-gebeuren wensten te blijven, konden B-lid worden: de FNZ heeft er thans een 3-tal. Daarnaast werd het om voor de hand liggende redenen gewenst geacht ook voor de drie verkoopverenigingen een plaats in de FNZ in te ruimen: dit zijn de zgn. buitengewone leden, die elk één lid in het bestuur benoemen.

Aanpassing van de taak van de FNZ

Het lag voor de hand dat de FNZ zich, gegeven de zich wijzigende structuur van de industrie, ging herbezinnen op zijn taak. Naast de belangenbehartiging en de dienstverlening werd de noodzaak gevoeld de taak van de FNZ als contactcentrum voor de problemen rondom productie en afzet meer inhoud te geven. In hoeverre deze opzet slaagt, hangt natuurlijk af van de inbreng die de leden bereid zijn te geven. Een voorbeeld van het uitoefenen van deze taak is de bemoeienis die de FNZ thans heeft bij het programmeren van de kaasproductie.

Aan de andere kant heeft de herbezinning op zijn taak voor de FNZ meegebracht dat de Technische Dienst sterk moest worden ingekrompen, aangezien de grote ondernemingen daarvoor zelf specialisten aantrokken.

Wij hebben reeds eerder vermeld dat de FNZ zijn bemoeiingen op onderwijsgebied had beëindigd, toen in de loop van de jaren '60 het vakonderwijs overging naar een afzonderlijke landelijke stichting.

De Centrale Aankoop blijft bestaan, al is de omzet aan vloeibare brandstof verminderd ten gevolge van de overschakeling op aardgas. De andere afdelingen van de FNZ werken normaal door, hetgeen betrekking heeft op de auto-technische dienst, juridische zaken, sociale en economische aangelegenheden, technische zaken, octrooien, verzekeringen, statistiek en niet in de laatste plaats op de uitgave van het Officieel Orgaan, dat sinds 1 januari 1975 eindelijk een eigen naam heeft gekregen, t.w. „Zuivelzicht”.

Naar buiten in de sfeer van de belangenbehartiging heeft de taak van de FNZ in de hier aan de orde zijnde jaren niet veel wijziging ondergaan. De bond is de erkende vertegenwoordiger van de coöperatieve industrie in het Productschap voor Zuivel, woordvoeder in Den Haag en in Brussel, partij bij de CAO, deelnemer aan internationale congressen en tenslotte medebestuurder in tal van instituten, die werkzaam zijn op het gebied van de zuivel. Arbeidsterrein dus in overvloed.

Afzonderlijke vermelding verdient de overeenstemming die binnen het bedrijfsleven tot stand is gekomen aangaande de herstructurering van de zuivelcontrole; deze zal haar basis vinden in de Landbouwkwaliteitswet die in 1973 van kracht is geworden. Het Centraal Orgaan Zuivelcontrole (COZ) wordt in het leven geroepen, waarin de activiteiten van alle privaatrechtelijke zuivelcontrole-instanties worden gebundeld. Het nieuwe orgaan krijgt, evenals de vroegere controlestations, tuchtrechtelijke bevoegdheid, maar de boetes mogen niet langer voor de eigen exploitatie gebruikt worden.

Het werk van het NIZO

De gestegen welvaart bracht voor de Nederlandse consument een overvloedige keuze van levensmiddelen met zich. Maar daarmee ging zeker geen verbetering van de voedingstoestand van het Nederlandse volk gepaard. De problemen van overvoeding en verkeerde voeding brachten met zich dat meer aandacht werd gevraagd voor de gezondheidsaspecten. Vooral toen vanuit de margarine-industrie allerlei suggesties op de consument werden losgelaten, achtte het FNZ-bestuur nadere activiteit van de zuivelsector op dit gebied wenselijk. Het NIZO, dat zich voorheen alleen met technologische en technische problemen had beziggehouden, ging over tot instelling van een sectie voor voedingsfysiologisch onderzoek.

Een belangrijke bijdrage van het NIZO is ook geweest de ontwikkeling van het reinigingsmiddel K 500, dat door de Coöperatieve Stremselfabriek wordt gemaakt en door de

Centrale Aankoop van de FNZ aan de fabrieken wordt geleverd. Hier mag men met recht spreken van toegepast natuurwetenschappelijk onderzoek.

Maar we zijn er nog niet

Al neemt dan het aantal melkkoeien per bedrijf snel toe en al wordt de verwerkingscapaciteit van de fabrieken steeds groter, waarbij coördinatie van de verwerking kan plaatsvinden, men mag geenszins het standpunt innemen dat de melkveehouderij een geconsolideerde toekomst voor zich ziet. Het feit blijft dat de veehouder die alleen of met zeer weinig hulp werkt overbelast en te kwetsbaar is. Het feit blijft ook dat de seizoenschommelingen in de melkproductie veel te groot zijn om een optimale fabrieksexploitatie mogelijk te maken.

In 1972 bracht een ministeriële werkgroep rapport uit over de perspectieven van grote melkveebedrijven en sprak een voorkeur uit voor ondernemingen van 500 tot 1.000 koeien. Vooral als de opvolging in het bedrijf het grote knelpunt wordt, zullen deze aspecten van de melkveehouderij zonder twijfel naar voren komen. Op het ogenblik is de veehouder nog teveel de speelbal van hetgeen zich op de zuivelmarkt en in de sfeer van de EEG-politiek afspeelt, waardoor de belofte van bestaanszekerheid, eerst geformuleerd door Mansholt en later door de EEG tot doelstelling verheven, een wrange smaak heeft gekregen.

Het huidige systeem dwingt de boeren om hun produktie zo hoog mogelijk op te voeren, ook al weten zij daardoor mee te werken aan het ontstaan van een melkgolf, waarin zij economisch zouden kunnen verdrinken. En dit alles moet men zien in het kader van de hollende inflatie, die het laatste jaar de debatten over iets hogere of iets lagere prijzen vrijwel zinloos heeft gemaakt.

In het volgende en laatste artikel van deze serie zullen we trachten enkele problemen aan te geven, waarmee men juist nu bij het binnentreden van een nieuw tijdperk rekening zal hebben te houden.

1970 Een wandeltocht van bijna 75 jaar [40]

Verkenning en scholing

Nog onder het voorzitterschap van de heer Van Waes, die in 1971 zijn functie overdroeg aan Drs. R. Zijlstra, en onder Dr. E. van de Wiel als algemeen-secretaris, die op zijn beurt in april 1974 werd opgevolgd door Ir. W. M. Dijkstra, werden maatregelen getroffen om te voorkomen dat er een vacuüm zou ontstaan tussen de bedrijfsleiding van de nieuwe grote ondernemingen enerzijds en van de bestuurders van de coöperaties anderzijds.

Op de Val-Monte-conferenties volgden in 1972 bijeenkomsten van die strekking op de Bilderberg en later in Boekelo, terwijl een werkgroep werd ingesteld die een leidraad moest uitwerken inzake „Het bestuur en de besturing van grote zuivelcoöperaties. Het is na enkele jaren van studie een lijvig rapport geworden, waarin de verschillende aspecten van de nieuwe bestuurstaken duidelijk naar voren komen. Het is inderdaad een grote verantwoordelijkheid die de bestuurders onder de gegeven omstandigheden te dragen hebben en dat betreft stellig niet alleen de leiding van de verenigingen en van de bedrijven op zichzelf. De algemene en internationale vraagstukken reiken daar nog ver bovenuit.

Tussen Zes en Negen

Voor de toekomst is het van bijzonder belang dat Engeland in 1970 tot de EEG is toegetreden en dat dat land, na die toelating zelf eerst op losse schroeven te hebben gezet, per slot van rekening toch bereid bleek in de club te blijven, mits aan zekere Britse verlangens werd voldaan.

Voor de positie van de Europese zuivelindustrie is de vrije toegang tot de Britse markt een hoogst belangrijke zaak, omdat deze in de plaats kwam van een situatie, waarbij de invoer in Engeland van de belangrijkste zuivelproducten onderworpen was aan een stringent en - voor de continentale EEG-landen ongunstig - stelsel van contingentering en waarbij de prijsvorming geheel was overgelaten aan het vrije spel van vraag en aanbod.

Vandaar dat er - bezien vanuit de belangen van de Europese zuivelindustrie - alles aan gelegen was om Engeland in het Europese zuivelpolitieke gareel te brengen. Gelet op de aan Nieuw-Zeeland toegezegde invoer van zuivelproducten, welke zich voor boter zelfs uitstrekten tot enkele jaren na de overgangsfase, werd daarbij overigens aan de positie van deze traditionele leverancier geenszins op lichtvaardige manier voorbijgegaan. Ook al is door het bestaan van een aantal overgangsregelingen de sprong van zes naar negen landen - naast Engeland traden Ierland en Denemarken toe - nog niet geheel voltooid, toch bestaat thans reeds in de EEG van de „Negen” een vrij intra-handelsverkeer, een gemeenschappelijke handelspolitiek ten aanzien van derde landen en een uniforme toepassing van het markt- en structuurbeleid.

Het onder één noemer brengen van de zuivelmarktregelingen in West-Europa is temeer van grote betekenis, daar serieuze pogingen van de regeringen om op wereldwijde schaal ordening te brengen in de chaotische internationale zuivelmarktsituatie tot Englands toetreding nooit zijn gedaan en ook weinig kans van slagen hadden. Wel werd door het zuivelbedrijfsleven van een aantal belangrijke zuivellanden, onder auspiciën van de internationale federatie van landbouworganisaties (IFAP) in de afgelopen jaren een model ontwikkeld voor een internationale zuivelovereenkomst, dat de stoot tot een mondiaal arrangement moest geven, doch tot dusverre is nauwelijks een begin gemaakt met de uitwerking van een dergelijk arrangement. Afge wacht moet worden of dit in het kader van de thans aan de gang zijnde GATT-onderhandelingen, de zgn. Tokioronde, het geval zal zijn.

De voortzetting van het gemeenschappelijk zuivelbeleid in de EEG ondervindt de laatste jaren vooral problemen in verband met de ontredde van de muntstelsels als gevolg van de inflatie en de sterke economische teruggang. Deze moeilijkheden komen vooral tot uitdrukking bij de jaarlijkse vaststelling van de noodzakelijke prijsverhogingen voor de landbouwproducten - ten aanzien waarvan door de uiteenlopende graad van inflatie in de EEG de meningen verschillen - en voorts in het bestaan van de monetaire compenserende bedragen die moeten worden toegepast om het vrije handelsverkeer in stand te houden. Door de verschillen in economische omstandigheden in de lidstaten konden sommige regeringen ook moeilijk weerstand bieden aan de druk van de landbouw om nationaal aanvullende maatregelen te nemen ter verbetering van de moeilijke inkomenssituatie van hun boeren.

„Een ieder zingt zijn eigen lied”

Daarnaast is het uiteraard begrijpelijk men zou kunnen zeggen vanzelfsprekend - dat de regeringen bij hun besluiten over het gemeenschappelijk landbouwbeleid niet alleen oog hebben voor het algehele Europese belang maar ook rekening houden met hun nationale belangen. Daarop is wellicht van toepassing een populair kinderversje dat begint met „Driemaal drie is negen, en ieder zingt zijn eigen lied”.

Gelet op de sterk uiteenlopende belangen die de verschillende lidstaten bij het zuivelbeleid, met name bijvoorbeeld bij een onderdeel als de export naar derde landen, hebben, is de soms weinig harmonieuze melodie die in de Ministerraadsvergaderingen weerklinkt dan ook heel wel verklaarbaar. De kritiek op het gemeenschappelijk zuivelbeleid in de laatste jaren vindt vooral zijn oorzaak in het feit dat vraag en aanbod in de zuivel zich niet in hetzelfde tempo ontwikkelen.

Wat het aanbod betreft is er op te wijzen dat de modernisering en de schaalvergroting in de melkveehouderij niet alleen tot lagere productiekosten leidt maar tevens tot een toeneming van de melkproductie. Mede als gevolg van de daarbij achterblijvende toeneming van de vraag ontstaan hierdoor toenemende zuiveloverschotten, welke het EEG-beleid kostbaar maken. Het zou niet van realiteitszin getuigen om aan deze kritiek zomaar voorbij te gaan.

De FNZ, in het besef van zijn verantwoordelijkheid voor de positie van melk en zuivel, dringt in dit opzicht dan ook aan op een actiever beleid ten aanzien van de vergroting van de vraag, o.a. door middel van voedselhulp, en is daarnaast voorstander van een beleid dat gericht is op het niet ongebreideld laten toenemen van de melkproductie. Daarbij stelt de FNZ echter voor op dat elke gedwongen ingreep in de produktieontwikkeling, welke de specialisatie in de produktie en de schaalvergroting zou belemmeren, wordt afgewezen.

Een goed middel dat globaal werkt ziet de bond in het treffen van een vrijwillige slachtrekking voor melkkoeien. Aan het eind van deze 75-jarige periode heeft de Nederlandse melkproductie de hoeveelheid van tien miljoen ton overschreden, wat 50 % meer is dan tien jaar geleden. Te voorzien valt dat de huidige produktie per koe van omstreeks 4.500 kg per jaar zal blijven stijgen tot 5.000 kg. Voor al die melk zal een bestemming moeten worden gevonden.

Wat de melkveehouderij in ons land thans te doen staat, heeft voorzitter Zijlstra inmiddels geformuleerd:

- ten eerste verdere modernisering van de melkveehouderij;
- ten tweede het opstellen van een melkbestemmingsplan met daaraan gekoppeld een investeringsprognose;
- ten derde een zodanige samenwerking dat de kaasproductie kan worden beheerst;

- ten vierde een volstrekte afwijzing van de aanwending van melkvreemd vet in zuivelproducten en
- tenslotte krachtige bestrijding van aanvallen op de zuivel op basis van misleidende voorstellingen van gezondheidsbelangen.

Als men dit programma vergelijkt met dat van driekwart eeuw geleden, is er een grote mate van overeenstemming te constateren tussen enkele van de hoofdpunten, zoals verbetering van de melkveehouderij en verdediging tegen het opdringen van melkvreemde vetten. Ging dit laatste vroeger tegen de knoeiers, die margarine voor boter probeerden te verkopen, thans gaat het erom stelling te nemen tegen de voorstelling alsof melk, en in het bijzonder melkvet, een gevaar voor de gezondheid zou inhouden.

Ook het Productschap voor Zuivel heeft zich met grote stelligheid in het jongste verleden uitgesproken tegen het toelaten van andere vetsoorten in de zuivelsector, met name wat betreft de kaasproductie. Nederland is en blijft een van de belangrijkste zuivellanden van de wereld. Onze productie per koe is een onbedreigd record, de exploitatie van het grasland is met 170 stuks grootvee per 100 hectare intensiever dan waar ook ter wereld en onze zuivelindustrie is van een veelzijdigheid die al evenmin te evenaren schijnt te zijn.

Gezien voorts het feit dat er, de wereld als totaliteit genomen, nog een schrijnend tekort aan melk en melkproducten bestaat, kan er geen reden zijn de melkproductie in het eigen land remmingen op te leggen. Veeleer is het zaak en taak ervoor te zorgen dat dit productievermogen ten goede komt aan een bevolking die zich tot ver buiten de grenzen van de gemeenschappelijke markt uitstrekt.

Bij het afsluiten van deze artikelenserie zijn in FNZ-verband 61 ondernemingen georganiseerd, die gezamenlijk 176 bedrijven exploiteren. Zij verwerken bijna 87 % van de totale Nederlandse melkaanvoer en kunnen zich erop beroemen 's werelds grootste exporteurs van kaas en gecondenseerde melk te zijn.

Ere wie ere toekomt

Komt de zuivelcoöperatie daarvoor een erekrans toe, niet minder is dat het geval voor enkele persoonlijkheden die in het bijzonder de ontwikkeling van de laatste jaren hebben begeleid. Oud-secretaris Geluk werd reeds jaren geleden tot erelid benoemd en deze onderscheiding is eveneens te beurt gevallen aan voorzitter Van Waes, aan vice-voorzitter Loonen en aan algemeen-secretaris Van de Wiel bij het neerleggen van hun functies. In deze onderscheiding ligt de erkenning van de waarde van hun werk bij de gedaanteverwisseling van de FNZ van een traditionele federatie van zuivelbonden tot het moderne verbond van zuivelondernemingen. FNZ: de naam is gelijk gebleven - het doel is gelijk gebleven - maar de middelen om dat doel te bereiken, zijn aangepast aan de eisen van deze tijd, die de inleiding vormt tot het laatste kwart van de 20e eeuw.

En tenslotte

Hiermee heb ik mijn wandeltocht van 75 jaar beëindigd. Het was niet eenvoudig uit de veelheid van onderwerpen een zodanige keus te maken dat de hoofdlijnen van de ontwikkeling tot hun recht kwamen, terwijl er toch wel tegelijkertijd enkele minder belangrijke berichten bij mochten komen ter illustratie van een tijdperk.

Op dit niet altijd gemakkelijke pad heeft de kenner bij uitstek van de zuivelgeschiedenis, Ing. J. A. Geluk, mij welwillend bijgestaan door alle concepten te lezen en zonodig bij te werken.

Ik ben hem daar bijzonder dankbaar voor, evenals voor de moeite die Dr. Van de Wiel zich heeft willen geven om de laatste afleveringen door te nemen. Het was een boeiende tocht, die ik met veel voldoening heb afgelegd.

CFR

[Zuivelzicht nr. 45 1975]

